

dr. A.A. van Ruler

VERZAMELD WERK
DEEL V-C

BELIJDENIS EN LEERTUCHT
KERK, WERELD, DIACONAAT
VOLKSKERK
ZENDING EN APOSTOLAAT
ESCHATOLOGIE

Boekencentrum

INHOUD

INLEIDING	10
1. Belijdenis en leertucht	10
1.1 Een fundamenteel thema	10
1.2 Een verklaring van de Generale Synode inzake het belijden der kerk	22
1.3 De datum van 1 mei 1961	23
1.4 Op weg naar een Herderlijk Schrijven	28
1.5 Ik geloof	34
2. Kerk en wereld	42
3. Diaconaat	44
4. Volkskerk	47
5. Zending en apostolaat	55
5.1 Van Ruler en de NCSV	55
5.2 Zending vanuit het perspectief van predikant	63
5.3 Apostolaat en zending vanuit het perspectief van hoogleraar	68
5.4 Theologie van het apostolaat	73
5.5 Film en evangelisatie	83
5.6 Vragen bij de tijd	85
6. Eschatologie	86
6.1 De wet en het koninkrijk Gods	87
6.2 Het duizendjarige rijk	93
6.3 Leven en dood	95
6.4 Latere teksten over de eschatologie	99

* *
*

1. BELIJDENIS EN LEERTUCHT

De tweede sleutel is niet gelijk aan de eerste	104
Plaats en functie der belijdenis in de kerk	119
De openbare belijdenis van het geloof	182
De kerkelijke tucht	185

Hoe functioneert de belijdenis?	194
De verklaring van de Generale Synode inzake het belijden der kerk d.d. 26 juni 1958	223
Uitzichten in het vraagstuk van de leertucht	235
Wat doet de Hervormde Kerk met haar tucht?	255
De tucht in een apostolaire kerk	261
Bespreking van: <i>De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de Kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk</i>	263
Het functioneren van de belijdenis in onze kerk	265
Vragen rondom de leertucht	269
Over de belijdenis der kerk en haar handhaving	274
De taak van de kerk in de wereld tot in de leertucht toe	296
Ik geloof. De twaalf artikelen van het geloof in morgenwijdingen	311
2. KERK EN WERELD	
Kerk en wereld	420
Kerk en cultuur	432
De kerk in de komende cultuur	436
De taak van de kerk in een bedreigde wereld	449
Dienstbaarheid van de kerk aan de wereld	460
De kerk in een zich mondig noemende wereld	463
3. DIACONAAAT	
Fundamenten en perspectieven van het diaconaat in onze tijd	494
Het licht, de goede werken en de heerlijkheid	506

Bewoon de aarde	508
Arm en rijk	509
Jong en nieuw	511
Hulp en heil	512
De diaken en de dood	514
Barmhartigheid en gerechtigheid	516
4. DE VOLKSKERK	
De volkskerkidee	536
Volkskerk en politiek	544
De Hervormde Kerk als volkskerk en de politiek	552
Heeft het nog zin van ‘volkskerk’ te spreken?	555
Antwoord aan professor Van Selms	588
Volkskerk en militair	598
5. ZENDING EN APOSTOLAAT	
Van Christus getuigen (I)	604
Van Christus getuigen (II)	612
Het Evangelie als getuigenis Gods	618
De zendingstaak der gemeente	628
Classicale zendingsactie	631
De nieuwe koers	635
De koers van het zendingswerk	649
Plicht – leven – noodzaak	653

De zending in onze wereld	655
Het apostolaat der kerk	656
De grondvragen van de zending in het licht der eschatologie	700
Theologie van het apostolaat	721
Film en evangelisatie	749
Vragen rondom apostolair jeugdwerk	759
Propaganda en onbaatzuchtigheid	764
Op rechte wijze de aarde bewonen. Protestantse opvatting over het hulpverleningswerk	767
6. ESCHATOLOGIE	
Gods Wet	772
Koninkrijk Gods en kerk	780
Het duizendjarige rijk	799
De betekenis van de mozaïsche wet	805
Het koninkrijk Gods en de geschiedenis	816
Wet en evangelie	842
Ik geloof een eeuwig leven	858
De relativering van dood en leven	871
Vragen van leven en dood	874
Gebedsgenezing	877
Behouden worden of verloren gaan	879
Leven in het koninkrijk. Christus' geboorte en de politiek	883
Het leven na de dood	887

De wederkomst van Christus	892
Eschatologische notities	896
Grenzen van de eschatologisering	916
Christelijke toekomstverwachting	934
Bijbelse toekomstverwachting en aards perspectief	938
Alle dingen nieuw?	962
Afkortingen	966
Register van namen	971

INLEIDING

In de inleiding van het eerste deel van het *Verzameld Werk* van Van Ruler is een opzet te vinden voor de uitgave van het gehele werk.¹ Deze uitgave omvat zeven delen en is thematisch onderverdeeld. Van Ruler heeft over sommige thema's meer geschreven dan over andere. Om die reden bleek het nodig *Deel 4* (over: Christus, de Geest en het heil) en *Deel 6* (over: De theocratie, en over: Cultuur, samenleving, politiek, onderwijs) in twee banden te laten verschijnen. *Deel 5* is in de bovengenoemde opzet voor het gehele *Verzameld Werk* aangeduid onder de ondertitel: 'Kerk, sacramenten en de laatste dingen'. Van Ruler blijkt daarover zoveel te hebben gedacht en geschreven, dat het noodzakelijk is om *Deel 5* over drie banden te verdelen:

- *Deel 5A*: Kerk, liturgie, prediking, sacramenten;
- *Deel 5B*: Kerkorde, kerkrecht, ambt;
- *Deel 5C*: Belijdenis en leertucht – Kerk, wereld, diaconaat – Volkskerk – Zending en apostolaat – Eschatologie.

Dit *Deel 5C* omvat zes clusters teksten: 1. Belijdenis en leertucht; 2. Kerk en wereld; 3. Diaconaat; 4. De volkskerk; 5. Zending en apostolaat; en 6. Eschatologie. Alle zes clusters worden in wat nu volgt nader toegelicht. Waar mogelijk breng ik, evenals in de inleidingen in eerder verschenen delen van het *Verzameld Werk*, de receptiegeschiedenis van teksten in kaart.

1. BELIIDENIS EN LEERTUCHT

1.1 Een fundamenteel thema

Belijdenis en leertucht is een fundamenteel thema binnen de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk van de twintigste eeuw. Het hangt nauw samen met de nieuwe kerkorde, die op 1 mei 1951 in werking trad. Weliswaar gaat in deze kerkorde het apostolaat der kerk (Artikel VIII)² vooraf aan het belijden der kerk (Artikel X).³ Dat neemt echter niet weg, dat de Nederlandse Hervormde Kerk zichzelf in Artikel VIII omschrijft als 'Christus-belijdende geloofsgemeenschap'.⁴

Hoezeer na de inwerkingtreding van de kerkorde het belijden centraal is komen te staan, komt fraai tot uitdrukking in de ondertitel van Jan van der Graafs geschiedschrijving van de Nederlandse Hervormde Kerk over de jaren 1951 tot 2001: 'Belijdend onderweg'. En niet toevallig is het tweede hoofdstuk van deze studie (nadat in

1. Zie: Dirk van Keulen, 'Inleiding', in: A.A. van Ruler, *VWI*, 54.

2. Zie voor de tekst van Artikel VIII later in deze band pag. 744, noot 49.

3. Zie voor de tekst van Artikel X later in deze band pag. 192, noot 19. Vgl. over deze volgorde ook A.A. van Ruler, *VW5B*, 210, 253, 443v.; id., *VW5C*, 658, 733. In zijn commentaar op de kerkorde benadrukt Piet van den Heuvel: 'De artikelen over het apostolaat en het belijden vormen samen de spil waarom de kerkorde draait. [...] De volgorde van die beide artikelen is bepalend voor de gehele kerkorde' (P. van den Heuvel, *De Hervormde Kerkorde. Een praktische toelichting* [...], Zoetermeer 2001², 188).

4. De kerkorde van 1951 is te vinden op de website: <http://www.kerkrecht.nl> (onder kerkordes).

het eerste hoofdstuk de totstandkoming van de nieuwe kerkorde van 1951 is geschetst) gewijd aan: ‘De weg van het belijden’⁵ – een uitdrukking die aan Van Rulers boek *De belijdende kerk in de nieuwe kerkorde* (1948) zou kunnen zijn ontleend.⁶

Van Ruler heeft grote invloed gehad op de totstandkoming van de nieuwe kerkorde.⁷ Hij maakte deel uit van de in 1945 ingestelde Commissie voor de Kerkorde, die tot taak had een ontwerp voor de nieuwe kerkorde te maken.⁸ Hélène Oostenbrink-Evers schrijft: ‘Vooral de theocratische passages over de kerstening van het volksleven dragen zijn stempel’.⁹

Dat neemt echter niet weg, dat ook de thematiek van het belijden Van Ruler na aan het hart lag.¹⁰ Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk uit een in 1934 of 1935 gehouden lezing over het ideaal van Kerkherstel.¹¹ Onmiddellijk bij aanvang van de lezing, die is getiteld: ‘De belijdende kerk’, zegt Van Ruler:

‘Dat is het lichtend ideaal, waarvoor Kerkherstel strijdt.

- Niet: een belijdeniskerk; belijdenis als akkoord van kerkelijke gemeenschap: wet, statuut, alles star en vast.
- Maar een kerk, een gemeente van Christus, die deze naam van Christus levend belijdt in het midden der wereld.
- Belijdenis niet als grondwet, maar als levensdaad van de kerk’.¹²

Opmerkingen als deze moeten worden verstaan tegen de achtergrond, dat in die tijd de Nederlandse Hervormde Kerk werd gekenmerkt door een verlamme tweedeling; in Van Rulers eigen woorden: ‘hervorming en handhaving’.¹³ Aan de ene zijde stond de vleugel die benadrukte dat de belijdenisgeschriften verouderd waren en daarom herzien of vervangen moesten worden; aan de andere zijde stonden zij die zeer beducht waren voor elke inhoudelijke verandering in het belijden van de kerk en daarom pleitten voor strikte handhaving. In zijn in de aanloop naar de nieuwe kerkorde verschenen boek *De belijdende kerk in de nieuwe kerkorde* trachtte Van Ruler deze tweedeling te overstijgen door het confessionele met het apostolische te verbinden:

‘Alleen wanneer men voortdurend de zeer intieme verstrengeling van het confessionele met het apostolische in het oog houdt, kan men er ten volle voor uitkomen, dat de kerk belijdende kerk is en dat het haar in haar belijden

5. J. van der Graaf, *De Nederlandse Hervormde Kerk. Belijdend onderweg. 1951 – 1981 – 2001*, Kampen 2003; pag. 36-98: ‘De weg van het belijden’; en pag. 99-181: ‘De weg van het apostolaat’.

6. Vgl. A.A. van Ruler, *VW5B*, 210v.

7. Vgl. Dirk van Keulen, Piet van den Heuvel en Jan Stelwagen, ‘Inleiding’, in: A.A. van Ruler, *VW5B*, 9-38.

8. Zie voor de samenstelling van deze commissie: *Commissie Kerkorde*, XXVI-XXXIV.

9. *Commissie Kerkorde*, XXXII.

10. Vgl. G. Bos, ‘De kerkorde en het belijden’, in: W. Balke, e.a. (red.), *De kerk op orde? Vijftig jaar hervormd leven met de kerkorde van 1951*, Zoetermeer 2001, 146-160.

11. Het Nederlandsch Hervormd Verbond tot Kerkherstel (kortweg: Kerkherstel) werd in 1930 opgericht met als doel de vastgelopen reorganisatiepogingen van de kerk weer vlot te trekken (vgl. H. Bartels, *Tien jaren strijd om een belijdende kerk. De Nederlandse Hervormde Kerk van 1929 tot 1939*, Den Haag 1948, 34-40; Rasker, *NHK*, 270v.).

12. A.A. van Ruler, *VW5B*, 93.

13. A.A. van Ruler, *VW5B*, 152.

te doen is om de wáárheid, zonder in het ontzaglijke misverstand te vallen, dat de kerk een soort school van wijsbegeerte is,¹⁴ waarin het wereld- en levensraadsel wordt uitgepuuzeld en de waarheid als welsluitend geheel van intellectuele en theoretische stellingen wordt verstaan’.¹⁵

Van Ruler verzet zich dus tegen de opvatting die de belijdenis wil verstaan als een wet of een statuut. Daarom wijst hij verplichte ondertekening van de belijdenisgeschriften door ambtsdragers af.¹⁶ Dat zou de belijdenis tot een formele autoriteit maken.¹⁷ Ook verzet hij zich tegen de wens om inhoudelijke belijdeniselementen in de kerkorde op te nemen.¹⁸ Daar is een kerkorde niet voor bedoeld. In Artikel X van de kerkorde is slechts ‘de wijze waarop de kerk met haar belijden zal bezig zijn’ vastgelegd.¹⁹ Het belijden is voor Van Ruler een geestelijke zaak, ‘een acte van het leven, namelijk van het door de Geest gewekte leven in het hart der kerk en der gelovigen’.²⁰ Meer dan eens gebruikt Van Ruler daarvoor de aan J. Severijn ontleende uitdrukking: ‘religie der belijdenis’ (daar kom ik later, pag. 18v., op terug).²¹

Uit dit alles wordt duidelijk, dat de plaats en de functie van de belijdenis en de tucht – die uiteenvalt in levenstucht en leertucht – belangrijke thema’s zijn in Van Rulers denken. Dit komt tot uitdrukking in de eerste vijf teksten, waarmee het eerste cluster opent:

- ‘De tweede sleutel is niet gelijk aan de eerste’. Oorspronkelijk is dit een lezing, die Van Ruler aan de hand van aantekeningen heeft verzorgd voor het Fries Godgeleerd Gezelschap te Leeuwarden, mogelijk in het voorjaar van 1938.²² Hij was in die tijd predikant in het Friese Kubaard en lid van dit Gezelschap.²³ Enige tijd later, toen hij inmiddels predikant was te Hilversum, heeft hij de aantekeningen uitgewerkt tot een artikel, dat in januari 1941 werd gepubliceerd in het blad *Onder Eigen Vaandel*.²⁴ Vier jaar later nam hij het opstel ook op in zijn boek *Reli-*

14. Dat is een punt, dat Van Ruler ook elders in zijn werk benadrukt. Vgl. A.A. van Ruler, *VW5B*, 202v., 451; id., *VW5C*, 132, 198, 244; id., ‘Perspectieven voor de gereformeerde theologie’, in: *TW2*, 88, 91 (*VW7A*).

15. A.A. van Ruler, *VW5B*, 202, vgl. 204v., 232.

16. A.A. van Ruler, *VW5B*, 214, 274; id., *VW5C*, 208. Zie ook: *Handelingen GS 1948*, 155v.

17. A.A. van Ruler, *VW5B*, 212, 214, 454; id., *VW5C*, 144, 149-151, 153-155, 166.

18. A.A. van Ruler, *VW5B*, 217v.; id., *VW5C*, 208, 223.

19. A.A. van Ruler, *VW5C*, 223.

20. A.A. van Ruler, *VW5B*, 215.

21. A.A. van Ruler, *VW5B*, 212, 214-216, 454v.; id., *VW5C*, 149-151, 166, 208.

22. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]110: ‘In aantekeningen gemaakt voor het F.G.G. te Leeuwarden. Voorjaar 1938?’.

23. Hij is van 1934-1939 lid geweest. Vgl. Jan Dirk Wassenaar, *Het Fries Godgeleerd Gezelschap 1838-2013*, Ljouwert 2014, 272 (lidmaatschapsnummer 231). Vele jaren later – 4 november 1961 – wordt Van Ruler de eer gegund te spreken op de duizendste vergadering van het Fries Godgeleerd Gezelschap. Zijn bijdrage heeft dan de titel: ‘De verhouding van het kosmologische en het eschatologische element in de christologie’ (te vinden in: A.A. van Ruler, *VW4A*, 139-165).

24. A.A. van Ruler, ‘De tweede sleutel is niet gelijk aan de eerste’, in: *OEV* 16 (1941), 13-26. Dat Van Ruler koos voor publicatie in *Onder Eigen Vaandel* lag op dat moment voor de hand. Behalve dat hij theologisch wel bij dit blad paste en er al verscheidene bijdragen aan had geleverd – ‘Het geloofsleven van de gemeente van Christus’ (*OEV* 9 (1934), 193-201); ‘Kerk en verbond’ (*OEV* 12 (1937), 13-32; *VW5B*, 105-125); ‘Kort gesprek met een neo-calvinist over het verbond der genade’ (*OEV* 13 (1938), 148-153; *VW7B*); ‘Natuur en genade’ (*OEV* 13 (1938), 188-202; *VW2*, 106-118) – stond hij vanaf het nummer van april 1940 genoemd als een van de vaste medewerkers.

gie en Politiek.²⁵ De titel van het opstel is ontleend aan vraag en antwoord 83 van de *Heidelbergse Catechismus*: ‘Wat zijn de sleutelen des hemelrijks?’ Antwoord: ‘De verkondiging van het heilig Evangelie en de Christelijke ban of uitsluiting uit de Christelijke gemeente, door welke twee stukken het hemelrijk den geloovigen opengedaan en den ongeloovigen toegesloten wordt’.²⁶ In de lezing gaat het dus om de tucht.

- ‘Plaats en functie der belijdenis in de kerk’. Een lang opstel, ‘gedeeltelijk gelezen op vergaderingen van de ring Naarden in het voorjaar van 1946’.²⁷ Gelet op dit jaartal staat deze tekst, die eerder door Van Ruler is gepubliceerd in zijn boek *Visie en Vaart*,²⁸ nauw in verband met zijn werk voor de Commissie voor de Kerkorde.

De gereformeerde hoogleraar G.C. Berkouwer reageerde op wat Van Ruler in dit opstel schrijft over de drie redenen waarom leertucht noodzakelijk is (karaktervastheid der kerk, bewogenheid over de zielen, en de ere Gods).²⁹ Berkouwer toont zich vooral met het tweede punt ingenomen: ‘Vooral van belang is, dat de bewogenheid ter sprake komt. Want meermalen werd tegen de leertucht ingebracht, dat ze hard, exclusivistisch en hoogmoedig was’. Toch is hij ook kritisch: ‘Met dit alles bedoel ik allerminst te zeggen, dat het verschil tusschen Gereformeerd en Hervormd inzake de leertucht spoedig verdwenen zal zijn. Wie heel het artikel van Van Ruler leest, bemerkt, dat ook andere accenten gelegd worden, die voor mijn gevoel moeilijk met de beschouwing over karaktervastheid, bewogenheid en eere Gods zijn te vereenigen’.³⁰

- ‘De openbare belijdenis van het geloof’. Dit artikel, dat ontbreekt in Van Rulers *Handgeschreven bibliografie*, verscheen op 6 april 1946 in het eerste nummer van het blad *Hervormd Gooi*.³¹ Blijkens een mededeling bij het artikel³² schreef Van Ruler het op verzoek van de redactie van dit blad. Omdat het afleggen van belijdenis van het geloof plaatsvindt in een kerkdienst ten overstaan van de gemeente had dit artikel thematisch een plaats kunnen krijgen in *Deel 5A* van het *Verzameld Werk* in het cluster: Zondag – kerkgang – liturgie – kerkbouw. Het artikel is echter pas recent, nadat *Deel 5A* reeds was verschenen, ontdekt.³³ Om die reden heeft het een plaats gekregen in het cluster ‘Belijdenis en leertucht’.

25. A.A. van Ruler, ‘De tweede sleutel is niet gelijk aan de eerste’, in: *R&P*, 97-109.

26. Geciteerd naar het korte tijd later verschenen en door Van Ruler dikwijls gebruikte: *De Nederlandse Belijdenisgeschriften*, vergelijkende teksten samengesteld door J.N. Bakhuizen van den Brink, Amsterdam 1940, 191.

27. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I.]196.

28. A.A. van Ruler, ‘Plaats en functie der belijdenis in de kerk’, in: *VV*, 50-127.

29. Zie later in deze band pag. 127.

30. G.C. Berkouwer, ‘Leertucht’, in: *GW* 2/48 (30 mei 1947), 378.

31. Het blad heeft echter een geschiedenis die ver in de tijd teruggaat. Op 23 maart 1912 begon het onder de titel *Predikbeurten der Nederlandsch Hervormde Gemeente te Hilversum en omliggende gemeenten*. Vanaf 21 november 1941 mocht deze naam van de Duitse bezetter niet meer worden gebruikt. Daarom week men uit naar de naam: *Kerkelijke Mededelingen van de Nederl. Hervormde Kerken van de Kring 't Gooi*. Met ingang van 6 april 1946 werd de naam: *Hervormd Gooi*.

32. ‘We zijn in de belangrijke weken, waarin door velen belijdenis des Geloofs wordt afgelegd. De redactie vond Ds. van Ruler bereid hieraan een artikel te wijden’.

33. Ik dank Piet van Andel (archivaris van de Protestantse Gemeente Hilversum) en Fred van Doorn (kerkelijk bureau Protestantse Gemeente Hilversum), die mij op het artikel attent maakten.

- ‘De kerkelijke tucht’. Dit betreft een niet eerder gepubliceerde onvoltooide lezing voor het theologisch-litterarisch-oratorisch gezelschap ‘Secor Dabar’,³⁴ gehouden op maandag 5 oktober 1953 aan de Emmalaan 18 te Utrecht om 20.00 uur.³⁵ Van Ruler is met een ambitieus plan aan het schrijven van deze lezing begonnen. Uit bij het manuscript bewaard gebleven aantekeningen³⁶ blijkt, dat hij van plan is geweest zijn betoeg over negen paragrafen te verdelen. Deze hadden de titels moeten hebben:
  1. Avondmaal en doopverbond.
  2. Heiligheid en zuiverheid.
  3. De sleutelen van het hemelrijk.
  4. Enkelheid en gemeenschappelijkheid; inwendigheid en uitwendigheid.
  5. De broederlijkheid.
  6. De pluraliteit.
  7. De sleutel van het zwaard.
  8. In de grote steden en in de Nederlandse Hervormde Kerk. De feitelijke toestand in het heden.
  9. De empirische en de ethische ketter.

Uiteindelijk heeft Van Ruler slechts de eerste twee paragrafen geschreven. Gelet op het belang van de thematiek binnen zijn oeuvre verdienen deze twee paragrafen wel een plaats binnen het *Verzameld Werk*.

- ‘Hoe functioneert de belijdenis?’ Dit is een voordracht, gehouden op Woudschoten te Zeist op 23 juni 1954 op een conferentie van de Confessionele Vereniging.³⁷ Van Ruler heeft voor deze conferentie niet een geheel nieuwe tekst geschreven, maar maakte gebruik van een eerder door hem geschreven ‘Nota De-

34. Secor dabar (זכר-דבר): ‘Gedenk het Woord’, vgl. Psalm 119:49) was een ‘theologisch-litterarisch-oratorisch’ gezelschap, dat in 1844 door N.H. de Graaf, P.A. van Tooreneberg, H.C.G. Schijvliet, D. Gildemeester en enkele geestverwanten werd opgericht. Het heeft als subgezelschap van het Utrechts Studenten Corps tot 1969 bestaan, toen het als gevolg van een te klein aantal leden niet langer mogelijk bleek als actief gezelschap te functioneren. De sinds 1969 functionerende reïnistenclub werd in oktober 2021 opgeheven. Vgl. *Ter herinnering aan het 80-jarig bestaan van het theologisch-litterarisch-oratorisch gezelschap [זכר-דבר 22 oktober 1924]*, s.l. [Utrecht] s.a. [1924]; *Gedenkboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het theol. litt. gezelschap [Secor Dabar] 1844-1944*, s.l. [Utrecht] s.a. [1945]; A.J. van den Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging 1896-1985*, 's-Gravenhage 1991, 17-19; Gégé en Hetty Callenbach, Frans Cladder en Erik van Luyn (red.), *Wil dominee nog iets drinken? Gedenkboek Secor Dabar [...] 1844 – 1969 – 2019*, Nijkerk 2020; Willem Pekelder, ‘De laatste rondedans van het theologisch gezelschap’, in: *Trouw*, 16 oktober 2021, De Verdieping, pag. 12-13.

35. Vgl. de brief van D.J. Spijkerboer aan A.A. van Ruler d.d. 26 juni 1953 (te vinden in Archief Van Ruler, inventarisnummer VI.B, map Theologisch Litterarisch Oratorisch Gezelschap): ‘Het is mij een grote eer en genoeg U namens het Bestuur van het Theologisch Litterarisch Oratorisch Gezelschap זכר-דבר te mogen uitnodigen tot het houden van een lezing op de openingsvergadering van het nieuwe semester, 7 October a.s. Wij zouden U willen verzoeken, of U dan zoudt willen spreken over “Kerkelijke Tucht”, een aangelegenheid waarmee wij nu toch reeds moeten bezig zijn aangezien de nieuwe Kerkorde ons die reeds in het vooruitzicht stelt. Wij zouden U wel willen verzoeken rekening te willen houden met het feit dat in ons Gezelschap velen jongeren jaars zitten’. Zie voor de datum van 5 oktober en plaats en tijdstip de brieven van D.J. Spijkerboer aan A.A. van Ruler d.d. 20 september 1953 en 3 oktober 1953 (te vinden in dezelfde map in het Archief Van Ruler).

36. Te vinden in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I.309.

37. Een verslag verscheen onder de titel ‘Conferentie Confessioneel Hervormden. Prof.dr. A.A. van Ruler over “Belijden en Belijdenis”’, in: *Trouw*, 25 juni 1954, 3.

putaten Herv[ormden]-Ger[eformeerden] November 1950' onder de titel 'Belijden en belijdenis'.³⁸ Deze nota is opgebouwd door middel van negen stellingen:

1. Het subject van het belijden is de kerk als lichaam van Christus.
2. De scopus van het belijden ligt in het lofzeggend begeleiden van de levende God in zijn gang door de tijd.
3. De oorsprong van het belijden ligt niet in de apostelen, maar in de apostolische kerk.
4. Het wezen van de belijdenis ligt daarin, dat zij de spreekregel van de kerk is.
5. De centrale positie van de prediking scheidt duurzaam afstand en speelruimte tussen de Heilige Schrift en de belijdenis.
6. Rondom de prediking is er in het kerk-zijn veel méér dan de belijdenis.
7. Het belijden der kerk geschiedt op een veelvoudige manier.
8. De historische belijdenisgeschriften bevatten geestelijke beslissingen op de weg der kerk in de geschiedenis.
9. De leertucht zal steeds onder drie gezichtspunten moeten worden gezien.

Voor zijn voordracht voor de Confessionele Vereniging maakt Van Ruler er negen vragen van:

1. Wie is het, die belijdt?
2. Wat is het doel én de strekking van alle belijden?
3. Waar komt de belijdenis vandaan?
4. Wat is het wezen en de functie van de belijdenis?
5. Hoe is de verhouding van de Schrift en de belijdenis?
6. Welke plaats heeft het belijden in het geheel van het kerk-zijn?
7. Op welke manieren geschiedt het belijden?
8. Welke is de plaats van het historische belijdenisgeschrift in het geheel van het belijden?
9. Hoe wordt de belijdenis in de leertucht gehandhaafd?

Vergeleken met de nota 'Belijden en belijdenis' biedt de lezing 'Hoe functioneert de belijdenis?' – waarschijnlijk met het oog op het gehoor – een iets bredere uitwerking.

De voordracht 'Hoe functioneert de belijdenis?' werd reeds drie keer eerder gepubliceerd. Kort na de conferentie verscheen deze als een serie van vijf artikelen in het *Hervormd Weekblad De Gereformeerde Kerk*.³⁹ Vervolgens werd de tekst door uitgeverij H. Veenman & Zonen te Wageningen als brochure gepubliceerd.⁴⁰ Ten slotte werd de voordracht ook opgenomen in *Deel 6* van het *Theologisch Werk* (waarbij 'functioneert' in de titel werd vervangen door: 'functio-

38. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I.]276. Van Ruler gebruikte de tekst ook voor een lezing voor de classis Utrecht op 25 mei 1954 (vgl. ook het verslag van deze bijeenkomst uit: *Hervormd Utrecht* (4 juni 1954), in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 1, Plakboek 4, nummer 346).

39. A.A. van Ruler, 'Hoe functioneert de belijdenis?', in: *HWGK* 65 (1953-1954), nummers 3295-3299 (1 juli-26 augustus 1954), pag. 312-313, 320-322, 328-329, 336-338, 344-346.

40. A.A. van Ruler, *Hoe functioneert de belijdenis? Een belichting van het confessionele karakter van de kerk in verband met haar catholiciteit*, Wageningen (H. Veenman & Zonen) s.a. [1955] (de ondertitel staat alleen op het omslag, niet op de titelpagina).

neert’).⁴¹ Bij de vierde uitgave van Van Rulers voordracht in deze band van het *Verzameld Werk* is de nota ‘Belijden en belijdenis’ in de annotatie opgenomen.

Vooraf de laatste voordracht ‘Hoe functioneert de belijdenis?’ heeft – waarschijnlijk mede doordat deze ook als afzonderlijke brochure is uitgegeven – reacties opgeroepen.

R. Plomp schrijft in *Wapenveld*, dat hij in Van Rulers brochure enerzijds gedachten vindt, ‘die onze grootste instemming verdienen. Zo wat betreft de nadruk die gelegd wordt op het feit, dat de kerk belijdt en dat de kerk gezien moet worden *vanuit Christus* en niet vanuit individuele gelovigen. Zo ook de distantie die prof. van Ruler aanwijst tussen de H. Schrift en de belijdenisgeschriften’.⁴² Anderzijds heeft hij ook bezwaren: ‘Is orthopraxie (de rechte daad) belangrijker dan orthodoxie (de rechte leer)?⁴³ Kán en mág men deze wel tegen elkaar in belangrijkheid afwegen? Het kan voor prof. van Ruler “volmaakt vanzelf” spreken, dat het apostolische voorop gaat en het confessionele volgt,⁴⁴ maar hoe zal men apostolair bezig kunnen zijn, anders dan *vanuit* het belijden, dat Jezus de Christus is? Ook kan men zich afvragen in hoeverre de belijdenisgeschriften nog als “spreekregel der kerk” zijn te beschouwen, zoals prof. van Ruler terecht doet,⁴⁵ als men mét hem deze niet als bindend wil beschouwen.⁴⁶ Is er dan nog van een belijdenis der kerk sprake?’⁴⁷

Ene H. Sr. benadrukt in *De christelijk-historische Nederlander* dat op de vraag hoe de belijdenis functioneert ‘geen rechtlijnig antwoord gegeven kan worden; er moet mee ‘geworsteld’ worden: ‘Zij die een “rechtlijnig antwoord” verwachtten zullen worden teleurgesteld; die de worsteling mee aandurven kan het innerlijke voldoening schenken. Mee-denken is altijd moeilijker, doch ook vruchtbaarder door mee-handelen!’⁴⁸

A.V. – zonder twijfel de initialen van de hervormde predikant Arend Vroegindeweyj⁴⁹ – toont zich in het *Gereformeerd Weekblad* kritisch. Hij geeft toe dat Van Ruler belangrijke vragen aan de orde stelt. Maar, schrijft hij, wanneer deze ‘zegt dat de kerk uit gegroeid is het menselijk geslacht in,⁵⁰ dan vragen we naar de kerk in het

41. A.A. van Ruler, ‘Hoe functioneert de belijdenis’, in: *TW6*, 85-105.

42. Zie later in deze band respectievelijk pag. 195 en 202.

43. Zie later in deze band pag. 200. Vgl. over de verhouding van orthodoxie en orthopraxie ook: A.A. van Ruler, *VW1*, 246, 346, 353; id., *VW2*, 351v.; id., *VW5B*, 788v., 793; id., *VW5C*, 227, 244, 279, 304, 395; id., *VW6B*, 823.

44. Zie later in deze band pag. 198.

45. Zie later in deze band pag. 201; vgl. ook later in deze band pag. 173, noot 54.

46. Waarschijnlijk doelt Plomp op wat Van Ruler schrijft over het belijdenisgeschrift ‘als wet en statuut’ (zie later in deze band pag. 207).

47. R. Plomp, Recensie van: A.A. van Ruler, *Hoe functioneert de belijdenis*, in: *Wapenveld* 5/5 (juni 1955), 22-23.

48. Geciteerd naar het knipsel in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 1, Plakboek 5, nummer 480. In het plakboek is als bron getypt: ‘Chr. Hist. Nederlander, Jaarg- 10-(77), Nr 24, 27 Mei 1955’ (omdat *De Nederlander. Christelijk-Historisch dagblad voor Nederland* tot 4 april 1949 bestond, moet het gaan om het weekblad).

49. Arend Vroegindeweyj (1913-1978), hervormd predikant te Loon op Zand (1938), Veenendaal (1947-1978). Zie over hem: P. Bode (burgemeester van Veenendaal), ‘In memoriam Ds. A. Vroegindeweyj’, in: *Gereformeerd Weekblad* 79/40 (13 oktober 1978), 469. Vroegindeweyj was in 1955 hoofdredacteur van het *Gereformeerd Weekblad*.

50. Zie later in deze band pag. 195.

Oude Testament, was er toen geen kerk, geen gemeente Gods? En groeit de kerk in de nieuwe bedeling van Christus uit, of worden we vergaderd tot een gemeente en toegebracht en ingelijfd in Christus? Dat zijn beslissende vragen'. Ook is er volgens Vroegindewey 'aanleiding om te vragen of het juist is te stellen dat de enkeling slechts deelneemt aan het belijden van de kerk.⁵¹ Het is inderdaad juist om te zeggen, dat de kerk belijdt. Maar de enkeling zal toch ook moeten leren wat de kerk belijdt. Hij zal dat niet leren door de gemeenschap der kerk, maar hij zal dit van God moeten leren om in deze weg met de kerk te belijden'.⁵²

De drie tot nu toe genoemde besprekingen zijn korte reacties. Dat is anders in het blad *De Waarheidsvriend*. J. Severijn, sinds 1940 voorzitter van de Gereformeerde Bond,⁵³ publiceert in dit blad een reeks van maar liefst negen artikelen naar aanleiding van Van Rulers brochure.⁵⁴ Opvallend is, dat het eerste opstel verscheen in het nummer van 31 maart 1955; de acht volgende bijdragen verschenen tussen 26 mei en 21 juli 1955. Er zit dus een gat van ongeveer twee maanden tussen het eerste en het tweede artikel van de reeks; daarna volgen de opstellen wekelijks op elkaar. Is Severijn aanvankelijk van plan geweest het te laten bij één artikel? Daarvoor pleit, dat het eerste artikel de titel van Van Rulers brochure heeft. Of is er een andere reden voor de tijdspanne tussen het eerste en het tweede artikel?

In zijn artikelenserie toont Severijn zich keer op keer niet gelukkig met wat Van Ruler heeft geschreven. Zo bekritiseert hij in zijn eerste artikel de wijze waarop zijn collega over de sacramenten schrijft:⁵⁵

'Wij willen ons wachten voor wilde gevolgtrekkingen waartoe zulk een uitdrukkingswijze gemakkelijk kan uitlokken. Prof. Van Ruler is verzot op het speelse element, dat hij meent te ontdekken, en laat zich wel eens verleiden theologiseren tot een spelletje te maken. In ieder geval geeft hij aanleiding om zo iets te denken'.

Evenals Vroegindewey struikelt ook Severijn over Van Rulers gedachte, dat de kerk van Christus uit het menselijk geslacht is ingegroeid: 'heeft dat dan alleen betrekking op "de Nieuw-testamentische" kerk? Begint de uitgroei in de historie eerst bij de Christelijke aera en waren de heiligen des Ouden Verbonds niet in de kerk?' Severijn schrijft het met Van Ruler eens te zijn, dat we het belijden van Christus uit moeten verstaan. Maar, 'wij vragen ons toch af, of prof. Van Ruler de kerk niet eenzijdig naar de historie trekt. De kerk gaat in de historie niet op. Eerder zou men

51. Zie later in deze band pag. 196.

52. A.V., Recensie van: A.A. van Ruler, *Hoe functionneert de belijdenis?*, in: *Gereformeerd Weekblad* 56/23 (4 juni 1955), 182.

53. Zie over Severijn later in deze band pag. 220, noot 90.

54. J. Severijn, 'Hoe functionneert de belijdenis?', in: *Wv* 43/13 (31 maart 1955), 98v.; id., 'Wat is het doel en de strekking van alle belijden?', in: *Wv* 43/21 (26 mei 1955), 162v.; id., 'Waar komt de belijdenis vandaan?', in: *Wv* 43/22 (2 juni 1955), 170v.; id., 'De vierde vraag', in: *Wv* 43/23 (9 juni 1955), 178v.; id., 'Hoe is de verhouding van Schrift en belijdenis?', in: *Wv* 43/24 (16 juni 1955), 186v.; id., 'Welke plaats heeft het belijden in het geheel van het kerkzijn?', in: *Wv* 43/25 (23 juni 1955), 194v.; id., 'Op welke manieren geschiedt het belijden?', in: *Wv* 43/26 (30 juni 1955), 202v.; id., 'De plaats van het historische belijdenisgeschrift in het geheel van het belijden?', in: *Wv* 43/27 (7 juli 1955), 210v.; id., 'De religie der belijdenis', in: *Wv* 43/29 (21 juli 1955), 226v.

55. Zie later in deze band pag. 195: 'de sacramenten, met name ook het sacrament van het avondmaal, dat brokje brood, dat slokje wijn [zijn] het eigenlijk gemeenschappelijke [...] in de gemeenschap der heiligen'.

kunnen zeggen dat het in de historie eigenlijk om de kerk gaat'. Ten slotte meent Severijn in zijn eerste artikel, dat Van Ruler te veel nadruk legt op de kerk als subject van belijden, want hoewel de belijdenis van een individuele christen niet buiten de belijdenis van de kerk om gaat, is 'de Christelijke religie [...] de religie der persoonlijkheid'.⁵⁶ In de artikelen die twee maanden later volgen, bekritiseert Severijn ook andere punten uit Van Rulers betoog, zoals bijvoorbeeld diens visie op het apostolaat,⁵⁷ de prediking,⁵⁸ en het kerk-zijn.⁵⁹

Het laatste artikel van de reeks is gewijd aan de uitdrukking 'religie der belijdenis'. Eerder (pag. 12) schreef ik al, dat Van Ruler deze uitdrukking van Severijn overneemt en meer dan eens in zijn werk gebruikt.⁶⁰ De uitdrukking werd op 3 februari 1944 door Severijn geïntroduceerd tijdens een bijeenkomst van de zogenoemde Commissie voor de Werkorde, waarbij ook Van Ruler aanwezig was. Severijn zegt:

'We hebben twee – drie generaties achter de rug waarin de theologen zich geen zorg maakten om de belijdenis. Spreker heeft geloof dat als we dat eens ernstig namen, en de religie van de belijdenis ons trachten in te leven, dat we dan zouden komen tot deze gemeenschappelijke overtuiging dat dat de religie van de Schrift is'.⁶¹

Bijna twee jaar later (21 december 1945) tijdens een bijeenkomst van wat dan inmiddels de Commissie voor de Kerkorde is, zegt Van Ruler te willen 'aanknopen bij een woord uit de discussie van de werkorde: de religie van de belijdenis'. Daarin ziet hij 'drie waardevolle dingen', namelijk:

'1. Als wij belijdenis zeggen, dan gaat het onder dit gezichtspunt niet over het formele, maar om de inhoud van de belijdenis. 2. Het gaat hierin om de evidente waarheid. 3. het gaat in de belijdenis om het leven van de ziel en de Heilige Geest. Er is een mystieke kern in de belijdenis'.⁶²

Opvallend in de daaropvolgende discussie is, dat Severijn 'zijn instemming [betuigt] met [...] het betoog van ds. van Ruler inzake de religie van de belijdenis'.⁶³ Tien jaar later blijkt Severijn bij nader inzien toch niet zo gelukkig met de wijze waarop Van Ruler de uitdrukking in zijn werk gebruikt en – zoals hij in 'Hoe functioneert de belijdenis?' doet⁶⁴ – niet aarzelt daarbij te vermelden dat deze van Severijn afkomstig is. Dat zal de aanleiding vormen voor het feit dat Severijn de behoefte voelt 'om nogmaals op de betekenis, welke zij heeft, te wijzen':

'Wij kennen slechts één religie, en dat is de religie der Schriften, of wilt gij, de religie van Christus, en wij erkennen derhalve slechts deze als de ware religie.

56. Alle citaten: J. Severijn, 'Hoe functioneert de belijdenis?', in: *Wv* 43/13 (31 maart 1955), 99.

57. J. Severijn, 'De vierde vraag', in: *Wv* 43/23 (9 juni 1955), 178v.

58. J. Severijn, 'Hoe is de verhouding van Schrift en belijdenis?', in: *Wv* 43/24 (16 juni 1955), 186v.

59. J. Severijn, 'Welke plaats heeft het belijden in het geheel van het kerkzijn?', in: *Wv* 43/25 (23 juni 1955), 194v.

60. A.A. van Ruler, *VW5B*, 212, 214-216, 454v.; id., *VW5C*, 149-151, 166, 208.

61. *Commissie Werkorde*, 95, vgl. 156.

62. *Commissie Kerkorde*, 154.

63. *Commissie Kerkorde*, 155.

64. Zie later in deze band pag. 208.

Het behoeft niet gezegd, dat 't woord religie ook gebruikt wordt in meer algemene zin en dan wil omvatten alle vormen van religieus leven, welke onder de mensen gevonden worden. [...]

Dank zij de genade Gods, wordt op aarde onder allerlei vormen van valse godsdienst en afgoderij ook nog kennis van de ware religie gevonden. En het is alleen de gunst des Heeren, dat er temidden van ons verdorven geslacht nog een gemeenschap der heiligen wordt gevonden, die door de levenwekkende werking van Gods Woord en Geest, tot kennis van de ware religie gebracht, door het geloof in de Christus der Schriften worden verenigd en deel hebben aan al Zijn goederen. Die gemeenschap der heiligen is de vergadering der ware Christgelovigen, waarvan de Ned. Geloofsbelijdenis spreekt, als zij het over de kerk heeft.

Deze kerk kan niet nalaten te getuigen van haar geloof en wat zij in dat geloof bezit. Zij doet dat o.m. in diezelfde belijdenis, waarin zij van zich zelf, van haar wezen en haar openbaring spreekt.

Zo waarlijk er een gemeenschap der heiligen is, gebonden door het geloof in de Christus der Schriften, zo waarlijk deze ook in het gemeenschappelijk geloof ontdekt en openbaar wordt, zo waarlijk is het geloof maar niet een subjectief "elk wat wils", maar een uit hetzelfde leven, een uit de gemeenschap met Christus opkomende, daaraan beantwoordende, en aan deze gemeenschap eigene geestelijke werkelijkheid, ja, de gemeenschapsoefening met de Christus en Zijn gaven zelf.

Daarom heeft het waarachtig Christelijk geloof niet alleen een objectieve achtergrond, maar ook één in de gemeenschap met Christus gegeven inhoud. De Schrift spreekt dan ook van het geloof, dat de heiligen is *overgeleverd*. Men kan reeds daarom de traditie niet straffeloos verachten.

Als wij dan de uitdrukking *religie der belijdenis* gebruikt hebben, is daarmee dat geloof aangeduid, dat de heiligen is overgeleverd en dat ook tot uitdrukking komt in de reformatorische belijdenis – of om duidelijker te zijn – in de belijdenis der reformatoren. En niet alleen dat geloof, maar vanzelfsprekend ook het geloofsleven. Ja zelfs in de eerste plaats het geloofsleven. Vandaar het woord religie.

Zekerlijk hebben wij daarmee ook uiting gegeven aan het gevoelen, dat dit zekere onderlinge verschilpunten, en wijzen van uitdrukking niet uitsluit, zodat men niet aan letterknechterij moet denken. De reformatorische belijdenisgeschriften en inzonderheid de *gereformeerde* belijdenisgeschriften – dat zijn de confessies van de kerken, die Calvijn volgden – kunnen onze bedoeling demonstreren. [...]

Als nu zoveel verschillende belijdenisgeschriften ondanks verscheidenheid getuigen van één geloof, gelijk dat het geval is, kan men verstaan, wat de uitdrukking "religie der belijdenis" bedoelt, n.l. de religie, het geloof, dat in de belijdenis aan het woord is.

Datzelfde geloof is ook in de andere gereformeerde belijdenisgeschriften aan het woord, zodat van letterknechterij geen sprake behoeft te zijn. [...]

Het vasthouden aan de belijdenis is geen hangen aan de letter, maar aan de inhoud van het waarachtig geloof. Om dat geloof gaat het.

Uit het bovenstaande kan gebleken zijn, dat de uitdrukking “de religie der belijdenis” in geen geval bedoelt ruimte te maken voor allerlei interpretatie en twijfelzucht. Zij kan ook niet worden aangevoerd om de belijdenis naar het tweede plan te schuiven, als de religie der belijdenis maar werkt.

Immers het geloof, dat in de belijdenis getuigt, zal blijven getuigen, wat het door Woord en Geest getuigd heeft.⁶⁵

Hoogstwaarschijnlijk is deze passage niet alleen tegen Van Ruler gericht, maar heeft Severijn ook anderen op het oog. Waarschijnlijk heeft hij gezien, dat sinds het moment dat Van Ruler zich de uitdrukking toe-eigende deze een andere betekenis kreeg dan hij er oorspronkelijk mee bedoelde: ‘religie der belijdenis’ wordt uitgespeeld tegen een meer letterlijke benadering van de belijdenis. Daar verzet Severijn zich tegen. Overigens is hij daarin wel consequent, want hij heeft zich altijd verzet tegen de uitdrukking ‘in gemeenschap met de belijdenis der vaders’ uit artikel X van de kerkorde van 1951.⁶⁶ Die was hem te spiritueel, te vaag. Hij heeft altijd verdedigd dat het ‘in overeenstemming met’ zou moeten zijn.⁶⁷ Van Ruler verdedigt in ‘Hoe functioneert de belijdenis?’ in samenhang met Severijns uitdrukking ‘religie der belijdenis’ juist het ‘in gemeenschap met’.⁶⁸

Severijn grijpt dus Van Rulers ‘Hoe functioneert de belijdenis?’ aan om eens grondig zijn hart te luchten over opvattingen van zijn collega. Wie zijn hele reeks artikelen achter elkaar doorneemt en deze naast Van Rulers brochure legt, kan – zoals J. van der Velden in een lange reeks artikelen over Severijn reeds heeft gedaan⁶⁹ – de vraag stellen in hoeverre Severijn altijd recht doet aan Van Rulers intenties. Ook liggen hun opvattingen dikwijls dichterbij elkaar dan Severijn doet voorkomen. Inhoudelijk gaat het veeleer om nuanceverschillen. Ik vermoed – dat was ook de reden voor het citaat dat ik eerder (pag. 17) aanhaalde – dat Severijn zo kort na de totstandkoming van de kerkorde van 1951 zich nog steeds ergerde aan Van Rulers speelse stijl van theologiseren. Deze speelse stijl is prominent aanwezig geweest in de aanloop naar de totstandkoming van de nieuwe kerkorde. Toen het Ontwerp Kerkorde in eerste en tweede lezing door de synode behandeld moest worden, werden Van Ruler en mr. H.M.J. Wagenaar (de secretaris van de commissie)

‘belast met de taak om de commissie in de synode te vertegenwoordigen. Dat was een kolfje naar beider hand. Wagenaar was de pragmaticus en Van Ruler de dogmaticus. Van Ruler zag hier kans om het hem dierbare spelmoment in de theologie overvloedig naar voren te brengen. Al spoedig deed het bonmot

65. J. Severijn, ‘De religie der belijdenis’, in: *Wv* 43/29 (21 juli 1955), 226v.

66. Zie voor de tekst van Artikel X later in deze band pag. 192, noot 19.

67. Zie voor de discussie over de formulering ‘in gemeenschap met’ versus ‘in overeenstemming met’ *Handelingen GS 1948*, 159-161. Dit punt duikt ook weer op in de artikelenreeks n.a.v. Van Rulers ‘Hoe functioneert de belijdenis?’: J. Severijn, ‘Welke plaats heeft het belijden in het geheel van het kerkzijn?’, in: *Wv* 43/25 (23 juni 1955), 194.

68. Zie later in deze band pag. 208. Vgl. ook: J. van der Velden, ‘Prof. dr. J. Severijn en de kerk (9)’, in: *Wv* 73/46 (14 november 1985), 690v.

69. J. van der Velden, ‘Prof. dr. J. Severijn en de kerk (14)’, in: *Wv* 74/5 (30 januari 1986), 72: ‘Het is ons inziens wel de vraag of Severijn in zijn repliek wel altijd aan de visie en intenties van Van Ruler geheel recht heeft gedaan’. Met dank aan Piet van den Heuvel voor de verwijzing.

de ronde: Wagenaar zorgt voor de kerkordelijke formulering en Van Ruler levert daar à la minute de theologische motivering bij'.⁷⁰

Waar na Van Rulers overlijden in december 1970 in verscheidene 'in memoriams' die speelse stijl juist wordt geprezen,⁷¹ roept deze bij Severijn weerstand op. In de Commissie voor de Kerkorde sprak hij dat op 15 januari 1948 in reactie op een referaat van Van Ruler ook met zoveel woorden uit: 'Prof. van Ruler was vanmorgen toch wel erg speels'.⁷² Overigens stond Severijn daarin niet alleen; ook bij Miskotte riep Van Rulers stijl van theologiseren weerstand op.⁷³

Een bespreking van 'Hoe functioneert de belijdenis?' uit geheel andere hoek is van de hand van de hervormde predikant Jelte Boonstra, die van 1936-1951 voorzitter was van de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden.⁷⁴ Hij veronderstelt, dat tegenspraak op Van Rulers betoog tijdens de conferentie van de Confessionele Vereniging niet zal zijn uitgebleven. En voegt daaraan toe: 'Ze is er denkkelijk in niet geringe mate in de kringen van uiterst rechts; ze is er ook onder ons'. Anders dan wat men zou verwachten, werkt hij dat laatste niet uit. In plaats daarvan schrijft hij:

'Maar het gestelde noopt ook telkens de lezer om zich zelf nog eens te herzien en stelt duidelijk in 't licht, dat de dingen in onze kerk heel anders zijn komen te liggen dan van de oude leuzen en shibboleths valt af te lezen en dat de aangelegenheid van gezondwording ons allen raakt – van uiterst links tot uiterst rechts. Tot deze aangelegenheid behoort ten slotte ook de leertucht, waaraan een kerk – zegt prof. v. R. – niet ontkomen kan. Ik heb indertijd in ons blad eens iets dergelijks betoogd, maar daar tegelijk mijn volstrekt ongelooft in welke vorm van leertucht ook – iudicieel of iusticieel – bij uitgesproken. De drie gezichtspunten, waaronder prof. v. R. de leertucht bezien wil hebben, hebben me nog eens te meer in mijn ongelooft versterkt. Maar al met al: ik ben zeer dankbaar voor de verschijning van dit klein geschrift. Al onze dominees en alle theologisch geïnteresseerden in onze kringen moeten het gaan lezen'.⁷⁵

Terzijde kan nog worden genoemd de scriptie "*Rondom deze standaard...*" die H.B. Weijland aan Van Rulers 'Hoe functioneert de belijdenis?' heeft gewijd.⁷⁶

70. *Commissie Kerkorde*, XXXII.

71. Zie bijvoorbeeld: H.M. Kuitert, 'A.A. van Ruler: theoloog van eigen makelij', in: *Trouw*, 16 december 1970, pag. 3; C.P. Plooy, 'In memoriam prof. dr A.A. van Ruler', in: *Opbouw. Weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven* 14/36 (8 januari 1970), 290; Th.C. Frederikse, 'Van Ruler – een spelende theoloog', in: *Hervormd Nederland* 27/5 (30 januari 1971).

72. *Commissie Kerkorde*, 577.

73. Zie daarvoor bijvoorbeeld de brief van Miskotte aan Noordmans, d.d. 29 januari 1950, in: O. Noordmans, *Verzamelde Werken, Deel 9B (1934-1955). Brieven*, Verzorgd door W. Balke, J.A. Noordmans en G.J. Paul, Kampen 1999, 877.

74. Jelte Boonstra (1883-1956), hervormd predikant te Gasselte (1907), Dwingelo (1912), Odoorn (1915), Gieten (1926-1948); bijstand in het pastoraat te Noordwolde (1949-1952). Zie over hem: *BLGNP, Deel 4*, 39-40.

75. J. Boonstra, Recensie van: A.A. van Ruler, *Hoe functioneert de belijdenis*, in: *Kerk en Wereld. Weekblad voor vrijzinnig-protestanten* 47/14 (15 juli 1955), 7.

76. Hendrik Bernard Weijland (1928-1996), gereformeerd predikant te Hasselt (1952), Amstelveen-Noord en Buitenveldert (1955), De Lier (1959), Arnhem (1963); predikant in algemene dienst als actuarius van de generale synode (1975), adviseur generale synode (1983-1990); hoogleraar kerkrecht te Kampen (1983-1993; zie over hem: *BLGNP, Deel 5*, 561-562). Het werkstuk wordt bewaard in de

Ten slotte noem ik, dat zowel Bas Plaisier als de Zuid-Afrikaanse theoloog Dirkie Smit – een van de auteurs van de Belhar belijdenis – vele jaren later instemmend zou verwijzen naar een passage uit Van Rulers ‘Hoe functioneert de belijdenis’.⁷⁷

1.2 Een verklaring van de Generale Synode inzake het belijden der kerk

Het jaar 1958 verloopt binnen de Nederlandse Hervormde Kerk bepaald niet zonder rumoer. Zo besluit de Generale Synode op 24 juni 1958 met een kleine meerderheid (27 tegen 24 stemmen) de ambten van ouderling en diaken voor vrouwen open te stellen.⁷⁸ Ook al eerder is er opschudding ontstaan. Op 19 oktober 1957 beginnen de Amsterdamse predikant J.J. Buskes en de vrijzinnige voorganger A. de Wilde onder de titel ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid’ aan een openbare briefwisseling in het blad *Woord en Dienst*.⁷⁹ Deze zal tot en met de ‘allerlaatste nabeschuiving’ voortduren tot 8 maart 1958.⁸⁰ Aanleiding voor de briefwisseling is een paasartikel

bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit (signatuur: Scr. 16). Met de hand is op de eerste bladzijde de datum 6 juni 1964 genoteerd. Weijland schreef het werkstuk “*Rondom deze standaard...*” blijkens een notitie op de laatste bladzijde toen hij nog predikant in De Lier was. De vijftien pagina’s tellende scriptie is na een samenvatting van wat Van Ruler heeft geschreven uiterst kritisch van toon. Weijland schrijft bijvoorbeeld: ‘Wat wij in dit artikel gemist hebben, dat is de profetische bewogenheid om tegenover deze wereld vol nood, leugen en donkerheid, te stellen het “Woord dat zeer vast is”. (2 Petr. 1:19. St.V.). Dat is tenslotte belijden! Hier moet en mag een duidelijke vlag gehesen worden! Het gaat er om dat de kerken “door het uitgeven van publieke belijdenissen het nageslacht dienen, om zo, door zulke geschriften, na hun dood, de overblijfselen der ware kerk rondom deze standaard te verzamelen”’. Voorts signaleert hij (1) een ‘theocratisch knelpunt’ (Van Ruler ‘wordt beheerst door de theocratische visie van een wezenlijke verbinding tussen de “kerk der Reformatie in Nederland” en de geografische staat der Nederlanden”). Nu is het m.i. zeer de vraag of men aan deze “Nationale Kath. kerk van geref. gestalte” het praedicaat “als lichaam van Christus” mag verbinden), (2) een ‘reformatorisch knelpunt’ (de schriftuurlijke fundering ontbreekt), (3) een ‘oecumenisch knelpunt’ (‘wij hebben zeer ernstige bezwaren tegen het onderscheid van: het wezen van het kerk-zijn als “leven en werken... sacramentele... profetische en politieke realiteit” waarvan het apostolaat dan de kern is (“het lichaam is de boodschapper”) enerzijds, tegenover de belijdenis, die daartussen geen eigen plaats heeft, maar er als een functie door heen loopt, om de kwaliteit van het rechte leven en het rechte werken te bevorderen, anderzijds’) en (4) een ‘pneumatisch knelpunt’ (het is mij niet duidelijk waarom Weijland hier de term ‘pneumatisch’ gebruikt; hij schrijft over juridische binding: ‘De kerk moet (en kàn!) de verbindende klaarheid van het dogma vastleggen, en daar de instemming van de ambtsdragers en leden mee eisen’). Men kan de vraag kan stellen in hoeverre Weijland recht doet aan Van Rulers betoog.

77. Bas Plaisier, *Tussen continuïteit en vernieuwing. Opent het ontstaan van één protestantse kerk nieuwe wegen voor theologie en belijden?*, Kampen 2003, 14: ‘Van Ruler werd niet moe om te benadrukken dat bij alles wat de kerk doet en spreekt het belijden gedurig in geding is: het komt er namelijk steeds op aan dat elk woord en elke daad het “rechte” woord en de “rechte” daad zal zijn’ (zie later in deze band pag. 204).

D.J. Smit, ‘Oor die theologiese inhoud van die Belydenis van Belhar’, in: *Acta Theologica* 32 (2012), 187, noot 9. Hij citeert de zin dat het doel van het belijden in God ligt, ‘[a]nders gezegd: in de lofzegging, in het lofzeggend begeleiden van de levende God in zijn gang door de tijd’ (zie later in deze band pag. 198).

78. *Handelingen GS 1958*, 195. Vgl. J. van der Graaf, *De Nederlandse Hervormde Kerk*, 56-63; id., *Delen of helen? Kroniek van Hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1951-1981*, 172v.

79. Zie over Buskes later in deze band pag. 232, noot 15; en over De Wilde pag. 231, noot 12.

80. Zie: ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid. Een briefwisseling’, in: *Woord en Dienst* 6/20 (19 oktober 1957), 289-292; ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid (II). Een briefwisseling’, in: *Woord*

van De Wilde onder de titel ‘Jezus stierf – Christus is opgestaan’ in het blad *Kerk en Wereld*.⁸¹

Zowel het paasartikel van De Wilde als de daaropvolgende briefwisseling zorgt voor opschudding.⁸² De kerkelijke bladen staan vol met over elkaar heen buitelandse meningen. De zaak komt op donderdag 26 juni 1958 – dus twee dagen na het besluit over de openstelling van de ambten van ouderling en diaken voor vrouwen – zelfs op de Generale Synode aan de orde. Het moderamen van de synode meent namelijk dat het wenselijk is naar aanleiding van de briefwisseling en ‘de vele beschouwingen en reacties’ die deze heeft opgeroepen, een kort geschrift van de synode te doen uitgaan ‘waarin ten aanzien van artikel 10 van de kerkorde en enkele fundamentele stukken van het belijden der Kerk opheldering wordt gegeven’.⁸³ Het moderamen heeft daartoe H. Berkhof⁸⁴ gevraagd een conceptverklaring op te stellen. Deze geeft aan het verzoek gehoor en schrijft samen met J. de Graaf⁸⁵ een concept.⁸⁶ Dit concept leidt tot langdurige discussie binnen de synode.⁸⁷ Nadat gemaakte opmerkingen in het concept zijn verwerkt, wordt de verklaring tijdens de avondzitting met algemene stemmen aanvaard.⁸⁸

Dat daarmee de onrust niet voorbij was, blijkt uit het feit dat Van Ruler is gevraagd om op 1 oktober 1958 een voordracht over de verklaring te houden voor een classicale vergadering te Dokkum. Zijn aantekeningen voor de voordracht worden in deze band voor het eerst uitgegeven. Zij laten zien hoe Van Ruler op zijn geheel eigen wijze reageert.

1.3 De datum van 1 mei 1961

In de nieuwe kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk, die – het kwam eerder al aan de orde – met ingang van 1 mei 1951 in werking is getreden, is ordinantie 11 gewijzigd aan wat wordt genoemd ‘Het opzicht’. Daarbij wordt onderscheiden tussen:

en Dienst 6/21 (2 november 1957), 306-310; ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid (III). Een briefwisseling’, in: Woord en Dienst 6/22 (16 november 1957), 325-327; ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid (IV). Een briefwisseling’, in: Woord en Dienst 6/23 (30 november 1957), 338-343; ‘Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid (V). Een briefwisseling’, in: Woord en Dienst 6/24 (14 december 1957), 354-358; P.J. Roscam Abbing, ‘Nabeschuiving over de discussie tussen Dr J.J. Buskes en Dr A. de Wilde’, in: Woord en Dienst 6/25 (28 december 1957), 370-371; ‘Laatste nabeschuiving op het Vrijzinnig-rechtzinnig gesprek’, in: Woord en Dienst 7/3 (8 februari 1958), 37; ‘Allerlaatste nabeschuiving op het Vrijzinnig-rechtzinnig gesprek’, in: Woord en Dienst 7/5 (8 maart 1958), 67.

81. A. de Wilde, ‘Jezus stierf – Christus is opgestaan’, in: *Kerk en Wereld. Weekblad voor vrijzinnig-protestanten* 49/8 (12 april 1957), 1v.

82. Vgl. J. van der Graaf, *De Nederlandse Hervormde Kerk, 51-55*; id., *Delen of helen? Kroniek van Hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1951-1981*, 169-171; J.J. Buskes, *Hoera voor het leven*, Amsterdam 1963⁴, 276v.; en de brief van Miskotte aan Barth, d.d. 4 december 1957 (in: K.H. Miskotte, *Verzamelde Werken, Deel 2. Karl Barth [...]*, verzorgd door A. Geense en H. Stoevesandt, Kampen 1987, 487v.).

83. *Handelingen GS 1958*, 273.

84. Zie over Berkhof later in deze band pag. 584, noot 72.

85. Zie over De Graaf later in deze band pag. 232, noot 22.

86. *Handelingen GS 1958*, 273-274.

87. *Handelingen GS 1958*, 274-283.

88. *Handelingen GS 1958*, 318-323. Zie voor de tekst van de verklaring later in deze band pag. 228, noot 2.

- I. Het opzicht over de gemeenten.
- II. Het opzicht over belijdenis en wandel der leden.
- III. Handhaving van de kerkelijke tucht.
- IV. Het opzicht over de dienst des Woords en de catechese.
- V. Gravamina.

Onder ‘IV. Het opzicht over de dienst des Woords en de catechese’ wordt gehandeld over wat onder dit opzicht moet worden verstaan (art. 14) en over de rol daarin van de provinciale kerkvergadering (art. 15) en de generale synode (art. 16).⁸⁹ In het uiterste geval kan dit opzicht ertoe leiden, dat de generale synode een predikant ‘wiens gevoelen door haar geoordeeld mocht worden het belijden der Kerk te weerspreken’ uiteindelijk van zijn ambt kan ontheffen. Bij de inwerkingtreding van de nieuwe kerkorde golden ook overgangsbepalingen. Overgangsbepaling 248⁹⁰ stelde dat de oplegging van de uiterste maatregel – in de volksmond ‘leertucht’ genoemd – voor tien jaar (dus tot 1 mei 1961) werd opgeschort.

De datum van 1 mei 1961 wierp zijn schaduw vooruit. Dat is zichtbaar in de volgende drie teksten van het cluster ‘Belijdenis en leertucht’:

- ‘Uitzichten in het vraagstuk van de leertucht’. Dit is een lezing, gehouden op vrijdagavond 17 oktober 1958 te Leeuwarden voor de afdeling Friesland van de Confessionele Vereniging.⁹¹
- ‘Wat doet de Hervormde Kerk met haar tucht?’ Dit is een lezing, gehouden op woensdag 18 maart 1959 op een toogdag van de mannenvereniging ‘In Dienst der Kerk’ en de Hervormde Vrouwen Dienst te Amsterdam.⁹²
- ‘De tucht in een apostolaire kerk’. Deze korte, niet eerder gepubliceerde tekst heeft hoogstwaarschijnlijk eveneens een rol gespeeld op de genoemde toogdag van 18 maart 1959.⁹³ De tekst lijkt een samenvatting van Van Rulers lezing. Mogelijk is deze op papier uitgedeeld aan de bezoekers van de toogdag met het oog op de te houden discussiegroepen.

Deze drie teksten moeten worden gelezen tegen de achtergrond van het nabij komen van de datum van 1 mei 1961. Hoe moet de kerk omgaan met dat heikele thema van de leertucht?

In de eerstgenoemde lezing: ‘Uitzichten in het vraagstuk van de leertucht’ centreert Van Ruler zich expliciet op deze thematiek en belicht hij deze vanuit vier perspectieven: a) de noodzakelijkheid van de leertucht; b) de moeilijkheid van de leertucht; c) de betrekkelijkheid van de leertucht; en d) de voorwaarden van de leertucht. Dat neemt niet weg, dat hij reeds in zijn inleiding benadrukt: ‘Ik beweer niet, dat van dit probleem een volledige oplossing is te geven. Deze is, dunkt mij, ook nog nooit in de ruim negentien eeuwen geschiedenis van de kerk gevonden. Men kan zelfs met dit hele vraagstuk van de leertucht in een doodlopend slop terecht-

89. Zie voor de tekst de website: www.kerkrecht.nl/content-kerkorde-nhk-1951-ord-11.

90. Zie voor de tekst de website: www.kerkrecht.nl/content-kerkorde-nhk-1951-ovb-248.

91. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]482. De lezing werd tweemaal eerder gepubliceerd, namelijk in: *KTh* 10 (1959), 1-16; en in: *TW*5, 137-151.

92. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]503. De lezing werd gepubliceerd in: *In dienst der kerk. Maandblad van de organisatie voor hervormde gemeenteleden* 12/4-5 (april-mei 1959), 32-34.

93. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]503, waar Van Ruler deze tekst als ‘503b’ aanduidt.

men. Dat is hét gevaar voor een kerk van het gereformeerde protestantisme'.⁹⁴ Een uitvoerig verslag van Van Rulers optreden verscheen in de *Leeuwarder Courant* van 18 oktober 1958. Daarin lezen we naast een samenvatting van de lezing dat de belangstelling 'onverwacht groot' was, 'wat stellig mede te danken was aan de naam van de hooggeleerde spreker en de belangrijkheid en actualiteit van het onderwerp'. Van Ruler bood volgens de kerknieuwsredacteur 'een stuk hersen-gymnastiek van de hoogste orde [...], dat even vermoeiend als verrijkend was'.⁹⁵ Krijn Strijd⁹⁶ zou drie jaar later in een lezing over 'Dimensies der leertucht', gehouden op de Nederlandse Hervormde Predikantenvergadering (11 april 1961; dus vlak voor de datum van 1 mei 1961), instemmend verwijzen⁹⁷ naar Van Rulers pleidooi in 'Uitzichten in het vraagstuk van de leertucht' voor 'ruime mate van vrijheid' in de kerk. 'Vrijheid, niet om ketterijen te produceren, maar wel vrijheid om dieper te zoeken, te experimenteren, nieuwe formules te beproeven'.⁹⁸

De toogdag op woensdag 18 maart 1959 te Amsterdam was eveneens drukbezocht. In een verslag in dagblad *Het Vaderland* lezen we dat ruim 1.100 leden van de Nederlandse Hervormde Kerk van 10.00 tot 17.00 uur in Krasnapolsky waren samengekomen.⁹⁹ Dat geeft aan hoezeer het thema van de leertucht leefde onder leden van de kerk.¹⁰⁰ De organisatoren hadden Van Ruler en zijn collega-hoogleraar J. de Graaf gevraagd de thematiek in te leiden. Anders dan in zijn lezing 'Uitzichten in het vraagstuk van de leertucht', die specifiek op de thematiek van de leertucht was gericht, zet Van Ruler nu veel breder in. Hij begint bij de vraag naar het mysterie van de kerk om via 'discipelschap als discipline' en gezichtspunten als apostoliciteit, katholiciteit en heiligheid uiteindelijk uit te komen bij de vraag naar 'tucht in een apostolaire kerk'. Zijn collega De Graaf, zo valt te lezen in het verslag in *Het Vaderland*,

'noemde het christelijk belijden een keuze, waarbinnen niet alles meer mogelijk is. Reeds deze keuze betekent tucht, omdat zij aan denken en doen de vrijblijvende willekeur ontnemt. Een te enge opvatting van belijden, die alleen denkt aan de woorden en begrippen, maar niet aan daad en levenshouding, moet ook leiden tot een misvatting aangaande de tucht.

De tucht komt uit het belijden zelf op. Zij roept terug tot de gemeenschap der heiligen, die de voorwaarde van het belijden is. De gemeenschap met de waarheid is geen eenzaam avontuur. Opzettelijke tucht is allereerst terugroepen tot de gemeenschap der heiligen. Het is fout, aldus prof. De Graaf, de liefde te willen uitspelen tegen de tucht, maar ook mag de tucht niet verburgerlijken tot autoritair vermaan. Hij achtte het geen ramp voor de kerk als zij

94. Zie later in deze band pag. 236.

95. 'Prof. Van Ruler tot confessionelen: Leertucht noodzaak voor kerk, omdat 't gaat om hoogste, laatste waarheid', in: *Leeuwarder Courant*, 18 oktober 1958, 19.

96. Zie over hem later in deze band pag. 309, noot 39.

97. Kr. Strijd, 'Dimensies der leertucht', in: *NTT* 15 (1960-1961), 453.

98. Zie later in deze band pag. 243; vgl. ook 267, 270v., 286v. en *VWI*, 387.

99. "'Wat doet de Hervormde Kerk met haar tucht?'" in: *Het Vaderland*, 19 maart 1958, 4; vgl. 'Wat doet de hervormde kerk met haar tucht?', in: *Trouw*, 19 maart 1959, 9: 'stampvolle grote zaal van Krasnapolsky'.

100. Vgl. [A.F.N.] L[ekkerkerker], 'Kroniek', in: *KTh* 10 (1959), 114; G. Keezer, 'De toogdag over de tucht', in: *IdW* 14/36 (6 juni 1959), 540.

met excommuniceren uiterst behoedzaam en spaarzaam is. De inleider toonde met een historisch voorval uit een vrij recent verleden aan dat theologen – in de ruime betekenis die gemeenteleden omvat – zich kunnen verkijken op wat werkelijk op het spel staat. Theologische opwinding is een slechte maatstaf voor de tucht, zo sprak hij. Door de gedeeldheid der kerken ontvangt de tucht in iedere kerk het merkteken van voorlopigheid en plaatsvervangend bezig zijn'.¹⁰¹

Hoezeer de datum van 1 mei 1961 ook bij deze lezingen van Van Ruler en De Graaf de achtergrond vormt, blijkt uit de forumdiscussie, waarmee de dag afsloot. Waar het dagblad *Het Vaderland* zich beperkte tot samenvattingen van de lezingen van beide inleiders, biedt het dagblad *Trouw* ook een verslag van deze forumdiscussie:

‘De eerste en misschien wel allesbeheersende vraag betrof de praktische toepassing van de kerkelijke leertucht. Zij luidde: “Wat moet er gedaan worden met een predikant, die loochent dat Christus voor ons gekruisigd, gestorven en opgestaan is?”

Prof. De Graaf vatte zijn antwoord in drie punten samen. Het eerste was een wedervraag: wat doe je met iemand, die dit zomaar van een dominee zegt, dus zonder dat hij het tot de grond toe heeft uitgezocht? Ten tweede, als de predikant de opstanding van Christus inderdaad loochent, moet de telefoon en zeker de huisbel bij hem niet stilstaan. Want, aldus prof. De Graaf, dit is iets ongehoords, dit kunnen wij niet laten gaan, dit is niet te tolereren.

In de derde plaats: de loochening van Christus’ kruisdood en opstanding raakt de fundamenten der kerk. Daarom is het juist, dat de kerk hiervoor de regeling der tucht heeft, zodat zij maatregelen tegen dergelijke predikanten nemen kan. Doch dat komt pas het allerlaatst aan de orde.

Prof. Van Ruler sloot zich hierbij aan. Hij vreesde voor een te gemakkelijk hanteren van de tucht “Voordat je als synode een dergelijke uitspraak doet (die je persoonlijk misschien nodig vindt).... slaapt een zinnig christenmen[s] nog wel een paar nachten daarover. Want wanneer een synode een predikant

101. Vgl. ‘Wat doet de hervormde kerk met haar tucht?’, in: *Trouw*, 19 maart 1959, 9: ‘[...] prof. De Graaf merkte op dat waar belijden is, bewegen is – en dit élan gaat tegen de geest van onze tijd in. Tucht betekent dat de kerk op haar weg blijft, de weg in vrijheid, maar gebonden aan en verbonden met de Heilige Geest, die de kerk altijd vóór is en haar leidt. In deze weg van belijden weert de kerk wat haar belijden weerspreekt. Toch kan men niet bij deze meer onopzettelijke tucht stil blijven staan: het leven der kerk is geen levensstroom, maar betekent een gebáánde weg. De tucht komt uit het belijden zelf op, zij roept terug tot de gemeenschap der heiligen, die de voorwaarde van het belijden is: de gemeenschap met de waarheid is geen eenzaam avontuur. Zelfs in haar uiterste toespitsing van excommunicatie is de tucht geworteld in de gemeenschap der heiligen; dit vereist een grote katholiciteit van de kerk, die tucht oefent. Overigens wilde prof. De Graaf, sprekend over het hanteren van de tucht, naar voren brengen dat er ook is de geneeskraft van de Waarheid, die ook “ongemerkt” uitdrijft. Hij besloot: ondanks alle gevaren en voorlopijgheden, ondanks de ontzaglijke verantwoordelijkheid bij het hanteren van de sleutelmacht, is het de bezinning op en de oefening in de tucht die de kerk helpt ernst te maken met het belijden en met de gemeenschap, met de worsteling om samen te stemmen met elkaar en met de Heilige Geest in waarachtige consensus en met de heiliging van het leven’. Zie ook: J. de Graaf, ‘Wat doet de Hervormde Kerk met haar tucht?’, in: *In dienst der kerk. Maandblad van de organisatie voor hervormde gemeenteleden* 12/4-5 (april-mei 1959), 34-37.

afzet, dan betekent dit: deze predikant hoort niet thuis in onze kerk, niet in de wereldkerk, niet in het Rijk van God.”

Voorts wilde prof. Van Ruler ook de formuleringen waarin de leer wordt samengevat, aan een nader onderzoek onderwerpen, zodat niemand ten gevolge van een misverstand buiten de kerk wordt gezet.

Ten derde verklaarde hij, dat de kerk als zij op geestelijke wijze leertucht gaat oefenen, ook de tekenen der tijden moet verstaan en bedenken, dat er een prediking is die zonder enige twijfel niet door de beugel kan, die “uit de tijd” is en een natuurlijke dood zal sterven.

In het uiterste geval zal de kerk echter niet moeten aarzelen de meest verstrekkende beslissing te nemen. Prof. Van Ruler, die zelf in de raad voor zaken van tucht zit, sprak ten slotte uit: Zolang ik kerkelijk hoogleraar ben, bid ik de Here God, dat Hij mij spaart voor deze verschrikkelijke verantwoordelijkheid. Roept Hij mij echter daartoe, dan zal ik die verantwoordelijkheid ook dragen.”¹⁰²

Het forum beantwoordde hierna nog vele vragen van minder belang’.¹⁰³

Een moment uit de lezing ‘Wat doet de hervormde kerk met haar tucht?’ verdient het hier nog afzonderlijk naar voren te worden gehaald. Nadenkend over het daadwerkelijk invoeren van leertucht zegt Van Ruler: ‘De gereformeerden kunnen wel met een korzelig ongeduld staan te springen om dit ogenblik, maar ze zouden ook hun eigen medeverantwoordelijkheid voor de problemen van de Hervormde Kerk wat dieper kunnen gevoelen’.¹⁰⁴ Hier komt een belangrijk punt van verschil tussen de hervormde Van Ruler en de gereformeerden (in de zin van: leden van de Gereformeerde Kerken in Nederland) aan het licht. Dit verschil werd op fraaie wijze verwoord door Herman Ridderbos in zijn In memoriam over Van Ruler in het *Gereformeerd Weekblad* in het kerstnummer van 1970: ‘Van Rulers theocratische denkbeelden werden door de gereformeerden niet verstaan, trouwens niet alleen door hen niet. En Van Ruler moest niets hebben van de kerkinrichting bij de gereformeerden, met name niet van hun leertucht’.¹⁰⁵

Ruim een week na de toogdag van 18 maart 1959 komt de zaak op scherp te staan. Op 27 maart 1959 publiceert de Leidse hoogleraar P. Smits¹⁰⁶ een meditatie in het blad *Kerk en Wereld* onder de titel ‘Waarvoor stierf Jezus?’ In deze meditatie – geplaatst op Goede Vrijdag – merkt Smits aan het slot op:

102. Vgl. A.A. van Ruler, ‘Het einde van een huishoudelijke twist’, in: *TW2*, 213 (VW7B), waar hij het geroepen zijn tot ‘de rijkstucht in de moderne tijd’ een ‘nachtmerrie’ noemt.

103. ‘In uiterste geval moet kerk predikant afzetten’, in: *Trouw*, 19 maart 1958, 7; vgl. ook ‘Hervormde toogdag over tucht geen einde van vragen maar goed begin’, in: *Leeuwarder Corant*, 19 maart 1959, 15.

104. Zie later in deze band pag. 257; vgl. ook: A.A. van Ruler, *VW5A*, 734; id., *VW5C*, 121 (waar Van Ruler de twee momenten in de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland benoemt waarop het daadwerkelijk tot een leertuchtprocedure kwam, die bovendien beide keren leidde tot een kerkscheuring); id., ‘Het einde van een huishoudelijke twist’, in: *TW2*, 210, 212v. (VW7A); id., ‘Zijn er perspectieven voor de toenadering tussen gereformeerden en hervormden?’, in: *De Jonge Kerk. Maandblad voor Hervormde Jongeren*, september 1951, 115 (VW7A).

105. Herman Ridderbos, ‘Prof. Van Ruler †’, in: *GW* 26 (1970-1971), 164. Vgl. ook de eerder in deze inleiding (pag. 13) aangehaalde reactie van G.C. Berkouwer op Van Rulers opstel ‘Plaats en functie der belijdenis in de kerk’.

106. Zie over Smits later in deze band pag. 740, noot 11.

‘Het is ook mijn eer te na, dat iemand voor *mijn* schuld zou moeten boeten. Ik wens te stáán voor de gevolgen van mijn eigen daden. En geef dan wat Paulus betreft mijn portie maar aan Fikkie’.¹⁰⁷

Deze woorden veroorzaken grote opschudding in kerkelijk Nederland.¹⁰⁸ Opnieuw staan de bladen vol met commentaar. En ook nu grijpt Buskes weer naar de pen. Hij vindt wat Smits heeft geschreven ‘grof, oneerbiedig en oppervlakkig’ en stelt zijn ‘vrijzinnige vrienden en broeders’ de vraag: ‘Meent u werkelijk, dat ook dit nog valt binnen de ruimte van de Christusbelijdende geloofsgemeenschap, die onze Hervormde Kerk wil zijn?’¹⁰⁹ Een commissie van het hervormd kerkelijk opzicht in de provincie Zuid-Holland besluit om Smits zijn predikantsrechten met de bevoegdheden van een emeritus (die hij had als hoogleraar te Leiden) te ontnemen en ontzet hem ook uit zijn functie als lid van de Raad voor de zaken van Kerk en Theologie. Argument voor deze besluiten is, dat Smits zich schuldig zou hebben gemaakt aan een ‘onschriftuurlijke belijdenis’. Smits gaat in hoger beroep. De Generale Commissie voor het Opzicht besluit, dat de provinciale commissie niet bevoegd was ‘om een maatregel ter handhaving van de kerkelijke tucht te nemen’.¹¹⁰ De kerkordelijke weg hoe om te gaan met iemand die het belijden van de kerk weerspreekt, was dus niet op de juiste wijze toegepast. Bovendien was de datum van 1 mei 1961 nog niet aangebroken. Daarmee was de kous echter nog niet af. (Ik kom er later – pagina 33 – op terug.)

1.4 Op weg naar een Herderlijk Schrijven

In het moderamen van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk is men zich er in het najaar van 1960 van bewust, dat de datum van 1 mei 1961 snel naderbij komt. Tijdens een vergadering van het breed moderamen van de Synode in november 1960 komt daarom de vraag aan de orde ‘of in de kerk niet enige voorlichting en leiding moest worden gegeven aan de bezinning over de zin en de grenzen van het opzicht over de dienst des Woords en de catechese’.¹¹¹ Men besluit Van Ruler te vragen daarvoor het ontwerp van een geschrift te maken. Naar de reden

107. P. Smits, ‘Waarvóór stierf Jezus?’ in: *Kerk en Wereld. Weekblad voor vrijzinnig-protestanten* 51/7 (27 maart 1959), 1-2.

108. Zie bijvoorbeeld: J. van der Graaf, *De Nederlandse Hervormde Kerk*, 55v.; id., *Delen of helen? Kroniek van Hervormd kerkelijk leven in en met de Gereformeerde Bond, 1951-1981*, 201v.; Eginhard Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*, Amsterdam 2007, 322v.; Guda H. Borger-Koetsier, *Verzoening tussen God en mens in Christus. Theologiehistorisch onderzoek naar de opvattingen in het twintigste-eeuwse Nederland*, Zoetermeer 2006, 157-162; Lodewijk Dros, “‘Portie van Fikkie’ bleef zwaar op de maag liggen”, in: *Trouw*, 5 april 2002, 12.

109. J.J. Buskes, ‘Waarvoor stierf Jezus? Een vraag aan mijn vrijzinnige vrienden en broeders’, in: *IdW* 14/28 (11 april 1959), 407-410 (citaten 409 en 410); vgl. id., ‘In de Waagschaal’, in: *IdW* 14/34 (23 mei 1959), 508-510; id., ‘Prof. Smits licht zijn artikel “waarvoor stierf Jezus” toe’, in: *IdW* 34/35 (30 mei 1959), 520-521; id., ‘Een apologie’, in: *IdW* 14/36 (6 juni 1959), 532-533; id., ‘Agnus Dei, qui tollit peccata mundi!’, in: *IdW* 14/37 (13 juni 1959), 553-554; id., ‘Het gevaar van de richting’, in: *IdW* 14/38 (20 juni 1959), 573-574.

110. J. van der Graaf, *De Nederlandse Hervormde Kerk*, 56.

111. P.G. van den Hooff en E. Emmen, ‘Voorwoord’, in: *Over de belijdenis der kerk en haar handhaving. Herderlijk Schrijven van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk*, 's-Gravenhage 1961, 3.

waarom de Utrechtse hoogleraar wordt gevraagd kan men slechts gissen. Omdat hij geen zitting had in het moderamen, heeft hijzelf de vinger niet kunnen opsteken toen de zaak aan de orde kwam. De reden zal wel gelegen zijn in het feit, dat bekend was dat Van Ruler meer dan eens over vragen rondom de leertucht heeft gesproken en geschreven.

Van Ruler aanvaardt het verzoek en besluit de gevraagde tekst te schrijven. Gelet op zijn ongetwijfeld volle agenda ziet hij er – evenals eerder bij de lezing: ‘Hoe functioneert de belijdenis?’ (vgl. eerder pag. 14) – van af een geheel nieuwe tekst te schrijven en besluit hij gebruik te maken van materiaal dat hij had liggen, namelijk:¹¹²

- ‘Het functioneren van de belijdenis in onze kerk’ – dit betreft aantekeningen voor een voordracht, gehouden op 19 november 1959 voor de Provinciale Kerk Vergadering Gelderland te Arnhem, en op 14 september 1960 voor de classis Hilversum te Bussum.¹¹³
- ‘Vragen rondom de leertucht’ – aantekeningen voor een voordracht, gehouden op 11 februari 1960 te Oudwijk, Utrecht (‘met name voor kerkeeraadsleden’)¹¹⁴ en op 23 november 1960 te Alphen aan den Rijn.¹¹⁵

Zo komt *Over de belijdenis der kerk en haar handhaving* tot stand. Na een korte inleiding valt dit geschrift in twee delen uiteen, die respectievelijk de titel dragen: ‘Het functioneren van de belijdenis in de Nederlandse Hervormde Kerk’ en ‘Vragen rondom de leertucht’.¹¹⁶ Vergelijking met de twee eerdere voordrachten maakt duidelijk, dat de structuur van beide delen is ontleend aan de aantekeningen voor de twee eerdere voordrachten. Vele gedachten komen in meer uitgewerkte vorm terug.

Van Rulers werkstuk komt op de zitting van 7 februari 1961 van de Generale Synode aan de orde. Zoals gebruikelijk is er een commissie aangesteld, die tot taak heeft de Synode te adviseren met betrekking tot wat dan heet ‘de nota’ van Van Ruler. Deze commissie, die bestaat uit dr. G.J. Streeder, ds. D.H. Scholten, ds. G. Spilt en mr. H.W. Kuipers heeft daartoe een advies geschreven. Dit advies luidt:

‘De ingestelde commissie heeft de genoemde nota met belangstelling, en op vele plaatsen met bewondering gelezen. De commissie acht deze nota bijzonder geschikt als uitgangspunt voor de bezinning der synode, maar meent ook, dat de nota toch niet in deze vorm aan de Kerk kan worden aangeboden. Hoewel de commissie de nota als geheel een bijzonder mooi, gedegen en inspirerend stuk werk vindt, heeft zij bij de bestudering ervan toch een aantal bezwaren gevoeld, die in hun algemeenheid in de volgende punten kunnen worden samengevat:

112. Vgl. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]536: ‘Is tezamen met nr 549 achtergrond van het Herderl. Schrijven v.d. Gen. Syn. van sept. 1961’.

113. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]536 en de eerste pagina van het origineel in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I,536.

114. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]549.

115. Later zou hij de aantekeningen nog tweemaal gebruiken, namelijk voor voordrachten op 15 maart 1961 te Hilversum en op 25 mei 1961 voor de classis Rotterdam (*Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]549).

116. *Handelingen GS 1961*, 37 en 42.

- I. De nota geeft voor de er in aangevoerde stellingen vrijwel nergens een bijbelse fundering, en verwijst ook nergens naar wat in de belijdenisgeschriften en liturgische geschriften onzer Kerk terzake is te vinden. Een dergelijke fundering en verwijzing, die in de inleiding en in par. 1 van hoofdstuk II het meest op hun plaats zouden zijn, mogen, zij het ook in beknopte vorm, naar de mening der commissie toch niet ontbreken. Ook kan het zin hebben te verwijzen naar het spreken der Kerk in de laatste tientallen jaren, met name in de oorlog (herderlijk schrijven: christelijk geloof en nationaal socialisme).
- II. De commissie meent een fundamenteel verschil te constateren tussen het karakter van de leertucht, zoals die in hoofdstuk IV van ordinantie 11 van de kerkorde is bedoeld, en de tucht, zoals die in de nota, vooral in hoofdstuk II de paragrafen 2, 3 en 4 wordt getekend. In de kerkorde wordt duidelijk onderscheiden tussen het opzicht over “belijdenis en wandel” (een begrip dat als geheel is bedoeld) van de leden der Kerk (inclusief ambtsdragers), en het opzicht over de bediening des Woords en de catechese. Deze laatste vorm van opzicht is nu in het geding, maar deze vorm van opzicht heeft geenszins de strekking die de nota daaraan in hoofdstuk II paragraaf 4 wil geven. Het gaat er in hoofdstuk IV van ordinantie 11 o.i. niet om, uit te maken of een lering in het geheel van de Christelijke Kerk al dan niet een plaats zou mogen hebben. Het gaat er om, of een bepaalde leer, en de verkondiging daarvan in prediking en catechese, toelaatbaar is in de Hervormde Kerk; daarbij is niet de vraag naar de “christelijkheid” van een bepaalde leer aan de orde, maar de vraag naar het karakter van deze Kerk (bijvoorbeeld: kan een predikant die met woord en daad de kinderdoop verwerpt, en ook weigert deze te bedienen, als predikant in de Hervormde Kerk gehandhaafd blijven? Daarmee is echter over zijn christen-zijn nog niets gezegd. Andere Kerken behoeven zich op dit punt niet pijnlijk getroffen te voelen). De conclusies van beide vormen van opzicht zijn in de kerkorde dan ook heel verschillend: bij opzicht over belijdenis en wandel kan ontzetting uit het ambt volgen (als straf, althans oneervol) en zelfs uitsluiting uit de gemeenschap der Kerk; bij het opzicht over de dienst des Woords en de catechese kan ontheffing volgen (niet oneervol, maar een ordemaatregel) en is van uitsluiting geen sprake. De lering wordt verworpen, niet de mens, inderdaad, maar ook over de leer spreekt de Kerk niet het *laatste* oordeel uit, alleen wordt uitgesproken, dat een bepaalde leer met het belijden van deze Kerk in strijd is. Dit is dus heel iets anders dan in de nota wordt gesteld.
- III. Over de nota als geheel meent de commissie verder te moeten zeggen, dat de toon *te* aarzelend, te weinig positief is. Aanvaarding van de nota zoals deze er nu ligt zou ongetwijfeld de indruk wekken, dat de Kerk op het punt van de leertucht wel a maar niet b durft te zeggen, m.a.w. terugschrikt voor de consequenties van haar eigen besluiten. De commissie waardeert de voorzichtige toon van de nota, maar meent dat toch ook duidelijk moet blijken, dat de Kerk in bepaalde omstandigheden beslist niet zwijgen *mag*. De aarzeling, waarover in de nota sprake is komt ech-

ter vermoedelijk vooral voort uit het verschil van inzicht, hierboven in punt II aangeduid. [...]¹¹⁷

Concluderend meent de commissie de synode te moeten adviseren deze nota te bespreken, maar haar niet dan na grondige herziening op de aangegeven punten aan de Kerk aan te bieden. De nota bevat zoveel waardevolle gedeelten en gedachten, dat de commissie inderdaad hoopt, dat het tot deze aanbieding zal kunnen komen'.¹¹⁸

Van Ruler is op 7 februari bij de bespreking van zijn 'nota' en het advies van de commissie ter Synode aanwezig. Bij aanvang krijgt hijzelf het woord. Hij volstaat er aanvankelijk mee op te merken, 'dat de generale synode zelf moet weten wat ze met het stuk moet doen. Zij moet in discussie treden met haar commissie'.¹¹⁹ Op verzoek van de voorzitter (ds. P.G. van den Hooff)¹²⁰ geeft hij toch een nadere toelichting. Hij merkt op,

'[...] dat de zaak zoals de commissie die aan de orde stelde betekent, dat de Hervormde Kerk op een tweesprong staat. Toen artikel X en ordinantie 11 werden samengesteld zat daar een bepaalde visie op de Kerk achter. Het woord "Kerk" hield in de kerkorde daarom ook terecht een ergerniswekkende vaagheid. Spreker herinnert aan de kwestie van de weg van het belijden der Kerk, de gemeenschap met het belijden der vaderen, de kwestie van de geboorteleiden. Hier zit een zeker katholiceitsbesef achter, dat reeds in artikel I blijkt. Van daaruit is niet alleen het vraagstuk van het belijden aangevat, maar ook dat van de tucht, zodat daarvoor een aparte regeling kwam, waaruit blijkt, welk een hachelijke zaak men de tucht vond. Maar men kan de overgangsbepaling bij ordinantie 11 niet langer buiten werking blijven stellen en verlengen zoals de bepaling voor de Gereformeerde Zendingsbond. Maar daarom is nu bezinning noodzakelijk. Men staat nu voor de keuze vanuit de visioenen waaruit de kerkorde werd opgesteld te handelen of leertucht als een veel eenvoudiger zaak te zien. Spreker [Van Ruler; DvK] meent de generale synode ernstig te moeten waarschuwen tegen de grondstrekking van het rapport van de commissie. Men moet de problemen van de leertucht in eigen Kerk en in de verhouding tot de andere Kerken niet eenvoudiger maken dan ze zijn en daarmee dan ook het oecumenische vraagstuk. Als men vraagt wat bijbels de leertucht is, moet men tegenover het Nieuwe Testament zeggen: leertucht is een stuk van de tucht als taak die aan de Kerk is opgedragen en die ze door de Geest heeft te volbrengen, n.l. het hanteren van de sleutelen van het hemelrijk. Haar is de zaak van God op de aarde toevertrouwd. De Kerk moet in de zaak en het werk van God functio-

117. Hier volgt een reeks punten van kritiek op details.

118. *Handelingen GS 1961*, 33-36.

119. *Handelingen GS 1961*, 51.

120. Peter Gerrit van den Hooff (1901-1978), predikant Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband te Zaandam (1932), Middelburg (1936), Hilversum (1940-1946); hervormd predikant te Hilversum (1946-1966). Omdat Van Ruler tot begin oktober 1947 hervormd predikant te Hilversum is geweest, is Van den Hooff collega van hem geweest. Van Ruler juichte de fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband zeer toe. Zie daarvoor zijn opstel 'De hereeniging van twee Kerken', in: *Hervormd Gooi*, 20 april 1946 (te vinden in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I.201 en op te nemen in VW7A).

neren in geheel haar arbeid, ook in de formulering van haar belijdenis en de hantering van de tucht. De Kerk is niet van zichzelf, maar van Christus. Als dit gezichtspunt wordt weggewerkt, wordt de zaak van de belijdenis van de Kerk en van de tucht op een onherstelbare wijze geschaad. Belijden is optreden met Gods waarheid in een van God afgevallene wereld. Dit is de apostolische positie. We mogen de zaak van de belijdenis niet naar binnen keren. Laat ons in godsnaam ervoor oppassen de belijdenis niet tot een zaak van de Kerk te maken. De wereld heeft niet de specialité de la maison van de Hervormde Kerk nodig, maar de waarheid Gods. We moeten het besef blijven houden aan een hoogspanningsnet te raken, daar althans naar te wijzen. Als zo over de tucht werd gesproken als de commissie doet, zou dit een fundamentele basis-wijziging betekenen en een beslissing in het oecumenische vraagstuk, waar men zich nog wel eens over moet bedenken. Het oecumenische vraagstuk is, dat de Hervormde Kerk zich als katholieke Kerk van Christus hier te lande ziet sinds Willibrord. Ze is alleen even gereformeerd in de 16e eeuw. Men moet de paradoxaliteit aanvaarden, dat men niettemin in de andere Kerken, Kerk van Christus moet erkennen en daarom met het oecumenische vraagstuk bezig moet zijn'.¹²¹

Zo verdedigt Van Ruler zijn ontwerp. Dit leidt vervolgens tot een uitvoerige discussie, waarin een aanzienlijk aantal leden van de Synode het woord neemt. Hoewel de meningen uiteenlopen, concludeert Van Ruler aan het eind dat er 'geen echte controverse is, ook niet met de commissie van rapport'. Hij meent dat het mogelijk is 'in een zorgvuldig gesprek tot een gemeenschappelijk stuk te komen' en verklaart zich bereid 'daaraan mede te werken'.¹²² Aldus geschiedt. Op 20 juni 1961 wordt ter Synode een door een commissie – bestaande uit Van Ruler, dr. G.J. Streeker, ds. G. Spilt, ds. A. Faber en ds. W. Zijlstra – samengestelde nota van wijzigingen van Van Rulers eerste ontwerp besproken.¹²³ Vergeleken met de eerste versie is de titel van het tweede deel gewijzigd in: 'Vragen rondom het opzicht over prediking en catechese'. Tevens worden hier en daar formuleringen aangescherpt en enkele paragrafen toegevoegd. Ten slotte worden – dat was tijdens de eerste bespreking een voorstel van hoogleraar J. de Graaf¹²⁴ – alle paragrafen van een titel en een samenvattende stelling voorzien. Ter synode legt Van Ruler uit, dat de wijzigingen en toevoegingen betrekking hebben op:

- a. de ambtelijke zijde van de zaak;
- b. de oecumenische zijde;
- c. de kwestie van de ontzetting uit het lidmaatschap van de Kerk;
- d. het misverstand, dat iemand die uit zijn ambt is gezet, niet meer in het heden van de genade zou staan. De leertucht stelt ondanks zijn eschatologisch karakter geen definitieve daden;
- e. het vraagstuk van de mogelijkheid van theologische experimenten;
- f. de grondgedachte dat in de huidige situatie leertucht in de diepste zin van

121. *Handelingen GS 1961*, 51-52.

122. *Handelingen GS 1961*, 52-58.

123. *Handelingen GS 1961*, 158-165.

124. *Handelingen GS 1961*, 56.

het woord waarschijnlijk niet is te verwerklijken en men erin moet berusten dat de tucht het karakter van ordemaatregelen kan krijgen'.¹²⁵

Na discussie¹²⁶ besluit de Generale Synode (met één stem tegen) Van Rulers *Over de belijdenis der kerk en haar handhaving* te aanvaarden en – na eindredactie – ‘te laten uitgaan aan de organen der Kerk ter voorlichting en bezinning’.¹²⁷

Gelet op Van Rulers grote betekenis voor de Nederlandse Hervormde Kerk is het passend dit Herderlijk Schrijven in zijn definitieve vorm het *Verzameld Werk* op te nemen. Het eerste ontwerp daarvan, dat nadrukkelijk is terug te vinden in de uiteindelijke uitgave, is van zijn hand. Tevens maakte hij deel uit van de commissie die de nota van wijzigingen heeft samengesteld en zal hij zich dus hebben kunnen vinden in de voorgestelde wijzigingen. Door ook de twee teksten die aan het eerste ontwerp ten grondslag liggen een plaats te geven en in de annotatie de verschillen tussen de eerste en de definitieve versie aan te geven is in deze uitgave de ontstaansgeschiedenis van *Over de belijdenis der kerk en haar handhaving* stap voor stap te volgen. Het Herderlijk Schrijven is in september 1961 door uitgeverij Boekencentrum te 's-Gravenhage uitgegeven.

Hoe ging het verder met de zaak-Smits? Op dinsdag 7 februari 1961 komt de kwestie aan de orde op een zitting van de Generale Synode. Het breed moderamen van de synode presenteert dan een nota over de gang van zaken.¹²⁸ Deze wordt uitvoerig besproken.¹²⁹ Op 19 juni 1961 – de datum van 1 mei is gepasseerd – komt een brief van de Raad voor de Zaken van Kerk en Theologie, die de opdracht had gekregen met Smits te spreken, ter synode aan de orde.¹³⁰ Uiteindelijk besluit het breed moderamen van de Generale Synode Smits zijn bevoegdheden als van een emeritus predikant te ontnemen.¹³¹

Van Ruler blijkt vervolgens een van degenen te zijn, die tegen dit besluit in het geweer komt. De reden daarvoor is niet, dat hij het inhoudelijk met Smits eens zou zijn. Dat blijkt wel uit de teksten over het lijden van Jezus, die hij in de loop der jaren heeft geschreven¹³² en uit zijn voorkeur voor een anselmiaanse verzoeningsleer.¹³³ De reden is gelegen in de vrees dat wanneer Smits als verpersoonlijking van de ‘vrijzinnigheid’ uit de kerk zou worden gezet, ook anderen ditzelfde lot zou kunnen treffen. In het bijzonder heeft hij daarbij het oog op zijn vriend en collega J. de Graaf.¹³⁴ In de woorden van De Graafs biograaf: “‘Ze’ moesten echter wel weten

125. *Handelingen GS 1961*, 165-166.

126. *Handelingen GS 1961*, 166-171.

127. *Handelingen GS 1961*, 171.

128. Zie voor de nota *Handelingen GS 1961*, 67-75.

129. *Handelingen GS 1961*, 75-81, 90-93.

130. *Handelingen GS 1961*, 129-135, 140.

131. *Handelingen GS 1961*, 212-221.

132. Zie de opstellen ‘De betekenis van het lijden van Jezus’ (1956), ‘De verlossing door het lijden van Jezus’ (1957), ‘Het lijden van Jezus als beeld’ (1957), ‘Het lijden van Jezus als strijd’ (1957), ‘Het lijden van Jezus als verzoening’ (1957), en ‘De verzoening’ (1961), te vinden in: A.A. van Ruler, *VW4A*, 233-267.

133. Zie bijvoorbeeld: A.A. van Ruler, *VW3*, 347; id., *VW4A*, 119v., 235vv., 245, 255-257, 409-411; id., *VW4B*, 138, 317v., 765; id., *VW5C*, 519; id., *VW6B*, 235, 576; id., ‘Perspectieven voor de gereformeerde theologie’, in: *TW2*, 79 (*VW7A*).

134. Zie over Van Rulers verhouding tot De Graaf: Dirk van Keulen, ‘Inleiding’, in: *VWI*, 36.

dat hij, Van Ruler, er dan ook uit zou gaan'.¹³⁵ Overigens zou Smits zijn rechten als emeritus predikant in 1971 weer terugkrijgen.¹³⁶

Uit het najaar van 1961 dateert ten slotte de niet eerder gepubliceerde lezing 'De taak van de kerk in de wereld tot in de leertucht toe'. Van Ruler hield de lezing op 19 september 1961 op een conferentie van de predikanten uitgaande van de Provinciale Kerk Vergadering van Friesland. Enkele maanden later (op 16 maart 1962) zou hij de lezing nogmaals houden op een bijeenkomst van de classes Eindhoven, Den Bosch en Breda. Omdat de thematiek van de leertucht in de lezing een belangrijke rol speelt, is het cluster 'Belijdenis en leertucht' de meest geschikte plaats voor opname binnen het *Verzameld Werk*. Omdat Van Ruler ook over de taak van de kerk in de wereld spreekt, zou een plaats aan het slot van dit cluster tevens fraai de overgang markeren naar het cluster teksten rond 'Kerk en wereld'. Er is echter binnen Van Rulers oeuvre één publicatie die deze plaats in chronologische zin verhindert: het boek *Ik geloof*, dat zeven jaar na 'De taak van de kerk in de wereld tot in de leertucht toe' verscheen en daarom de afsluiting van het eerste cluster van deze band vormt.

1.5 *Ik geloof*

Kort na de Tweede Wereldoorlog is Van Ruler, die toen in Hilversum woonde, betrokken geraakt bij radiuitzendingen.¹³⁷ Daaruit is de tot zijn dood bestaande – zelfs op de ochtend van zijn sterfdag (15 december 1970) sprak hij een meditatie uit!¹³⁸ – gewoonte gegroeid om eenmaal per twee weken een meditatie voor de AVRO-radio te verzorgen.¹³⁹ Een groot aantal van deze meditaties is later in boekvorm uitgegeven.¹⁴⁰

135. E.D.J. de Jongh, *Hannes de Graaf. Een leven van bevrijding*, Kampen 2004, 289.

136. *Handelingen GS 1971*, 108v.

137. Zie bijvoorbeeld: 'Opdat mijn huis vol worde' (in: *VW6B*, 896-898); 'Er zit goed nieuws in de lucht' (in: *VW6B*, 899); 'Jubelend keert hij huiswaarts, dragend zijn garven' (in: *VW6B*, 900-901); 'De vrijheidsgedachte' (in: *VW6B*, 914-916); '[Avondwijding]' (in: *VW6B*, 917-918); '[Leger en volk]' (in: *VW6B*, 919-922); en '[Radi toespraak op 5 mei 1946]' (in: *VW6B*, 923-926).

138. Vgl. Dirk van Keulen, "'De ridder is gestorven". Reacties op het overlijden van Arnold Albert van Ruler (1908-1970)', in: *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*, jaargang 44 (2021), nummer 94, 25-50.

139. Aan Van Rulers keuze voor de AVRO-radio lagen principiële redenen ten grondslag. Zie daarvoor: Dirk van Keulen, 'Inleiding', in: *VW6A*, 61-65.

140. Zie: A.A. van Ruler, *Sta op tot de vreugde*, Nijkerk 1947; id., *Verhuld bestaan*, Nijkerk 1949; id., *Het Onze Vader*, Nijkerk 1953; id., *Heb moed voor de wereld. Zes en dertig morgenwijdingen over het boek Zacharia*, Nijkerk s.a. [1953]; id., *Vertrouw en geniet. Zestien toespraken over Jezus Christus en de wereld*, Den Haag s.a. [1955]; id., *De meeste van deze is de liefde*, Den Haag s.a. [1957]; id., *De dood wordt overwonnen. I Corinthen 15 in morgenwijdingen*, Nijkerk 1964; id., *Dwaasheden in het leven. Het boek Prediker in morgenwijdingen, Deel 1 en 2*, Nijkerk s.a. [1966]; id., *Op gezag van een apostel*, Nijkerk 1971; *Marcus 14 Vs. 1-41*, Kampen 1971; id., *Geloven met blijdschap*, s.l. 1971 (uitgave van de AVRO na Van Rulers overlijden); id., *Marcus 14 (vervolg)*, 15 en 16, Kampen 1972; id., *Het leven een feest: meditatie over de kerkelijke feesten*, Nijkerk 1972; id., *Laat heel d'aard een loflied wezen*, Nijkerk 1973; id., *Over de Psalmen gesproken. Meditatie over de Psalmen*, Nijkerk 1973; id., *Reidans. Adventsmeditaties*, Nijkerk 1974; id., *Dichter bij Marcus. Over het evangelie naar Marcus 1-8*, Nijkerk 1974.

Van juni 1966 tot maart 1968 heeft Van Ruler deze meditaties niet uitgesproken naar aanleiding van bijbelteksten, maar naar aanleiding van de *Apostolische geloofsbelijdenis*. Woord voor woord legt hij deze belijdenis uit. De in totaal eenenveertig meditaties heeft hij in 1968 gebundeld in het door uitgeverij G.F. Callenbach te Nijkerk gepubliceerde boek *Ik geloof*. De uitgave van dit boek zal door veel luisteraars op prijs zijn gesteld. In de *AVRO-bode* van 23 november 1968 valt namelijk te lezen: ‘Wij ontvingen vele verzoeken om de teksten van de morgenwijdingen. De reeks is nu compleet verkrijgbaar in boekvorm’.¹⁴¹

Om twee redenen verdient dit boek een plaats in het *Verzameld Werk*, in het bijzonder binnen het cluster ‘Belijdenis en leertucht’. De eerste reden is, dat waar Van Ruler in alle andere teksten binnen dit cluster op een metaniveau schrijft over de plaats en het functioneren van de belijdenis in de kerk, hij in *Ik geloof* inhoudelijk uitvoerig op een geloofsbelijdenis ingaat. De tweede reden waarom dit boek een plaats binnen het *Verzameld Werk* verdient, is dat het samen met zijn in 1970 verschenen boek *Waarom zou ik naar de kerk gaan?*¹⁴² waarschijnlijk Van Rulers meestgelezen werk is. Illustratief daarvoor is het feit dat beide boeken verscheidene keren zijn herdrukt. Verschenen van *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* tussen 1970 en 1972 vijf drukken, het boek *Ik geloof* werd zelfs tweemaal vaker herdrukt: de eerste druk verscheen in het najaar van 1968; de zevende en laatste druk lag in 1983 in de boekhandel. Tevens werd *Ik geloof* in drie talen vertaald: het Duits, het Hongaars en – meer recent – het Engels.¹⁴³

Hoe is er op het boek gereageerd? Evenals twee jaar later het geval is met het boek *Waarom zou ik naar de kerk gaan?*,¹⁴⁴ lijkt de op dat moment gereformeerde predikant en hoofd godsdienstige programma’s van de NCRV Okke Jager¹⁴⁵ de eerste te zijn die er voor een breed publiek over spreekt. Op 14 november 1968 bespreekt hij in de rubriek ‘Zojuist verschenen’ enkele boeken voor de NCRV-radio. Hij benadrukt, dat Van Rulers *Ik geloof* bestaat uit radiomeditaties, ‘die de aandacht trokken alleen al door hun toon: er spreekt zo’n vaste zekerheid uit, een vreugdevolle beaming van het leven; ze gaan niet mee met de mode; ze tonen temidden van alle onrust rondom vernieuwers en verontrusten de wáre vernieuwing en de wáre veront-rusting; ze maken ons er meer van bewust dat wij rijker zijn dan wij zelf weten’.¹⁴⁶

141. Geciteerd naar het knipsel in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek ‘Recensies van boeken en artikelen I’, pag. 43.

142. Thans te vinden in: A.A. van Ruler, *VW5A*, 355-568.

143. Arnold van Ruler, *Was glauben die Christen?. Das Glaubensbekenntnis gestern, heute und morgen, aus dem Holländischen übersetzt von Heinrich Quistorp, Wuppertal 1972*; A.A. van Ruler, *Hiszek. Az Apostoli hitvallás magyarázata című könyvét, fordította Péntek Árpád, s.l. [Kolozsvár] 1989*; A.A. van Ruler, *I Believe. The Twelve Articles of Faith in Morning Devotions*, Translated and Interpreted by Garth Hodnett, s.l. 2015. De meditatie ‘Ik geloof de wederopstanding van het vlees’ (zie later in deze band pag. 404v.) verscheen trouwens in 1969 – in een vertaling door B.J. Meyer: ‘Ich glaube die Auferstehung des Fleisches’ – reeds in het Duits in: *Reformierte Kirchenzeitung*, 15 november 1969 (knipsel te vinden in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek ‘Recensies van boeken en artikelen I’, pag. 56-57).

144. Vgl. Dirk van Keulen, ‘Inleiding’, in: A.A. van Ruler, *VW5A*, 48.

145. Okke Jager (1928-1992), gereformeerd predikant te Vrouwenpolder (1952), Almelo (1956), Haarlem-Noord (1960) en Hilversum (1965); vanaf 1960 tevens werkzaam bij de NCRV, vanaf 1965 als hoofd godsdienstige programma’s; universitair hoofddocent Theologische Universiteit Kampen (1973-1988; evangelistiek, ethiek). Zie over hem: *BLGNP, Deel 5*, 281-283.

146. Geciteerd naar het document in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek

Twee weken later (1 december 1968) is er aandacht voor Van Rulers boek in de radiatorbriek 'Boekennieuws' van het Convent van Kerken. De onbekende spreker benadrukt evenals Okke Jager – en zonder twijfel daartoe uitgenodigd door Van Rulers opmerking, dat hij 'geen enkele poging ondernam, bij het moderne denken in het gevlij te komen'¹⁴⁷ – dat de auteur van *Ik geloof* wars is van de moderne vernieuwingstheologie. Dat wil echter niet zeggen, dat hij 'geen modern mens is':

'Hij houdt wel degelijk rekening met het wereldbeeld van deze tijd en met de resultaten der wetenschap. Hij trekt daar ook niet tegen te velde. Waar hij wel wars van is, is de arrogantie van lieden, die in naam der wetenschap uitspraken ten beste geven over dingen, die buiten en boven het bereik van de echte wetenschap liggen. Hij kan dan scherp en nuchter reageren. Die reacties zijn kort, bijna langs zijn neus weg. Maar ze laten duidelijk zien, dat de schrijver door heel wat problemen van deze tijd is heengegaan: hij maakt er zich niet zomaar van af. Daarom geeft zijn boek stof tot doordenken en lijkt het ook zeer geschikt om bijvoorbeeld in kringverband besproken te worden'.¹⁴⁸

In de meer wetenschappelijke vaktijdschriften wordt *Ik geloof* genegeerd. In het *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* en in *Theologia Reformata* zoekt men tevergeefs naar een bespreking. De enige uitzondering is het tijdschrift *Kerk en Theologie*. Kerkelijk hoogleraar A.F.N. Lekkerkerker¹⁴⁹ schrijft in een recensie eerst in wat kritische zin over het boek *Veraltetes Glaubensbekenntnis?* van de hand van Peter Brunner, Gerhard Friedrich, Karl Lehmann en Joseph Ratzinger (de latere paus Benedictus XVI).¹⁵⁰ Daarna voegt hij toe:

'Met des te grotere aandacht heb ik na de lectuur van bovengenoemde bundel de meditatie van Van Ruler over het Apostolicum voor de zoveelste maal gelezen. Theologisch geladen, stilistisch bijzonder fraai, met niet de minste zweem van enig toegeven aan de vernieuwingstheologie. Ogenscheinlijk eenvoudig, in werkelijkheid zo dat je na de lectuur van een aantal bladzijden een lange tijd gaat nadenken over het grote geheim van de werken Gods. De onvoorstelbaarheid en de ondenkbaarheid van het christelijk geloof worden in al hun vreemdheid en reddende kracht beleden'.¹⁵¹

'Recensies van boeken en artikelen I', pag. 45.

147. Zie later in deze band pag. 311.

148. Geciteerd naar het document in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek 'Recensies van boeken en artikelen I', pag. 58.

149. Arie Frederik Nelis Lekkerkerker (1913-1972), voorganger hervormde evangelisatie te Franeker (1936), hervormd predikant te Noordlaren-Glimmen (1939), Loosduinen (1944), Utrecht (1948) en Utrecht (Oog in Al; 1951); hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk te Groningen (1959-1972; dogmatiek, geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk en haar symbolische en liturgische geschriften en kerkrecht). Zie over hem: *BLGNP, Deel 6*, 164-167.

150. Zo merkt hij over bijdragen van Ratzinger op: 'De rooms Katholiek Joseph Ratzinger geeft een "ontmythologiserende" herinterpretatie van de nederdaling ter helle, die sterk doet denken aan de uitlegging in de Heidelbergse. Veel minder bevredigend is zijn verhaal over de hemelvaart en de wederopstanding des vleses. Waarbij hij eindigt met de "geestelijke onsterfelijke ziel" en wezenlijke onsterfelijkeheid van ieder mens: op de laatste 4 pagina's komt de Schrift niet meer aan de orde' (Recensie door A.F.N. Lekkerkerker in: *KTh 20* (1969), 338-339).

151. Recensies door [A.F.N.] L[ekkerkerker] in: *KTh 20* (1969), 338-339.

Lekkerkerker is dus uitgesproken positief. Dat geldt ook – we gaan over naar de kerkelijke weekbladen – voor J. van der Graaf (1937-2022), die *Ik geloof* in januari 1969 bespreekt in *De Waarheidsvriend*. Het is naar zijn mening ‘een boek van grote geladenheid en zeggingskracht’. Evenals Okke Jager wijst ook hij erop, dat Van Ruler niet met de mode van de moderne vernieuwingstheologie is meegegaan. Daarin komt een verschil in uitgangspunt tot uitdrukking: ‘In deze bundel van Van Ruler geen redeneren vanuit de praktische situatie naar het Credo, maar belijdend vanuit het Credo zonder meer’. Dat wil echter niet zeggen, dat de auteur van *Ik geloof* het gesprek met de moderne theologie zou schuwen. Integendeel, want ‘[w]eliswaar worden slechts zelden bepaalde moderne stromingen concreet genoemd, maar inmiddels is Van Ruler met ieder in gesprek, maar dan op een zodanige wijze dat de gesprekspartner als het ware wordt meegenomen naar de bron van het belijden van de kerk, dat is naar de Schrift zelf. Daarbij worden de heilsfeiten zoals die in de historie verankerd liggen zonder omwegen beleden’. Ook waardeert Van der Graaf de trinitarische opzet van het boek (die natuurlijk met de *Apostolische geloofsbelijdenis* zelf is gegeven). Hij besluit met de opmerking, ‘dat met deze bundel een belangrijke bijdrage is gegeven tot een dieper verstaan van het Apostolicum’. Hij beveelt het zowel aan predikanten als gemeenteleden ter lezing aan.¹⁵²

J.T. Wiersma, op dat moment hervormd predikant te Wassenaar,¹⁵³ recenseert Van Rulers boek in *Woord en Dienst*. Ook hij is uitgesproken positief en meent dat het boek voor velen toegankelijk is. Sterker, het boek ‘pakt je. Je valt van de ene verrassing in de andere. Je zet uitroeptekens (dat wil ik vasthouden), vraagtekens (is dat wel zo?), maar alles samen geeft een fruitio [genot; DvK]. Soms wordt iets gezegd waarin de adem van het eigentijdse levensgevoel bespeurbaar is, vaker staat deze vertolking haaks op het moderne denken, onverbloemd. Toch valt deze dogmatische verhandeling niemand als hagel op het lijf. Zij is veeleer transparant kristal dankzij de lucide doordenking en zingeving van de hier besproken geloofsartikelen’.¹⁵⁴

De gereformeerde hoogleraar G.P. Hartvelt¹⁵⁵ bespreekt *Ik geloof* kort in het *Centraal Weekblad*. Hij veronderstelt dat predikanten ‘al wel zo wijs zijn dit kostelijk boek te kopen’. Daarom richt hij zich tot de ‘theologisch belangstellende leek’:

‘Welnu: waar wij eigenlijk zo gemoeid zijn in de snelle wijzigingen en de veranderingen die aan de gang zijn, zou ik u gewoon willen vragen: laat Prof. van Ruler u wat wegwijs maken in de vragen van geloof en leven. De uitgever kondigt aan dat de schrijver geen enkele poging onderneemt bij het moderne denken in het gevlj te komen. Dat kunt u dan bladzijde na bladzijde gewaar worden. Van Ruler heeft het charisma het grote leven met het kleine leven te preken. Het is een boek geworden met spitse zinnen van een ontwapenende speelsheid – zo kan men bepaald ook theologie bedrijven! En

152. J.v.d.G., Recensie van A.A. van Ruler, *Ik geloof*, in: *De Waarheidsvriend* 57/5 (30 januari 1969), 38.

153. Zie over Wiersma later in deze band pag. 741, noot 14.

154. J.T. Wiersma, Recensie van A.A. van Ruler, *Ik geloof*, in: *Woord en Dienst* 19/22 (28 november 1970), 347.

155. Gerrit Pieter Hartvelt (1921-2021), gereformeerd predikant te Oosternijkerk (1947), Bodegraven (1950), Assen (1953), Delft (1959) en Hilversum (1964); hoogleraar Theologische Hogeschool te Kampen (1966-1986; symboliek, dogmatiek, dogmageschiedenis en christelijke religie).

't is de moeite waard deze theoloog doodgewoon "neen" te horen zeggen in een verademende relativering van alle gewichtigdoenerij en theologische stoerheid'.¹⁵⁶

De meest uitvoerige bespreking van het boek is van de hand van de gereformeerde hoogleraar G.Th. Rothuizen (1926-1988) – collega van Hartvelt in Kampen.¹⁵⁷ Hij neemt er bijna twee volledige pagina's voor in het *Gereformeerd Weekblad*. Van Rulers commentaar op de *Apostolische geloofsbelijdenis* is volgens hem 'een brok theologie geworden of liever: heel zijn theologie zit er in verstopt'. Hoezeer Rothuizen met deze observatie gelijk heeft, blijkt uit het grote aantal kruisverwijzingen dat u in de annotaties in deze uitgave vindt. Toch is het boek ook voor niet-theologen volgens hem goed leesbaar. 'Dat komt natuurlijk óók, omdat Van Ruler een mooi, rustig gespied nederlands schrijft, dat meerdere malen poëtisch aandoet (zoals héel het oeuvre van Van Ruler poëtisch genoemd zou kunnen worden, zij het meer van het epische dan van het lyrische soort, hoeveel lofverheffing er ook in uitkomt) en waarbij hij zich niet schaamt ineens van het doodgewone, leuke, spreektaalachtige gebruik te maken'. Uitvoerig vat Rothuizen vervolgens een reeks kerngedachten en voor Van Rulers theologie kenmerkende punten samen, om uit te komen bij het punt dat alle reeds eerdergenoemde recensenten ook aansneden: 'dat de schrijver zich niet erg wèl gevoelt bij de zog. vernieuwingstheologie'. Als enige recensent geeft hij drie voorbeelden¹⁵⁸ en vervolgt:

'Ik geef toe, dat we dit soort radicale afwijzingen, die soms op de rand van de sneer komen, kunnen gebruiken. Men zou het ook zó kunnen zeggen: er worden zoveel zure opmerkingen uitgedeeld van "links" tegenwoordig, dat er ook van "rechts" wel eens enige klappen mogen vallen. Deze theologie is zeer orthodox van snit – al zal een orthodox mens menige gedachtensprong, menige "speculatie" geneigd zijn met een vraagteken te versieren – en men kan verdedigen, dat Van Ruler op zeer bijzondere wijze het geloof der vade-

156. G.P. Hartvelt, Recensie van A.A. van Ruler, *Ik geloof*, in: *Centraal Weekblad*, 17/3 (18 januari 1969), 3.

157. Gerard Theodoor Rothuizen (1926-1988), vlootpredikant (1949-1952); gereformeerd predikant te Uithoorn (1952); gereformeerd studentenpredikant te Leiden (1957-1964); hoogleraar Theologische Universiteit Kampen (1964-1987; ethiek, evangelistiek, encyclopedie). Zie over hem: *BLGNP, Deel 5*, 437-439. Rothuizen was naast Harry Kuitert onder de gereformeerde theologen degene die zich het meest verwant voelde met Van Ruler. Hij had twee foto's van hem op zijn werkkamer staan (vgl. Dirk van Keulen, 'Inleiding', in: A.A. van Ruler, *VW5A*, 51) en heeft veel over zijn hervormde collega geschreven. Zie bijvoorbeeld: G.Th. Rothuizen, 'Kuyper en Van Ruler: aan elkaar gewaagd', in: *Trouw*, 15 augustus 1964, 7; id., 'Als dit scholastiek moet heten...', in: *In gesprek met VR*, 7-13 (*VW7B*); id., 'Wat is theologie? I-II', in: *GW 25/34-35* (20-27 februari 1970), 219-221, 227v.; id., 'Van kruistochten en kathedralen', in: *GW 26/3-4* (24 juli 1970), 11-13; id., 'De ridder is gestorven', in: *GTT 71* (1971), 193-204; id., 'De mens tot blijdschap geschapen', in: *GW 28/20* (17 november 1972), 115v.; id., 'Het sociale ideaal', in: *GW 28/21* (24 november 1972), 123v.; id., 'Het Getuigenis en Van Ruler', in: *GW 28/24* (15 december 1972), 148v.; id., 'Helder als glas', in: *GW 28/25-26* (22 december 1972), 157v.; vgl. ook id., *Primus usus legis. Studie over het burgerlijk gebruik van de wet*, Kampen 1962, 238-255 (en stelling XIV en XV bij deze dissertatie). Zie voor een reactie van Van Ruler op werk van Rothuizen: 'Psalmodie en schilderij', in: *Elseviers Weekblad*, 24 mei 1969, 71 (op te nemen in *VW7B*).

158. Zie later in deze band pag. 328 ('Als we God kwijtraken in zijn zelfheid [...]'), 404 ('Maar daarvan – van de kerstening – willen de mensen, met name ook de christenen, tegenwoordig ook nauwelijks meer weten'), en 406 ('veel theologen vinden dat veel te materialistisch gezegd en gedacht').

ren is trouw gebleven (ook al zouden deze er wel eens van kunnen schrikken als ze moesten meemaken *hoe* hij kans zag hem te verdedigen en trouw te blijven). En het doet een mens alleen maar goed als hij meemaakt, hoezeer de oude orthodoxie blijkbaar in staat is speels, hartverwarmend en doodeenvoudig voor de dag te komen anno 1968’.

Rothuizen laat het daar echter niet bij:

‘Of een mens, een theoloog, *volstaan* kan met deze trouw is ’n tweede. Ook acht ik het mogelijk de vernieuwingstheologie af te wijzen en haar tegelijkertijd meer recht te doen. Maar nu moet ik mij haasten om ook de schrijver recht te doen; want alsof deze niets zou begrijpen van wat “moderneren” bezielt! Hij mag dan bijv. een wederzijdse afhankelijkheid God-mens met enig wantrouwen bezien, het belet hem niet aan de uitspraak “Hij woont zelfs op de lofzangen van zijn volk” toe te voegen: “Als de mensen Hem niet prezen, waar was God dan? Waar zou Hij kunnen zijn?”¹⁵⁹ Om vervolgens deze vraag weer in te trekken, maar intussen! [...] De uitdrukking van “de dood van God” is hem niet onbekend. Mèt wijlen professor Korff durft hij wel te spreken van “de moord op God”.¹⁶⁰ En in ieder geval is het zo, dat “ook de almacht Gods door de geweldige transformator van het werk van de liefde heengaat. Zij wordt bijkans gelijk aan heilsmacht en zelfs aan onmacht”.¹⁶¹ Dat is niet bepaald Altizer en Hamilton,¹⁶² maar het is wel Bonhoeffer ten voeten uit’.

Rothuizen besluit met het boek als ‘oecumenisch’ te typeren:

‘Van Ruler is niet iemand om zich, laat staan het heil, in vraagtekens te hullen. Hij praat graag beslist [...], want *ziet* het zeker God doen. Ook kan bepaald niet iedere interpretatie er bij hem gelijkelijk mee dóor. Sommige verklaringen wijst hij zonder meer af. Tegelijkertijd laat hij het geheim zózeer geheim en onderkent hij zozeer de bontheid van het heil, dat ik dit boek graag volop ecumenisch zou noemen. Deze beháágt immers de bontheid, zonder nu ook weer alles in haar midden te tolereren. Zo komt het me voor, dat dit commentaar op ons ecumenisch symbool bij uitstek, zich uitstekend leent voor kringen, die leden van diverse kerken tegenwoordig met elkander opzetten’.¹⁶³

Zo is de bespreking van Rothuizen afgewogen, genuanceerd en positief van toon.

Behalve in de landelijke kerkelijke pers werd over *Ik geloof* ook in tal van plaatselijke kerkbladen geschreven. Een onbekende recensent – ik geef enkele voorbeelden – merkt in *Hervormd Leeuwarden* op: ‘In eenvoudige taal, zoals we dat van de schrijver kunnen verwachten, weet hij op verstaanbare en aansprekende wijze deze

159. Zie later in deze band pag. 316.

160. Zie later in deze band pag. 359.

161. Zie later in deze band pag. 381.

162. Thomas J.J. Altizer (1927-2018) en William Hamilton (1924-2012) waren vertegenwoordigers van de God-is-dood-theologie. Zij publiceerden twee jaar voor Van Rulers *Ik geloof* het boek *Radical Theology and the Death of God*, Indianapolis 1966.

163. G.Th. Rothuizen, ‘Een nieuwe Van Ruler’, in: *GW* 24/23 (6 december 1968), 138-139 (cursiveringen in de citaten door Rothuizen).

twaalf geloofsartikelen te vertolken'. Het boek zou 'als een soort dagboek ter hand [kunnen] worden genomen'. H. Miskotte (1910-1985), hervormd predikant te Zwolle, schrijft in *Hervormd Zwolle* over een 'uiterst waardevol boek', geschikt voor gespreksgroepen én persoonlijke lectuur. 'Het boek is eenvoudig geschreven, al gaat het, uit de aard van de stof, soms toch wel diep'. Een onbekende recensent in *Hervormd Arnhem* vindt de belangstelling voor het boek 'opmerkelijk' en laat een kritische opmerking volgen: 'Wij ontveinzen ons niet, dat de manier waarop het gebracht wordt, natuurlijk een woordje meespreekt. Prachtige opmerkingen worden gemaakt. Maar ook is er wel een spelen met woorden voor ons gevoel'. De hervormde predikant E.E. de Looze (1903-1993) is daarentegen in *Hervormd Hilversum* weer vol lof. Van Rulers boek biedt 'een klaar en duidelijk Bijbels getuigenis', waarin 'het belijden van de Chr. Kerk diep en breed vertolkt werd'. Hij roept zijn lezers op: 'Neem en lees! Laat u door dit boek genezen van veel verwarring en ontredde, die de moderne tijdgeest ook in de gemeente wil aanrichten'. De hervormde predikant C.M. van Endt (1907-1983) prijst in *Hervormd Utrecht* de 'directheid van toon, die bijzonder fris aandoet'. En: 'Al lezende realiseert men zich, hier gedegen onderwezen te worden in de leer van het christelijk geloof, zonder dat alle benauwde vraagtekens en alle soms wat schreeuwerige uitroepetekens van wat vandaag aan de theologische markt komt, doorklinken'.¹⁶⁴

Vervolgens blijkt Van Rulers *Ik geloof* ook buiten Nederland te zijn gelezen. Ene V.L. typeert het boek in het Belgische *Tijdschrift voor Pastoraal en Verkondiging* als 'een bijzonder levendig boek, voor wie over het geloof wil nadenken, een inspiratiebron voor predicatie en groeps gesprekken'. C. du P.L. is in *Die Kerkbode* (van de Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika) enthousiast: 'Met gloed en oortuiging word die leser meegevoer om die geloofskatte van die kerk opnuut te ontdek en soos edelgesteentes te sien skitter'. J.A.H. – mogelijk de theoloog J.A. Heyns (1928-1994) – schrijft in het *Nederduits Gereformeerde Theologiese Tydskrif*: 'Hy [Van Ruler] sê dinge op 'n begryplike, insiggewende en prikkelende wyse. Hy sê dit op 'n manier en idioom waarin baie dit vroeër nog nie gedoen het nie'. Ene B.E. schrijft in het Zuid-Afrikaanse blad *Pro Veritate* eveneens lovend: Van Rulers *Ik geloof* is 'n verkwikkende boek', 'van die grootste waarde vir alle gelowiges, juis van ons tyd. Taal en uitdrukkings is helder en eenvoudig en die skrywer slaag meesterlik daarin om sy gedagtes aan die leser tuis te bring. Tog is dit geen eenvoudige stof waaroor daar gehandel word nie. Ons het hier byna iets soos 'n dogmatiek in beknopte vorm [...] Ek aarsel niet om dit een van Van Ruler se beste werke te noem nie'. En de gewone kerkganger Z.L. Pretorius ten slotte schrijft in *Die Hervormer*: 'By die deurlees van prof. van Ruler se boek "Ik geloof", het die bekende artikels van die geloof vir my as gewone lidmaat nuwe betekenis en waarde gekry. Ek kan die boek baie sterk aanbeveel en hoop dat elke belydende lidmaat van die kerk 'n eksemplaar sal aanskaf, want 'n ryk bron van kennis is dit om uit te put'.¹⁶⁵

164. Alle citaten geciteerd naar de knipsels in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek 'Recensies van boeken en artikelen I', respectievelijk pag. 44, 47, 49 en 50.

165. Alle citaten geciteerd naar de knipsels in: Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 2, Plakboek 'Recensies van boeken en artikelen I', pag. 57, 44, 47, 50 en 52.

Ten slotte noem ik kerkintreder Stephan Sanders, die in een lange reeks artikelen in het dagblad *Trouw* de *Apostolische geloofsbelijdenis* bespreekt, en daarbij met waardering Van Rulers *Ik geloof* aanhaalt:

‘Pas sinds mijn volwassen wending tot het geloof ervaar ik hoe pijnlijk die dagen voorafgaand aan Pasen zijn. Witte Donderdag, Goede Vrijdag – de dag van Christus’ terechtstelling, de dag ook dat “het voorhangsel van de tempel scheurde” – en Stille Zaterdag. Het zijn doodse dagen, of om het in de woorden van A.A. van Ruler (1908-1970) te zeggen: “De nederdaling ter helle is het ondergaan van de radicale Godverlatenheid van Christus, met name aan het kruis”.¹⁶⁶ Het boek “Ik geloof” van deze Van Ruler, een hervormd predikant en theoloog, werd me een maand geleden toegestuurd door een veel jongere predikant, ook hervormd: hij was als geen ander bekend met het werk van Van Ruler, en ik had als niet-theoloog en als – lang – niet-gelovige nooit van hem gehoord. In dit bevindelijk protestantse boek wordt ook over de drie doodse dagen gesproken als over de afwezige God, “de Godverlatenheid van Christus”, en dus ook van alle mensen die in hem willen geloven’.¹⁶⁷

In een ander artikel over de zin ‘vanwaar Hij zal komen om te oordelen de levenden en de doden’ is Sanders kritischer. Opnieuw citeert hij: ‘Zijn [Christus’; DvK] wederkomst, schrijft dominee A.A. van Ruler [...], is bedoeld om “de rekening op te maken, zoals de ober in het restaurant na de maaltijd met het briefje komt”’.¹⁶⁸ Hij voegt daaraan toe: ‘De eindafrekening. Ik vind het wel een erg profaan beeld, dat gehannes met debet en krediet’.¹⁶⁹ In zijn laatste bijdrage over het eeuwige leven spreekt hij opnieuw zijn waardering uit: ‘Dr. A.A. van Ruler [...] beantwoordde in zijn boek “Ik geloof” de vraag wat het eeuwige leven dan wel zou kunnen zijn. “Die vraag moeten we niet al te vlot willen beantwoorden.”¹⁷⁰ Hier spreekt een terughoudendheid die zeer aan me is besteed’.¹⁷¹

Deze kleine inventarisatie van de reacties op Van Rulers *Ik geloof* maakt duidelijk, dat het boek bijna zonder uitzondering enthousiast is ontvangen. Waar eerder werk van hem – in het bijzonder geldt dat voor de boeken *Religie en Politiek* (1945), *Visie en Vaart* (1947) en *Droom en Gestalte* (1947) – dikwijls weerstand heeft opgeroepen, oogst hij nu vooral lof. Naast zijn twee jaar later (1970) verschenen boek *Waarom zou ik naar de kerk gaan?*, dat zeer welwillend maar toch niet kritiekloos is ontvangen,¹⁷² is *Ik geloof* het best ontvangen werk van Van Ruler.

166. Zie later in deze band pag. 372.

167. Stephan Sanders, ‘Waarom de dagen voor Pasen zo pijnlijk zijn’, in *Trouw*, 17 april 2019, De Verdieping, pag. 10 (vgl. id., *Godschaamte. Een eigentijdse expeditie op zoek naar God*, Amsterdam 2021, 178).

168. Zie later in deze band pag. 387.

169. Stephan Sanders, ‘Het oordeel is hier en nu’, in *Trouw*, 26 juni 2019, De Verdieping, pag. 10 (vgl. id., *Godschaamte*, 183: ‘Ik vind het wel een erg profaan beeld, dat gehannes met zo’n mobiel pinaaparaatje om je debet te voldoen’).

170. Zie later in deze band pag. 408.

171. Stephan Sanders, ‘Eeuwig leven, zonder angst en zorg en vrees’, in *Trouw*, 15 januari 2020, De Verdieping, pag. 10 (vgl. id., *Godschaamte*, 202).

172. Zie voor de receptie van *Waarom zou ik naar de kerk gaan?*: Dirk van Keulen, ‘Inleiding’, in: *VW5A*, 44-61.

2. KERK EN WERELD

In het tweede cluster zijn zes opstellen verzameld rond de thematiek ‘kerk en wereld’:

- ‘Kerk en wereld’. Oorspronkelijk is dit een lezing die Van Ruler – op dat moment predikant te Hilversum – op 10 november 1941 heeft gehouden voor de Theologische Faculteitsvereniging te Utrecht. Tevens noteert hij in zijn *Handgeschreven bibliografie*: ‘De lezing is ook een keer voorgedragen voor een oecumenische vergadering in Utrecht’.¹⁷³ Wat deze ‘oecumenische vergadering’ was, laat zich niet meer achterhalen. Van Ruler gaf de lezing eerder een plaats in zijn boek *Religie en politiek*.¹⁷⁴
- ‘Kerk en cultuur’. Zoals Van Ruler zelf opmerkt: een ‘causerie in aantekeningen voor een ringvergadering in Zeeuws Vlaanderen Juni 1950’. De aantekeningen worden in deze band voor het eerst gepubliceerd.¹⁷⁵
- ‘De kerk in de komende cultuur’. Dit is een artikel dat Van Ruler schreef voor een boek dat in 1960 verscheen ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van het instituut ‘Kerk en Wereld’.¹⁷⁶ Dit instituut had, zoals ordinantie 4, artikel 32, lid 2 van de kerkorde van 1951 omschrijft,

‘tot taak

terzake van de kerstening der samenleving de raad voor de vragen van Kerk en samenleving waar nodig te dienen met zijn initiatieven en bijstand bij de vervulling van diens opdracht;

terzake van de arbeid ter verbreiding van het Evangelie de raad voor de arbeid ter verbreiding van het Evangelie te dienen en bij te staan bij het ontwerpen en volvoeren van diens plannen en bij de tenuitvoerlegging van hetgeen die raad verder tot taak is gesteld’.¹⁷⁷

Toen het instituut in 1960 vijftien jaar bestond,¹⁷⁸ werd besloten ter gelegenheid van dit jubileum een boek uit te geven. Naast Van Ruler, die positief stond ten opzichte van dit instituut,¹⁷⁹ schreven daarin:

- de theoloog F.J. Pop (1903-1967): ‘Op weg naar de wereld van morgen’;
- de medicus en wijsgeer A. de Froe (1907-1992): ‘Moderne wetenschap en geloof’;
- de econoom J. Tinbergen (1903-1994): ‘Onze taak op economisch en sociaal gebied in internationaal verband’.

173. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]158.

174. A.A. van Ruler, ‘Kerk en wereld’, in: *R&P*, 39-51.

175. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]258.

176. A.A. van Ruler, ‘De kerk in de komende cultuur’, in: *Wereld en kerk. Vragen aan de kerk in een veranderende wereld. Een bundel opstellen uitgegeven ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van Kerk en Wereld*, ’s-Gravenhage 1960, 55-67.

177. Overgenomen van de website: <http://www.kerkrecht.nl/content/kerkorde-nhk-1951-ord-4-32-2>.

178. Kerk en Wereld werd in 2013 als zelfstandig instituut opgeheven (vgl. J. van der Graaf, ‘De teloorgang van Kerk en Wereld’, in: *Reformatorsch Dagblad*, 5 december 2013, Kruispunt pag. 4-5). Het is thans een fonds van de Protestantse Kerk in Nederland.

179. Zelf schrijft hij (zie later in deze band pag. 444): ‘In de vergaderingen van de Generale Synode heb ik er steeds voor gepleit, dat de Synode een zo groot mogelijke speelruimte met name ook aan dit haar – experimenterende – orgaan van bijstand zou laten’.

- de (PvDA) politicus C.L. Patijn (1908-2007): ‘De kerk en de internationale politiek’;
- de vakbondsman en politicus M. Ruppert (1911-1992): ‘Arbeid, leiding en kapitaal’;
- de theoloog E. Emmen (1902-1985): ‘Kerk en Wereld, een nieuwe periode’.

Van Rulers opstel werd door mevrouw Van Ruler voor de tweede keer gepubliceerd in *Deel 5* van het *Theologisch Werk*.¹⁸⁰ Een korte passage uit de paragraaf ‘Het reeds gekomen rijk’¹⁸¹ werd tevens opgenomen in het boek *Reformatorica. Teksten uit de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*.¹⁸² Blijkbaar wordt deze passage (naast korte teksten van Noordmans, Van der Leeuw en Miskotte, en twee korte teksten van Miskotte en Buske over de theologie van Barth) als representatief beschouwd voor de (hervormde) theologie in Nederland tussen 1930 en 1960. Pijnlijk is wel, dat deze passage uit ‘De kerk in de komende cultuur’ op naam is gesteld van Anton Albert van Ruler. Dit had natuurlijk Arnold Albert van Ruler moeten zijn.

De hervormde predikant Anton Dronkers¹⁸³ reageerde in zijn dissertatie kritisch op wat Van Ruler in dit opstel schrijft over de gestaltelijkheid in het eschaton.¹⁸⁴ Hij stelt dat Van Ruler daarmee ‘over de reformatorische positie heen[schiet], wat niet wil zeggen, dat hij daarmee de Katholieke lijn gekozen heeft, laat staan zijn hart verpand zou hebben aan de Rooms Katholieke structuur van natuur en bovennatuur. Wij menen, dat de wijze waarop Van Ruler de gestalte in het eschaton handhaaft als een eigen (zij het ook door God verleende) grootheid, samenhangt met zijn visie op de theologische rangorde van Messias en Rijk, en dat Van Ruler gevaar zou kunnen lopen de gestaltelijkheid te overschatten’.¹⁸⁵

- ‘De taak van de kerk in een bedreigde wereld’. Deze niet eerder gepubliceerde tekst duidt Van Ruler zelf aan als een ‘Aula-lezing’.¹⁸⁶ Het gaat om een bijeenkomst op dinsdagavond 20 februari 1962 in de aan het Domplein gelegen Aula van de Rijksuniversiteit Utrecht, die werd georganiseerd door de Commissie voor Kerk en Universiteit.¹⁸⁷ Waar gewoonlijk door het *Utrechtsch Nieuwsblad* een journalist naar zo’n bijeenkomst werd afgevaardigd en de volgende dag een verslag van de lezing en de reacties in de krant was te vinden, is dat bij deze bijeenkomst helaas niet het geval.
- ‘Dienstbaarheid van de kerk aan de wereld’. Een kort artikel, dat Van Ruler schreef voor *Elseviers Weekblad* (13 januari 1968). Het werd later door me-

180. A.A. van Ruler, ‘De kerk in de komende cultuur’, in: *TW5*, 96-106.

181. Vanaf de zin: ‘Ja, zeggen we dan [...]’ (in deze band pag. 440) tot het einde van de paragraaf (in deze band pag. 441).

182. Zie: C. Augustijn, F.G.M. Broeyer, P. Visser, E.G.E. van der Wall (red.), *Reformatorica. Teksten uit de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, Zoetermeer 1996, 315-316.

183. Anton Dronkers (1910-1989), hervormd predikant te Hontenisse (1935), Zaltbommel (1939), Zaandam (1942), Utrecht (1946-1975). Zie over hem: *BLGNP, Deel 5*, 162-163.

184. Zie later in deze band pag. 438 (Dronkers citeert de passage beginnend met ‘Er is niet alleen het werken van God’ tot en met ‘Zij moet – juist in en door de messias – het rijk blijven zien’).

185. A. Dronkers, *De religieuze film. Een terreinverkenning*, 's-Gravenhage 1961, 146.

186. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]630.

187. Vgl. de aankondiging in: *Utrechtsch Nieuwsblad*, 19 februari 1962, pag. 2.

- vrouw Van Ruler ook opgenomen in het boek *Blij zijn als kinderen*.¹⁸⁸
- ‘De kerk in een zich mondig noemende wereld’. Van Ruler schreef dit artikel voor het blad *Wapenveld*. Het werd opgenomen in het nummer van februari-maart 1969. Het is goed mogelijk, dat Van Ruler het eind 1968 schreef. Enkele jaren later (1971) werd het tevens opgenomen in *Deel 2* van zijn *Theologisch Werk*.¹⁸⁹

Behalve door Dronkers is voor zover ik weet op deze zes opstellen niet gereageerd (op de twee teksten die hier voor het eerst worden gepubliceerd, kan uiteraard niet zijn gereageerd). De titels van de zes opstellen, die een periode van ruim vijftientig jaar omspannen, vormen een tijdsbeeld.¹⁹⁰

3. DIACONAAAT

Het derde cluster heeft de titel ‘Diaconaat’ en omvat acht teksten. De eerste is getiteld: ‘Fundamenten en perspectieven van het diaconaat in onze tijd’. Dit is een referaat, gehouden op 23 september 1952 op de ledenvergadering van de Federatie van Diaconieën in het toenmalige gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats te Utrecht. Het werd eerder als brochure uitgegeven door de Federatie van Diaconieën in de Nederlandse Hervormde Kerk. Van deze brochure bestaan twee identieke drukken. Aan het begin van zijn betoog benadrukt Van Ruler, dat hij met enige schroom het woord neemt: hij is niet thuis in de materie van zijn gehoor.¹⁹¹ Daarom trekt hij zich – een veilige keuze – terug op wat er in de kerkorde over het diaconaat te vinden is. ‘In de kerkorde ben ik enigszins thuis. En zij is om zo te zeggen nog heet van de naald’.¹⁹² Hij onderscheidt drie fundamenten: het ambt, de gemeente en het evangelie. De drie perspectieven zijn: het profetische, het liturgische en het menselijke.

Er is verscheidene keren over de brochure geschreven. A.J. Rotteveel, voorzitter van het College van diakenen te ’s-Gravenhage,¹⁹³ biedt in *Woord en Dienst* niet veel meer dan een samenvatting. Hij besluit met de zin: ‘Ik hoop uw belangstelling te hebben gewekt om zelf kennis te nemen van dit referaat en de inhoud tot uw ei-

188. A.A. van Ruler, ‘Dienstbaarheid van de kerk aan de wereld’, in: *Elseviers Weekblad*, 13 januari 1968, 27; en in: *BZAK*, 191-193.

189. A.A. van Ruler, ‘De kerk in een zich mondig noemende wereld’, in: *Wapenveld* 19/2 (februari-maart 1969), 17-33; en in: *TW2*, 101-130 (waar 1968 wordt vermeld als jaar waarin Van Ruler het opstel schreef).

190. Vgl. H.C. van der Meulen, *De pastor als reisgenoot. Pastoraal-theologische gedachten over geestelijke begeleiding*, Zoetermeer 2004, 266. Zie voor een algemene analyse van de verhouding tussen kerk en wereld in Van Rulers theologie ook: B. Plaisier, *Instrumentaal tussenspel. Van Rulers ecclesiologie onder het gezichtspunt van het apostolaat*, doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1977, 92v.

191. Geheel onbekend met diaconaal werk is Van Ruler echter zeker niet geweest. Hij bezocht op 26 oktober 1935 als predikant een diaconale bijeenkomst te Sneek en schreef daarover een kort verslag: ‘Diaconale samenkomst te Sneek’, in: *Diakonia* 6/11 (november 1935), 268). Dit verslag ontbreekt in zijn bibliografie. Ik vond het via de website www.digibron.nl.

192. Zie later in deze band pag. 494.

193. Zie over hem: D[ir]k M[on]shouwer], ‘In memoriam A.J. Rotteveel’, in: *Diakonia* 36/10 (oktober 1969), 291.

gendom te maken'.¹⁹⁴ Iets inhoudelijker van aard is een 'Mededeling' in december 1952 in het blad *Diakonia*, het *Maandblad ten dienste van het diaconaat in de Nederlandse Hervormde Kerk*:

Geregeld lezen de diakenen in "Diakonia" artikelen betrekking hebbende op het wezen van het diaconaat en op de arbeid der diakenen in het huidige tijdsgewricht. Het was voor niet weinigen een openbaring dat iemand als Prof. Van Ruler, die toch niet tot de enge kring der medewerkers in het diaconaat gerekend kan worden, zo precies aanvoelde en zo juist tekende welke betekenis de Dienst van Barmhartigheid van onze Kerk in de wereld van heden heeft. Het Bestuur van de Federatie is er van overtuigd dat wij hier met een geschrift te doen hebben dat niet alleen waarde heeft voor de afgevaardigden die de toespraak hebben beluisterd en deze nog eens rustig willen nalezen, maar voor alle diakenen die ernst maken met hun ambtelijke arbeid. Wij achten het daarom niet voldoende dat de diaconieën een enkel exemplaar van dit geschrift bestellen, zij dienen te zorgen dat deze brochure in handen komt van alle leden van hun college. Nauwgezette kennisneming van de inhoud zal zonder twijfel aan de diaconale arbeid in hun gemeente ten goede komen'.¹⁹⁵

A.J. Gijsbers¹⁹⁶ legt een maand later in hetzelfde blad vooral de nadruk op wat Van Ruler heeft gezegd over 'verstremgeling van de ambten'.¹⁹⁷ Er mag wel wat meer samenwerking komen: 'Er is – terecht – kritiek op de dominee die voor diaken speelt en het is ook niet goed dat een diaken op eigen houtje ouderlingenwerk gaat doen. Maar als men eenmaal inziet dat teamvorming noodzakelijk is, dan moet men ook aanvaarden dat de grenzen van elkaars terrein geen onoverkomenlijke barrières vormen'.¹⁹⁸ Nog weer enkele maanden later schrijft K.O.F.¹⁹⁹ in *Diakonia* 'reusachtig blij' te zijn met Van Rulers geschrift. Aan de hand van een lang citaat²⁰⁰ wordt de reden voor de blijdschap toegelicht: Van Ruler gaat niet mee in de 'kramp' met betrekking tot de verhouding tussen enerzijds kerkelijk diaconaal werk en anderzijds datgene wat de overheid doet.²⁰¹

194. A.J. Rotteveel, 'Fundamenten en Perspectieven van het Diaconaat in onze tijd', in: *Woord en Dienst* 2/3 (31 januari 1953), 42. Een citaat uit Van Rulers brochure trof ik aan in: *Federatie van Diaconieën 1910-2015*, s.l. s.a., pag. 12 (zie de website: [http://www.federatie-diaconie.nl/uploads/klant209/files/brochure_standaard7Federatie\(1\).pdf](http://www.federatie-diaconie.nl/uploads/klant209/files/brochure_standaard7Federatie(1).pdf); laatst bezocht 3 december 2020).

195. Alinea uit de rubriek 'Mededelingen', in: *Diakonia* 19/12 (december 1952), 215-216.

196. A.J. Gijsbers zou later bekend worden als voorzitter van de Generale Diaconale Raad van de Nederlandse Hervormde Kerk (1986-1995) en als voorzitter van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (1989-1998) (vgl. K. van der Zwaag, 'Politiek mijdt de kerk', in: *Reformatorisch Dagblad*, 4 april 1998, katern Accent, pag. 2).

197. Zie later in deze band pag. 495.

198. A.J. Gijsbers, Bespreking van: A.A. van Ruler, *Fundamenten en perspectieven van het Diaconaat in onze tijd*, in: *Diakonia* 20/1 (januari 1953), 3.

199. Deze initialen staan voor: Karl Otto Finkensieper (1905-1960), leraar aan een lyceum te Zwitserland (1928-1930); hulpprediker bij de Vereniging 'Land in Zicht' te Wieringen (1930); hervormd predikant-evangelist te Wieringermeer (1932) en te Zaandam (1934); hervormd predikant te Oosthem, Abbege en Folsgare (1936); hervormd predikant Vluchtheuvelgemeente te Zetten en tevens directeur van de Heldringgestichten te Zetten (1939-1960). Zie over hem: *BLGNP, Deel 3*, 121-122.

200. Zie later in deze band pag. 498v.

201. K.O.F., 'Mens met de mensen', in: *Diakonia* 20/6 (juni 1953), 95v. Hetzelfde punt wordt eveneens benadrukt in de rubriek 'In en om de diaconie', in: *Diaconia* 20/8-9 (augustus-september 1953),

Het cluster vervolgt met zes korte teksten, die als meditatie zijn verschenen in *Diakonia*:

- ‘Het licht, de goede werken en de heerlijkheid’ (mei 1948);
- ‘Bewoon de aarde’ (augustus-september 1949);
- ‘Arm en rijk’ (december 1950);
- ‘Jong en nieuw’ (januari 1952);
- ‘Hulp en heil’ (augustus-september 1953);
- ‘De diaken en de dood’ (juli 1954).

Blijkbaar heeft Van Ruler evenals een reeks collega-hoogleraren en enkele kerkelijke prominenten²⁰² enkele jaren lang ongeveer eenmaal per jaar een bijdrage geleverd aan *Diakonia*. De zes meditaties worden in deze band van het *Verzameld Werk* aan de vergetelheid ontrukkt.

Ten slotte vindt u het opstel ‘Barmhartigheid en gerechtigheid’. Dit is een lezing die Van Ruler hield op een ‘Laco-conferentie’ op 27 augustus 1960 op de Ernst Sillem Hoeve te Den Dolder.²⁰³ ‘Laco’ is de afkorting voor: Landelijk Contact van de kring van directeuren van Provinciale Stichtingen voor Diaconaal Maatschappelijk Werk, directeuren van Hervormde Stichtingen voor Kerkelijk Sociale Arbeid en enige functionarissen van de Algemene Diaconale Raad. De lezing werd eerder gepubliceerd in de bundel *Verwachting en Voltooiing*.²⁰⁴ Mevrouw Van Ruler is verantwoordelijk voor deze publicatie. In een voetnoot bij de tekst geeft zij aan: ‘Waar dat nodig was, is de tekst door mij voor de duidelijkheid iets aangevuld. J.A.v.R.-H.’.²⁰⁵ Vergelijking met het handgeschreven manuscript in het Archief Van Ruler wijst uit, dat zij fors heeft ingegrepen in de tekst. Op vele plaatsen gaat het om taalkundige wijzigingen. Die vallen niet altijd gelukkig uit: Van Ruler schrijft – zoals ik hier nu bewust doe – geregeld een zin met een dubbele punt; daarna volgt een opsomming van verscheidene aspecten (gescheiden door puntkomma’s of – door gedachtestreepjes). Mevrouw Van Ruler verwijderde meestal de dubbele punt en vervolgde met een bijzin. Als gevolg daarvan is niet alleen Van Rulers directe taal – bijna spreektaal – verloren gegaan. Ook inhoudelijk heeft dit soms gevolgen. Voorts heeft ze enkele keren een deel van een zin of een citaat geschrapt. Van Ruler omschrijft ontferming als: ‘innerlijke beweging van de barmhartigheid, het rommelen van de ingewanden’.²⁰⁶ Mevrouw Van Ruler verwijderde het tweede deel. Maar waarom? Was het rommelen van de ingewanden niet netjes? Het lijkt mij niet ondenkbaar, dat Van Ruler daarbij aan Jeremia 31:20 (Statenvertaling) heeft gedacht. In deze uitgave vindt u de tekst zoals deze door Van Ruler is geschreven. In de an-

146; en door W.J. Hemmes, ‘Het Hervormd Diaconaat in de stroom van de tijd’, in: *Diaconia* 22/12 (december 1955), 198.

202. In 1948 werden de meditaties achtereenvolgens verzorgd door E. Emmen, P.A.H. de Boer, C.G. Wagenaar, J. de Zwaan, Van Ruler, G. van der Leeuw, A.R. Hulst, H.J.F. Wesseldijk, H.W. Obbink, C.G. Wagenaar en K.H. Miskotte. In 1949 werden deze verzorgd door: S.F.H.J. Berkelbach van der Sprenkel, A.H. Edelkoort, J. Lindeboom, G.C. van Niftrik, M. van Rhijn, Joh. de Groot (een postuum verschenen tekst: De Groot was in december 1942 overleden), Th.L. Haitjema, Van Ruler, G. Sevenster, W.C. van Unnik en J. de Zwaan.

203. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I],569.

204. A.A. van Ruler, ‘Barmhartigheid en gerechtigheid’, in: *Verw&Volt*, 161-175.

205. A.A. van Ruler, *Verw&Volt*, 161.

206. Zie later in deze band pag. 518.

notatie geef ik de verschillen met de uitgave in *Verwachting en Voltooiing* aan. Voor zover ik weet is er nooit op 'Barmhartigheid en gerechtigheid' gereageerd.

4. VOLKSKERK

De thematiek van het vierde cluster teksten is opnieuw nauw verbonden met de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk. Het begrip 'volkskerk', dat in het eerste kwart van de negentiende eeuw werd geïntroduceerd door Friedrich Schleiermacher, kan heel globaal op twee manieren worden opgevat. In empirisch-beschrijvende zin betekent het: 'een kerk waarbij de meerderheid van de bevolking op enigerlei wijze betrokken is'. Gelet op bestaande verschillen in opvattingen onder het volk is pluriformiteit wat betreft theologie en participatie kenmerkend voor deze interpretatie van 'volkskerk'. Men kan het begrip echter ook in theologisch-programmatische zin opvatten. Dan betekent het 'een theologisch beargumenteerde aanspraak van de kerk op alle leden van het volk, op de samenleving en op de politiek. Deze wil zij met het christelijk geloof doordringen'.²⁰⁷

In zijn opstel 'Volkskerk', waaraan ik deze definities ontleen, beschrijft Herman Noordegraaf hoe de idee van de volkskerk een rol heeft gespeeld in de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk en waarom de volkskerk 'een gereformeerde lieu de mémoire verdient te heten'.²⁰⁸ Hij legt uit dat ook discussies rond de volkskerk verbonden waren met de vraag hoe deze kerk weer een belijdende kerk kon worden – het grote vraagstuk dat ten grondslag lag aan het streven tot reorganisatie van de kerk en aan de kerkorde van 1951.

Aan het eind van de negentiende eeuw stonden twee opvattingen tegenover elkaar, namelijk die van A. Kuyper en die van Ph.J. Hoedemaker. Eerstgenoemde stond – behalve voor de scheiding tussen kerk en staat – voor een zuivere kerk, legde nadruk op de antithese tussen wedergeborenen en niet-wedergeborenen en had principiële bezwaren tegen de volkskerkgedachte. Illustratief voor zijn visie is bijvoorbeeld de wijze waarop hij zich in zijn *Confidentie* (1873) verzet tegen het Algemeen Reglement van 1816 én tegen de volkskerk:

'Tegen de vervulling dezer wenschen is het bestaande kerkgenootschap, het staatscreatuur van 1816 voorshands nog een ernstig beletsel. Men is op dit oogenblik niet vrij en kan het niet worden. De kerkorde belet u Gereformeerd te zijn en Gereformeerd te leven, en doet de strooming van den democratischen geest in het enghartigst clericalisme verzanden. Te verhelpen is dit euvel niet, tenzij men breke met de valsche eenheid en het onheilig fantoom der Volkskerk van de erve der Gemeente verdrijve'.²⁰⁹

Ook in Kuypers *De gemeene gratie* is een principiële bestrijding van de volkskerk te vinden.²¹⁰ Dan schrijft hij:

207. Herman Noordegraaf, 'Volkskerk', in: George Harinck, Herman Paul en Bart Wallet (red.), *Het gereformeerde geheugen. Protestantse herinneringsculturen in Nederland, 1850-2000*, Amsterdam 2009, 482.

208. Herman Noordegraaf, 'Volkskerk', 489.

209. A. Kuyper, *Confidentie. Schrijven aan den weled. heer J.H. van der Linden*, Amsterdam 1873, 81.

210. A. Kuyper, *De gemeene gratie, Tweede deel. Het leerstellig gedeelte*, Kampen s.a.², 260-281. Zie

‘De Volkskerk predikt het beginsel, dat heel een volk, heel een natie door den Doop in de kerk van Christus is in te lijven, niet omdat de geheele bevolking gelooft, of althans ondersteld mag worden te gelooven; maar niettegenstaande het ongelooft op de brutaalste wijze uitbreekt, niet enkel onder de leden, maar ook onder de ambtsdragers en besturen, en het notoir voor een ieder is, dat de werkelijke geloovigen niet dan een smartelijk kleine meerderheid op de groote massa uitmaken’.²¹¹

Kuyper plaatst zijn eigen concept van de kerk als organisme tegenover de volkskerk. Als gevolg van Kuypers bestrijding heeft de volkskerkgedachte binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland geen rol van betekenis gespeeld.²¹²

Dat was anders binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, wat mede te danken was aan Ph.J. Hoedemaker. Evenals Kuyper was ook Hoedemaker niet gelukkig met de gang van zaken binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Maar anders dan Kuyper, die uiteindelijk in de Doleantie (1886) koos voor een breuk, wilde Hoedemaker de kerk van binnenuit reorganiseren. Om te beginnen moest daartoe de presbyteriale kerkorde worden hersteld.²¹³ Daarom schreef hij een brochure onder de veelzeggende titel: *De Roeping der Gereformeerden in de Hervormde Kerk* (1888). Belangrijk is dat Hoedemaker daarbij – met Groen van Prinsterer²¹⁴ – vasthoudt aan de gedachte van een christelijke natie. Uitgangspunt is de gedachte dat God een verbond sluit met volken. Zo heeft God de Hervormde Kerk ‘ingeplant’ in de geschiedenis van het Nederlandse volk. Krachtens het genadeverbond behoort men tot deze kerk en de doop is daarvan de uitdrukking.²¹⁵ Zo komt Hoedemaker uit bij de volkskerk – al is dat begrip niet vaak in zijn werk te vinden.²¹⁶ Wat Kuyper bestrijdt in de volkskerk is volgens Hoedemaker een karikatuur.²¹⁷ Wat is een volkskerk volgens hem dan wel? Een volkskerk, schrijft hij,

voor een uitvoerige analyse van Kuypers bestrijding van de volkskerk: H.J. Langman, *Kuyper en de volkskerk. Een dogmatisch-ecclesiologische studie*, Kampen 1950.

211. A. Kuyper, *De gemeene gratie, Tweede deel*, 268.

212. Illustratief daarvoor is het lemma ‘Volkskerk’, geschreven door de gereformeerde predikant (gespecialiseerd in het kerkrecht) Johannes Jansen (1873-1956), in: *Christelijke Encyclopaedie, Vijfde deel*, Kampen s.a. [1929], 627v. In de tweede editie – *Christelijke Encyclopedie, Deel 6*, Kampen 1961, 513 – is het lemma ‘Volkskerk’ geheel anders van toon; maar de auteur is dan de hervormde predikant H.G. Groenewoud (1906-1969).

213. Vgl. Rasker, *NHK*, 255v.; G. Bos, ‘Hoedemaker en de reorganisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk’, in: G. Abma en J. de Bruijn (red.), *Hoedemaker herdacht*, Baam 1989, 33-49.

214. Vgl. Ph.J. Hoedemaker, *De congressbeweging beoordeeld uit het oogpunt der gereformeerde belijdenis [...]*, Amsterdam 1887, 72.

215. Herman Noordegraaf, ‘Volkskerk’, 483.

216. Zie over Hoedemaker en de volkskerk: G.Ph. Scheers, *Philippus Jacobus Hoedemaker*, Wageningen 1939, 190v., 255v.; K. Dijk, ‘Hoedemaker en de volkskerk’, in: *GW* 2/45-46 (9 en 16 mei 1947), 358v., 365; I. Kievit, ‘De volkskerk-gedachte bij Hoedemaker 1-4’, in: *Gereformeerd Weekblad* 48/32-35 (9-30 augustus 1947), 254v., 262v., 267-269, 275-277; H.J. Langman, *Kuyper en de volkskerk*, 176-204; G. Bos, ‘Hoedemaker en de reorganisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk’, 44.

217. Ph.J. Hoedemaker, *De congressbeweging beoordeeld uit het oogpunt der gereformeerde belijdenis [...]*, Amsterdam 1887, 72v: ‘Wat is de Volkskerk? Niet het caricatuur, dat de Synode heeft geteekend en Dr. Kuyper verwerpt, maar de Kerk, die in de historie van ons volk gegeven is, en zelfs nu, trots al hare ellende, zoo groote beteekenis heeft. Tot die Kerk behoeven alle burgers niet te behooren. Aan de leden van die Kerk behoeven geen politieke voorrechten te worden verleend. Die Kerk behoeft niet te heerschen – wat feitelijk altijd geweest is een beheerscht worden. In één woord, met al de abnormaliteiten vóór 1795 hebben wij niets van doen. Onze Gereformeerden hebben zich

‘is niet een Kerk, waartoe alle inwoners van het land door geboorte behooren, maar eene Kerk, waartoe, zoo mogelijk, het geheele volk, in den weg der hiertoe door God verordende middelen, moet worden gebracht [...] Zoo dra men zegt: Tot de Kerk behooren de geloovigen *en hun zaad*, heeft men de volkskerk in de kiem’.²¹⁸

Hoedemaker verbindt dit met een theocratisch ideaal.²¹⁹

Met het oog op het verstaan van Van Rulers teksten over de volkskerk is het van belang te beseffen, dat Hoedemakers ideeën voortleefden in confessionele kring. In het bijzonder geldt dat voor Th.L. Haitjema – een van Van Rulers leermeesters in Groningen.²²⁰ Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging, zoals Herman Noordegraaf beschrijft, het begrip ‘volkskerk’ functioneren als ‘wachtwoord’: ‘Daarbij kreeg het christelijk belijden tegenover de ideologie van het nazisme een grote en bijzondere betekenis’. Dat is bijvoorbeeld waarneembaar in het werk van zendingsman Hendrik Kraemer, Jo Eijkman (grondlegger van het instituut Kerk en Wereld), jurist Paul Scholten (die een grote rol zou spelen bij het opstellen van de nieuwe kerkorde) en Willem Banning (voorman van het religieus socialisme in Nederland).²²¹ Bij de opstelling van de kerkorde van 1951 heeft de Commissie voor de Kerkorde overwogen om de term ‘Christus-belijdende volkskerk’ te gebruiken. In de inleiding tot het *Ontwerp voor de Kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk* (1947) schrijft de Commissie namelijk:

‘Primair is derhalve, dat onze Kerk weer Kerk worde, Christus-belijdende volkskerk. Hier ligt de kern van de arbeid onzer commissie en van de kerkorde, welke daaruit geboren is. Een Christus-belijdende volkskerk heeft eenerzijds niet te vragen naar meeningen en inzichten van menschen, maar uitsluitend naar de waarheid Gods. Zij mag anderzijds niet in zichzelf gekeerd zijn, maar heeft zich te wenden tot het geheele volk en te arbeiden aan deszelfs kerstening vanuit de erkenning der waarheid’.²²²

Toch kiest de Commissie voor de Kerkorde er uiteindelijk voor om het begrip ‘volkskerk’ in de kerkorde niet te gebruiken; al is niet helemaal duidelijk waarom niet. Dat neemt niet weg, dat de gedachte van de volkskerk impliciet wel in de kerkorde van 1951 aanwezig is: ‘Allereerst omdat de categorie geboorteleden (“zij, die uit Hervormde ouders zijn geboren”) werd geïntroduceerd naast de belijdende leden en degenen “wier inlijving in de gemeenschap der kerk is bekrachtigd door de Heilige Doop”. De kerkorde deed dit op grond van het “genadeverbond”, waarvan de werkingssfeer ruim werd getrokken. Ook vinden we de volkskerkgedachte in het

altijd tegen deze dingen verzet. Maar wij hebben de plaats niet bepaald, die de Kerk inneemt. God heeft dit gedaan. Alles wat wij te doen hebben is die Kerk niet tot een puinhoop te maken in de poging om het verkeerde, waarvan wij gehoord hebben dat het in den samenhang der geslachten tot ons komt, kunstmatig te verwijderen’.

218. Ph.J. Hoedemaker, ‘Kerk en staat in Israël’, in: *Troffel en Zwaard* 1 (1898), 221; cursivering door Hoedemaker). Dit citaat is op verscheidene plaats in het werk van Van Ruler te vinden. Zie: A.A. van Ruler, *VW4A*, 193 (noot d); id., *VW5B*, 118; id., *VW5C*, 540, 792 (noot r); id., *VW6A*, 584.

219. Vgl. Ph.J. Hoedemaker, *Artikel XXXVI onzer Nederduitsche Geloofsbelijdenis tegenover Dr. A. Kuijper gehandhaafd*, Amsterdam 1901.

220. Zie over Haitjema later in deze band pag. 116, noot 36.

221. Herman Noordegraaf, ‘Volkskerk’, 484v.

222. *Ontwerp voor een Kerkorde der Nederlandsche Hervormde Kerk*, s.l. s.a. [1947], 8.

artikel over het apostolaat: “Als Christus-belijdende geloofsgemeenschap gesteld in de wereld om Gods beloften en geboden voor alle mensen en machten te betuigen [...]”²²³.

De thematiek van de volkskerk duikt in Van Rulers werk verscheidene keren op.²²⁴ Halverwege de jaren vijftig legt hij op een college aan zijn studenten uit wat hij belangrijk vindt aan de volkskerk:

1. de religie van het volk moet zich uitdrukken in zijn kerk.
2. alle leden van het volk horen virtueel tot de Christus-belijdende kerk: zo alleen zijn ze theologisch aanvaardbaar.
3. de kerk is er om professioneel het Woord te bedienen, met name ook tot de overheid, opdat het gehele volksleven geleefd worde als liturgie’.²²⁵

De thematiek blijft hem tot het eind van zijn leven vergezellen. In zijn fameuze laatste opstel ‘Ultragereformeerd en vrijzinnig’ zegt hij: ‘De kerk is volkskerk of zij is geen kerk. Zij heeft een functie in het volksleven’.²²⁶ Vijf keer heeft hij een tekst expliciet aan de thematiek van de volkskerk gewijd. Alle vijf krijgen in deze band een plaats in het *Verzameld Werk*. Slechts een van de vijf werd eerder gepubliceerd.

De eerste is getiteld: ‘De volkskerkidee’. Amper drieëntwintig jaar oud en theologie studerend te Groningen sprak Van Ruler deze tekst op 9 januari 1932 uit als inleiding op een bijeenkomst van de Christelijke Jonge Mannen Vereniging te Apeldoorn. Leden van de vereniging zullen Van Ruler hebben gekend, omdat hij in Apeldoorn is opgegroeid. De tekst, die in deze band voor het eerst wordt gepubliceerd, is van belang, omdat deze laat zien dat Van Rulers denken over de volkskerk van begin af aan wordt beïnvloed door Hoedemaker.

De tweede tekst is een lezing onder de titel ‘Volkskerk en politiek’. Ook deze wordt nu voor het eerst gepubliceerd. De lezing werd geschreven voor de Algemene Vergadering van Predikanten van de Nederlandse Hervormde Kerk, die de Generale Synode besloot bijeen te roepen op dinsdag 30 april en woensdag 1 mei 1946 te Utrecht. De bijeenkomst begon op dinsdagmorgen 10.30 uur in de Domkerk. Ds. W.A. Zeydner, praeses van de Synode, opende de bijeenkomst; de Utrechtse predikant M.W.N. Smit hield een overdenking; ten slotte werd een necrologie uitgesproken. Daarna vervolgde de bijeenkomst in het Jaarbeursgebouw. Tijdens de middag-

223. Herman Noordegraaf, ‘Volkskerk’, 486.

224. Zie bijvoorbeeld: A.A. van Ruler, *VW1*, 107; id., *VW2*, 115; id., *VW4B*, 193v., 609, 770; id., *VW5A*, 134v., 174, 198, 734, 737; id., *VW5B*, 89, 94, 118, 135v.; id., *VW6A*, 677-680; id., *VW6B*, 479; id., ‘Wat ik aan Hoedemaker te danken heb’, in: *BZAK*, 230v. (*VW7B*).

De hervormde predikant H.J. Langman (1897-1969) bood in zijn dissertatie een analyse van Van Rulers kritiek op Abraham Kuypers en zijn visie op de verhouding van kerk en staat in relatie tot de volkskerk (gelet op het jaar waarin zijn proefschrift gereed kwam, moest hij zich beperken tot Van Rulers boeken *Kuypers idee eener christelijke cultuur* en *Religie en Politiek*). Zie: H.J. Langman, *Kuypers en de volkskerk*, 219-240, 258v., 265, 287. Zie ook: B. Plaisier, *Instrumentaal tussenspel*, 110-114; J.P. de Vries, *Een theocratisch visioen. De verhouding van religie en politiek volgens A.A. van Ruler*. Zoetermeer 2011, passim.

225. A.A. van Ruler, *VW4B*, 193v. (noot e).

226. A.A. van Ruler, *VW4B*, 770.

en de avondsessie hielden T. Dokter²²⁷ (over ‘De beteekenis van het dogma voor de opbouw der kerk’) en H. Kraemer (over ‘Het kerkelijk gesprek’) lezingen, waarna er gelegenheid was voor discussie. Op woensdagmorgen werd de bijeenkomst besloten met lezingen van Van Ruler en W. Banning,²²⁸ beiden over ‘Volkskerk en politiek’, en opnieuw discussie.²²⁹

De bijeenkomst was drukbezocht. Volgens een verslag in het *Weekblad van de Nederlandsche Hervormde Kerk* waren ruim zevenhonderd dienstdoende en emeriti predikanten aanwezig;²³⁰ volgens andere verslagen zelfs twaalfhonderd.²³¹ De journalist van het *Utrechtsch Nieuwsblad* schrijft dat Van Rulers betoog op één lijn lag met zijn enkele maanden eerder (december 1945) verschenen boek *Religie en Politiek*. ‘Een klare rede, die veel indruk maakte’.²³² Blijkens een artikel in *Trouw* riep Van Rulers lezing weerstand op. De kritiek concentreerde zich op wat hij had opgemerkt over christelijke organisaties.²³³

‘Tegen dit standpunt kwam o.a. dr G.C. van Niftrik van Zeist in het geweer. Hij verdedigde de Chr. organisaties, wier steun de kerk geenszins kan missen, integendeel de kerk is haar dank verschuldigd, ook vanwege haar bewarend karakter. Het isolement is dezen organisaties vroeger opgedrongen, zei spr., het kan nu weer gebeuren, als men meent, dat de historie in 1945 is begonnen.

Ds Batelaan kwam er tegen op, dat men bezig is een deel van het kerkvolk in het harnas te jagen. Het wantrouwen groeit in bepaalde kringen wanneer men als achterlijk wordt beschouwd als men voorstander is van Chr. organisaties’.²³⁴

Van Ruler liet zich door de kritiek niet uit het veld slaan:

‘Bij de beantwoording merkt Ds. v. Ruler op, dat het niet gaat om het afschaffen van de christelijke organisaties, maar om de zorg van de kerk voor hen die in niet-christelijke organisaties staan. Het verzet der kerk gaat tegen het principieel maken der antithese, zooals bij de radio en de school geschied is. Men vergeet, dat de positie van de kerk in het volksleven veranderd is’.²³⁵

227. Taeke Dokter (1904-1972), studeerde theologie te Leiden (1925), Groningen (1926-1929), Marburg en Berlijn (1930-1931); promoveerde te Groningen (1936; promotor was W.J. Aalders); hervormd predikant te Kolham (1931), Terkaple-Goingarijp (1936), Odijk (1947-1963); predikant voor buitengewone werkzaamheden (1962-1968); leraar Duits te Gorinchem en Tiel (1961-1969). Zie over hem: *BLGNP, Deel 5*, 142-143.

228. Zie over Banning later in deze band pag. 231, noot 14.

229. Ik ontleen de gegevens aan: ‘Algemeene Vergadering van Predikanten’, in: *Weekblad van de Nederlandsche Hervormde Kerk* 30/13 (30 maart 1946), [4].

230. ‘Vergadering van Nederlandsche Hervormde Predikanten’, in: *Weekblad van de Nederlandsche Hervormde Kerk* 30/19 (11 mei 1946), [1].

231. ‘De Hervormde predikanten bijeen’, in: *Kerknieuws. Weekblad onder hoofdredactie van W.C.F. Scheps* 4/157 (4 mei 1946), 4; ‘Twaalfhonderd Predikanten in vergadering bijeen’, in: *Utrechtsch Nieuwsblad*, 1 mei 1946, 1.

232. ‘Twaalfhonderd Predikanten in vergadering bijeen’, in: *Utrechtsch Nieuwsblad*, 1 mei 1946, 1.

233. Zie later in deze band pag. 547; en zie voor meer kruisverwijzingen pag. 551, noot 34.

234. ‘Volkskerk en politiek’, in: *Trouw*, 3 mei 1946, 5. Vgl. ook Van Rulers eigen aantekeningen later in deze band pag. 549, noot 2.

235. ‘Vergadering van Nederlandsche Hervormde Predikanten’, in: *Weekblad van de Nederlandsche Hervormde Kerk* 30/19 (11 mei 1946), [2].

Opmerkelijk is wel, dat Van Ruler zijn lezing na de bijeenkomst niet publiceerde. Deze zou thematisch uitstekend hebben gepast tussen andere opstellen in zijn in 1947 verschenen boek *Visie en Vaart*. Naar de reden waarom hij afzag van publicatie kan men slechts gissen. Coreferent Banning – hij mengde zich tijdens de bijeenkomst in de discussie met de vraag waar Van Ruler ‘die gekke definitie’ van personalisme toch vandaan had²³⁶ – publiceerde zijn lezing wel.²³⁷

Ruim zes jaar later spreekt Van Ruler over dezelfde thematiek. Op 11 december 1952 gaat hij tijdens een bijeenkomst van de Confessionele Vereniging te Zeist in op ‘De Hervormde Kerk als volkskerk en de politiek’. Uit de in deze band eveneens voor het eerst gepubliceerde lezing blijkt, dat de politieke situatie in Nederland is veranderd: de Doorbraak heeft plaatsgevonden. Deze ligt volgens Van Ruler de Hervormde Kerk zwaar op de maag.

Enkele jaren later ontstaat er opnieuw discussie over de thematiek van de volkskerk in een van de kerkelijke bladen. Aanleiding is nu een artikel van W.F. Golterman.²³⁸ Deze doopsgezinde theoloog hield begin 1956 een lezing over de vraag: is één evangelische kerk in Nederland mogelijk? Hij geeft een bevestigend antwoord, maar voegt daaraan toe, dat dan eerst wel aan enkele voorwaarden moet worden voldaan. Een van de voorwaarden is, dat de volkskerkgedachte volledig wordt ‘opgeruimd’, want ‘de mening der Hervormde Kerk volkskerk te zijn’ wordt door andere kerken in Nederland ‘niet als reëel en principieel onjuist’ beschouwd. Opruiming van de volkskerkgedachte betekent volgens Golterman voor de Nederlandse Hervormde Kerk wel ‘een groot offer’.²³⁹

De redactie van *Woord en Dienst* vraagt Golterman zijn gedachten eens toe te lichten. In januari 1957 doet hij dat. In zijn opstel ‘De volkskerkgedachte geofferd voor de oecumene?’ onderscheidt hij vier opvattingen van de volkskerkgedachte: 1. grote of grootste kerk; 2. nationale kerk; 3. nationale kerk met een theocratisch nevenaccent (hij noemt als representanten van deze opvatting: Hoedemaker, Haitjema en Van Ruler); en 4. apostolaire volkskerk (Golterman noemt geen namen, maar het is duidelijk dat hij doelt op Kraemer). Op grond van praktische en bijbelse argumenten houdt hij staande ‘dat de volkskerkgedachte onmogelijk een plaats kan krijgen in de éne Kerk van Jezus Christus: Het opgeven ervan is m.i. het grote offer dat van de Hervormde Kerk gevraagd wordt, zoals door iedere andere kerk eveneens offers zullen moeten worden gebracht’.²⁴⁰

Goltermans opstel roept onmiddellijk weerwoord op. Haitjema reageert met een artikel onder de titel ‘De volkskerkgedachte – het geheim der ware oecumenici-

236. Zie later in deze band pag. 550 (slot van noot 2).

237. W. Banning, ‘Volkskerk en politiek’, in: *Wending* 1 (1946), 617-624.

238. Zie over Golterman later in deze band pag. 571, noot 3.

239. W.F. Golterman, ‘Is één evangelische kerk in Nederland mogelijk?’, in: *IdW* 11/35 (26 mei 1956), 552-554 (citaten 554). Opmerkelijk is, dat Golterman in zijn artikel ook schrijft: ‘De nieuwe kerkorde van de Hervormde Kerk spreekt over de “Christus belijdende volkskerk” (artikel II)’. Dat is onjuist. Artikel II van de kerkorde is gewijid aan de gemeenten. Het begrip ‘volkskerk’ komt in de kerkorde van 1951 niet voor. Wel omschrijft de Nederlandse Hervormde Kerk zichzelf in artikel VIII als: ‘Christus-belijdende geloofsgemeenschap’.

240. W.F. Golterman, ‘De volkskerkgedachte geofferd voor de oecumene?’, in: *Woord en Dienst* 6/1 (12 januari 1957), 1-2. Zie voor de volledige tekst van het artikel later in deze band pag. 571v., noot 3.

teit'.²⁴¹ Dat is een titel die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat. Daarna men- gen ook J.J. Buskes, J. de Graaf en P.J. Roscam Abbing zich in het debat.²⁴² Het is duidelijk, dat de meningen uiteenlopen.

De Confessionele Vereniging wordt daar 'dusdanig door aangegrepen',²⁴³ dat zij besluit er aandacht voor te vragen op haar jaarlijkse conferentie, gehouden op 4 juni 1958 op Woudschoten. Nu was er op dat moment, zoals we eerder in deze inleiding – paragraaf 1.2 en 1.3 – hebben gezien, sprake van onrust binnen de Nederlandse Hervormde Kerk: Buskes en De Wilde hebben net hun openbare briefwisseling 'Over Vrijzinnigheid en Rechtzinnigheid' afgesloten; enkele weken later (24 juni) zou de Generale Synode met kleine meerderheid besluiten de ambten van ouderling en diaken voor vrouwen open te stellen; nog weer twee dagen later (26 juni) zou de Generale Synode een verklaring inzake het belijden der kerk doen uitgaan; en ten slotte wierp jaartal 1961 zijn schaduw vooruit.

Daarom staat er op 4 juni meer op de agenda. R. Bijlsma, op dat moment her- vormd predikant te De Bilt,²⁴⁴ houdt een lezing onder de titel 'De Christus-belijdenis in de hervormde kerk van nu'. Naar aanleiding van de briefwisseling tussen Buskes en De Wilde formuleert Bijlsma vijf 'concrete' punten, 'zodat ambtsdragers, die zich daarmee niet kunnen conformeren op christelijke en broederlijke wijze de kerk zouden kunnen verlaten, dus zonder tuchtprocedures'. Deze vijf punten luiden:

'het worde duidelijk,

1. dat het in het belijden van de zelfopenbaring van de Drieënige God gaat om de concrete en actuele verkondiging der kerk in al haar facetten van predi- king en onderricht, apostolaat en pastoraat.
2. dat deze verkondiging moet uitroepen de grote daden van Israëls God in en aan zijn volk, zoals die in Jezus Christus tot vervulling zijn gekomen.
3. dat de Christus Gods dezelfde is als Jezus van Nazareth.
4. dat Christus doet en zegt wat hij is, zoals hij is wat Hij doet en zegt.
5. dat in de mens Jezus Christus voluit God tot ons komt, evenals wij God niet ten volle kennen dan alleen in de mens Jezus Christus'.²⁴⁵

Tijdens de discussie na afloop van de lezing laat Buskes weten – A. de Wilde was niet aanwezig – dat met deze vijf punten het vraagstuk van de tucht echt niet kan worden opgelost. Ook vrijzinnigen zouden de vijf punten nog wel 'in goede trouw'

241. Th.L. Haitjema, 'De volkskerkgedachte – het geheim der ware oecumeniteit', in: *Woord en Dienst* 6/2 (26 januari 1957), 17-18. Zie voor de volledige tekst van het artikel later in deze band pag. 573v., noot 4.

242. J.J. Buskes, 'De Hervormde Kerk en de volkskerkgedachte', in: *Woord en Dienst* 6/3 (9 februari 1957), 33-34; J. de Graaf, 'Kerkbegrip, volkskerk en oecumene', in: *Woord en Dienst* 6/4 (23 febru- ari 1957), 49; P.J. Roscam Abbing, 'Nog eenmaal: de volkskerkgedachte', in: *Woord en Dienst* 6/5 (9 maart 1957), 65-66. Zie voor de volledige teksten van deze artikelen later in deze band pag. 576v., noot 5-7.

243. Zie later in deze band pag. 555.

244. Roelof Bijlsma (1910-1993), hervormd hulpprediker te Drachten (1933); hervormd predikant te Eexta (1934), Hellendoorn (1938), Rotterdam-Charlois (1944), Amsterdam (1947), Monnickendam (1951) en De Bilt (1956-1969); docent pedagogische academie Jan van Nassau te Utrecht (1960-1975); bijzonder hoogleraar Protestantse Theologische Faculteit Brussel (1961-1975; praktische theologie). Zie over hem: *BLGNP, Deel 6*, 60-61.

245. Geciteerd naar het verslag onder de titel 'Synodale boodschap dit jaar over de tucht', in: *Trouw*, 6 juni 1958, 3.

kunnen aanvaarden. Voorts spitste de discussie zich toe op de datum van 1 mei 1961. Ook daarover liepen de meningen uiteen.²⁴⁶

In een sfeer die niet vrij zal zijn geweest van spanningen mocht in de avondsessie Van Ruler spreken over de volkskerk. Hij heeft de vraag gekregen zijn licht eens te laten schijnen over de vraag of het nog wel zin heeft het woord ‘volkskerk’ te gebruiken. Aan het begin van zijn lezing laat hij weten dat de artikelen van Golterman, Haitjema, Buskes, De Graaf en Roscam Abbing een uitstekende samenvatting bieden van de argumenten, die in de contemporaine kerkelijke en theologische discussie voor en tegen het begrip ‘volkskerk’ worden ingebracht.²⁴⁷ Hij veegt de vijf artikelen op een hoop, voegt er een openbare briefwisseling tussen Haitjema en Van Niftrik aan toe en biedt vervolgens de hoorders zijn eigen verhaal, waar hij argumenten uit wat hij heeft gelezen invlecht. Zoals zo vaak het geval is, gaat hij wat associatief te werk. Hij verdeelt zijn betoog over zes punten:

1. Hoe heeft een mens deel aan het heil?
2. Men moet aandacht overhouden voor het volk, de staat, de cultuur en de wereld.
3. Waarin bestaat het heil, waaraan men deel krijgt?
4. De apostolische zin van de geschiedenis.
5. De tegenwoordige situatie van de cultuur en de wereld roept om de volkskerk.
6. De volkskerk in de oecumene.

De journalist van *Trouw* laat blijken vooral door het laatste punt van de lezing te zijn verrast: ‘In het slot van zijn betoog echter stelde prof. Van Ruler het vraagstuk van de volkskerk plotseling tegen de achtergrond van de oecumene, waartegen hij zijn hele betoog als “verouderd”²⁴⁸ afdeed. Belangrijker leek hem dan b.v. de confrontatie Rome-Reformatie’.²⁴⁹ Een maand later wordt Van Rulers lezing als brochure uitgegeven onder de titel *Heeft het nog zin van “volkskerk” te spreken?* (nummer 8 in de reeks ‘Geschriften betreffende de orde der Ned. Herv. Kerk’).

Er is voor zover ik weet nauwelijks gereageerd op de brochure.²⁵⁰ Eén reactie moet hier wel worden genoemd. A. van Selms, die werkzaam was als hoogleraar te Pretoria,²⁵¹ schrijft namelijk als filoloog een artikel naar aanleiding van één zin uit het betoog van Van Ruler: ‘De vrijmachtige uitverkiezing van God wil zich weerspiegelen en verwerkelijken in een keuze van de mens: kiest u heden, wie gij dienen zult’.²⁵² Van Selms’ artikel werd gepubliceerd in het tijdschrift *Kerk en Theologie*.²⁵³ Van Rulers replek, waarin hij enerzijds het woord ‘peccavi’ – ik heb gezondigd –

246. Zie het verslag ‘Synodale boodschap dit jaar over de tucht’ in: *Trouw*, 6 juni 1958, 3.

247. Vgl. later in deze band pag. 555.

248. Zie later in deze band pag. 571.

249. Zie: ‘Synodale boodschap dit jaar over de tucht’, in: *Trouw*, 6 juni 1958, 3.

250. In een van de plakboeken in het Archief Van Ruler bevinden zich vier korte reacties – uit: *Om Sions Wil* (22/36 (5 september 1958)), *Koningin en Vaderland* (43/38 (19 september 1958)), *Christelijk-Historische Nederlander* (20 november 1958), *Gereformeerd Weekblad* (60/12 (21 maart 1959), 95) – die meer aankondigingen dan recensies zijn (Archief Van Ruler, inventarisnummer VII, Doos 1, Plakboek 5, nummers 497-500).

251. Zie over Van Selms later in deze band pag. 591, noot 2.

252. Zie later in deze band pag. 557.

253. A. van Selms, ‘Kiest u heden wie gij dienen zult’, in: *KTh* 9 (1958), 210-218.

uitspreekt²⁵⁴ maar anderzijds ook van zich afbijt, is direct aansluitend in het tijdschrift opgenomen. Deze repliek ‘Antwoord aan professor Van Selms’ heeft na ‘Heeft het nog zin van “volkskerk” te spreken?’ een plaats gekregen in deze band. Het artikel van Van Selms is in de annotatie opgenomen.²⁵⁵

Het vierde cluster besluit met een tekst onder de titel: ‘Volkskerk en militair’. Het betreft aantekeningen voor een voordracht, gehouden op 29 juni 1959 in ’t Brandpunt te Doorn voor hervormde legerpredikanten van de sectie Kerk en Krijgsmacht van de Nederlandse Hervormde Kerk.²⁵⁶ Evenals ‘De volkskerkidee’ (1932), ‘Volkskerk en politiek’ (1946) en ‘De Hervormde Kerk als volkskerk en de politiek’ (1952) wordt deze tekst in deze band voor het eerst gepubliceerd. Van Ruler verdeelt zijn betoog dit keer over vijf stellingen:

1. De volkskerk blijft solidair met de nog onverloste wereld.
2. De volkskerk denkt concreet-historisch en ziet de waarden van het Westen.
3. De conversatie in de volkskerk gaat over alle dingen.
4. Voor het specifiek-kerkelijk moeten we als volkskerk ook niet benauwd zijn.
5. De volkskerk staat open voor alle mensen, alle kerken en alle organisaties.

5. ZENDING EN APOSTOLAAT

Het vijfde cluster van deze band omvat zestien teksten, waarvan er zeven niet eerder zijn gepubliceerd. Zes andere zijn wel eerder in druk verschenen, maar zijn thans moeilijk vindbaar. Ik introduceer het geheel in zes paragrafen.

5.1 Van Ruler en de NCSV

De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging (NCSV) werd in 1896 opgericht en heeft tot 1985 bestaan. Deze vereniging voor protestantse studenten, waarvan afdelingen bestonden in de universiteitssteden, kenmerkte zich aanvankelijk door ‘een nadruk op persoonlijke vroomheid gepaard aan een drang de wereld te kerstenen’. Later, vanaf het tweede decennium van de twintigste eeuw, werd de blik verbreed en groeide de NCSV uit tot ‘een open, op de maatschappij gerichte vereniging, waarin aandacht was voor internationale aangelegenheden, sociale vragen en politieke kwesties’. Daarbij was het doel ‘de leden te vormen door ze zo breed mogelijk voor te lichten, zonder een standpunt op te willen leggen’.²⁵⁷

Gedurende zijn jaren als theologiestudent te Groningen is de jonge Van Ruler bij de NCSV betrokken geraakt. Hij heeft zich waarschijnlijk onmiddellijk bij aan-

254. Zie later in deze band pag. 588.

255. Zie later in deze band pag. 588-597; en voor het artikel van Van Selms: 592v., noot 3.

256. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]518; en pagina 1 van het manuscript ‘Volkskerk en militair’, in Archief Van Ruler, inventarisnummer I,518.

257. A.J. van den Berg, ‘Nederlandse Christen-Studenten Vereniging’, in: George Harinck, e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie*, Kampen 2005, 1272. Zie voor een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van de NCSV: id., *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging 1896-1985*, 's-Gravenhage 1991.

vang van zijn studie als lid van de NCSV ingeschreven. Zijn naam komt namelijk voor in de ‘Adreslijst der Nederlandsche Christen-Studenten-Vereeniging’, die is gedateerd op december 1927. Achter zijn naam staat de aanduiding: ‘Theol. 1’ – eerstejaars theologiestudent; als adres wordt vermeld: ‘Hooge der A 1’ en als vakantieadres: ‘Kerselaan 13, Apeldoorn’. In de lijst van 1928 is zijn adres in Groningen ongewijzigd; zijn vakantieadres luidt dan: ‘Deventerstraat 101, Apeldoorn’. Weer een jaar later (1929) is zijn adres in Groningen gewijzigd: ‘Guldenstraat 18b’. Nog weer een jaar later (1930) zijn de adresgegevens ongewijzigd.²⁵⁸ In zijn *Handgeschreven bibliografie* schrijft Van Ruler:

‘In de cursus 1930/1 was ik – behalve van de faculteitsvereniging²⁵⁹ en van Taph²⁶⁰ – ook praeses van de N.C.S.V. afd. Groningen en had als zodanig ook zitting in het Algemeen Bestuur’.²⁶¹

De afdeling Groningen telde in het studiejaar 1930-1931 drieënzeventig leden en behoorde daarmee tot de middelgrote afdelingen. Utrecht (402), Leiden (238) en Amsterdam (151 plus – zo wordt apart vermeld – 52 aan de Vrije Universiteit) waren aanzienlijk groter; Delft (80) bijna even groot; Wageningen (39), Breda (28), Rotterdam (26), Willemsoord (21) en Kampen (5) waren kleiner.²⁶²

Als voorzitter van de afdeling Groningen zette Van Ruler zich in voor de werking van nieuwe leden. Zo blijkt uit het thema waarover hij sprak op woensdag 15 oktober 1930 op een avond voor eerstejaarsstudenten: ‘Lid van de N.C.S.V.?’²⁶³ Voorts stond in het studiejaar 1930-1931 de zogeheten ‘Message’-kring onder zijn leiding. Deze gespreksgroep was bestemd voor ouderejaarsstudenten en had tot thema: ‘De boodschap der Wereldfederatie’.²⁶⁴ Hoe het met de afdeling Groningen gedurende het studiejaar 1930-1931 ging, laat zich niet nader bepalen. Tussen de

258. De adreslijsten zijn te vinden in Archief NCSV, inventarisnummers 227-228.

259. Een toespraak als praeses tot de leden van de faculteitsvereniging wordt bewaard in het Archief Van Ruler, inventarisnummer I,33.

260. Taph was de naam van het theologisch studentendispuut te Groningen waarvan Van Ruler lid was. Taph is een afkorting van: *To auto phroneite* en betekent: ‘weest eensgezind’ (de naam zal zijn ontleend aan II Kor. 13:11). In eerdere delen van het *Verzameld Werk* – VW1, 20; VW2, 7; VW6B, 38 – heb ik de afkorting onjuist weergegeven. Van Rulers toespraak bij de aanvaarding van het praesidiat (8 april 1930), zijn toespraak ter gelegenheid van de opening van het jaar (14 oktober 1930) en zijn diesrede (4 november 1930) worden bewaard in het Archief Van Ruler (inventarisnummers I,34, I,38 en I,39).

261. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]46.

262. H.C. Rutgers, ‘Verslag over het jaar 1930-1931 der Nederl. Christen-Studenten Vereeniging’, in: *Eltheto* 85 (1930-1931), 325v.

263. *Mededeelingen van de Ned. Christen-Studenten-Vereeniging* 16/1 (27 september 1930), 14. De andere spreker die avond was hoogleraar W.J. Aalders. Zijn thema was: ‘Roeping’.

264. *Mededeelingen van de Ned. Christen-Studenten-Vereeniging* 16/4 (18 oktober 1930), 43. Andere kringen dat jaar waren:

- een kring bestemd voor ouderejaarsstudenten over “‘Religion und Wirtschaft’ (G. Wünsch)’ onder leiding van hoogleraar W.J. Aalders.
- een kring over werken van Dostojevski onder leiding van hoogleraar Joh. de Groot.
- een ouderejaarskring over ‘De Brief aan de Romeinen’ onder leiding van student A.J. Rasker.
- een eerstejaarskring over ‘De gemeente van Corinthe’ onder leiding van studenten A.K.L. Bloem en G.P. ter Haseborg.
- een zendingskring onder leiding van student J. van der Poel.

vele in het Archief van de NCSV bewaard gebleven jaarverslagen van de afdeling Groningen, ontbreekt helaas het verslag over het jaar 1930-1931.²⁶⁵

Tevens had Van Ruler in het studiejaar 1930-1931 dus ook zitting in het Algemeen Bestuur van de NCSV. Hij was aanwezig op de vergadering daarvan op 8-10 juli 1930 en mengde zich daar in een discussie over de vraag of de NCSV zou moeten toetreden tot de 'Jongeren Vredes Federatie'. Volgens Van Ruler zou toetreding een 'belangrijke daad' zijn. Toch meent hij dat het beter is daar niet toe over te gaan. De NCSV is er naar zijn mening nog niet klaar voor. 'Er moet in de NCSV over gedacht worden'. De discussie zou uitlopen op een stemming: een ruime meerderheid was voor toetreding. Tevens werd Van Ruler benoemd in een commissie die een 'Practische theologen conferentie' moest organiseren.²⁶⁶ Ook op de vergaderingen van 26-29 september en 12-15 december 1930 was Van Ruler aanwezig. Gelet op het aantal keren dat zijn naam in de notulen voorkomt, was zijn inbreng niet groot. Op de vergaderingen van 20-23 februari en 16-17 mei 1931 was hij niet aanwezig.²⁶⁷

Behalve in bestuurlijke werkzaamheden en het verzorgen van (bijbel)kringen,²⁶⁸ komt Van Rulers betrokkenheid bij de NCSV gedurende zijn studententijd tot uitdrukking in vijf teksten:

- 'Amos en Hosea': een korte lezing, gehouden op 27 oktober 1929 voor de afdeling Groningen van de NCSV.²⁶⁹
- 'Van Christus getuigen': een toespraak, gehouden op 14 februari 1931 op een federatiedag van de afdeling Groningen van de NCSV.²⁷⁰ Elementen uit deze toespraak – zoals bijvoorbeeld de gedachte dat van Christus getuigen betekent: afzien van elke menselijke mogelijkheid²⁷¹ – weerspiegelen Van Rulers receptie van Barths theologie tot dat moment.
- 'Het evangelie als Gods getuigenis': een inleiding, gehouden op 28 maart 1931 op een zogenoemde 'Message-conferentie' in kasteel Hardenbroek te Driebergen-Rijsenburg (waar van 1917-1932 het landelijk centrum van de NCSV was gevestigd).²⁷²
- 'Uw leven is met Christus verborgen in God': een overdenking over Kolossenzen 3:3b, gehouden op 11 mei 1931 op de 'sluitingsvergadering' van de afdeling Groningen van de NCSV.²⁷³ Met 'sluitingsvergadering' zal hoogstwaarschijnlijk de afsluiting van het studiejaar 1930-1931 zijn bedoeld.

265. Archief NCSV, inventarisnummer 470.

266. Notulen Algemene Bestuursvergadering 8-10 juli 1930 (in: Archief NCSV, inventarisnummer 40).

267. De notulen van de genoemde vergaderingen bevinden zich in: Archief NCSV, inventarisnummer 40.

268. Dat hij bijbelkringen verzorgde, valt af te leiden uit wat Van Ruler elders in zijn *Handgeschreven bibliografie* (s.v. [I,]95) schrijft: 'In Kubaard hebben wij twee of drie maal in de pastorie een weekend-conferentie georganiseerd van theologische studenten uit Groningen, die als eerstejaars onder mijn leiding in Groningen een Bijbelkring van de NCSV hadden meegemaakt'.

269. De negen pagina's tellende lezing is te vinden in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I,66A. Op 17 november 1932 zou Van Ruler in de Hervormde Kerk te Hoog-Soeren nogmaals een lezing houden onder de titel 'Amos en Hosea'. Deze tweede lezing is uitgegeven in: *VW2*, 364-374.

270. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]46.

271. Zie later in deze band pag. 609; en vgl. ook pag. 615.

272. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]48.

273. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]52. Het tien pagina's tellende handgeschreven origineel is te vinden in: Archief Van Ruler, inventarisnummer I,52.

- ‘Gods Wet’: een lezing, gehouden op 17 oktober 1931 in kasteel Hardenbroek op een bijeenkomst van de afdelingen Delft en Rotterdam van de NCSV.²⁷⁴

De lezingen ‘Van Christus getuigen’, ‘Het evangelie als Gods getuigenis’ en ‘Gods Wet’, worden in deze band voor het eerst gepubliceerd. De eerste twee vindt u aan het begin van het cluster ‘apostolaat en zending’. De lezing ‘Gods Wet’ vormt de opening van het cluster teksten over de eschatologie. Tussen de lezingen ‘Van Christus getuigen’ en ‘Het evangelie als Gods getuigenis’ is nog een tweede lezing onder de titel ‘Van Christus getuigen’ opgenomen. Van Ruler hield deze op 28 februari 1931 op de voorjaarsvergadering van de provincie Groningen van het Nederlandsch Jongelings Verbond. Deze tweede lezing ‘Van Christus getuigen’ hield hij dus precies twee weken na de eerste onder die titel. Daarom is het niet verwonderlijk, dat enkele kernideeën in beide lezingen zijn te vinden. Toch zijn er ook verschillen, die vooral het gevolg zijn van het feit dat de lezingen voor een verschillend gehoor werden uitgesproken. Om die reden wordt ook de tweede lezing ‘Van Christus getuigen’ in deze band nu voor het eerst gepubliceerd.

Over de lezing ‘Het evangelie als getuigenis Gods’ valt meer te vertellen. Zoals reeds opgemerkt, betreft het een inleiding op een zogenoemde ‘Message-conferentie’ in kasteel Hardenbroek. Deze conferentie had een voorgeschiedenis. Binnen de World Student Christian Federation, waar de NCSV deel van uitmaakte, vond in die tijd bezinning plaats over de vraag wat haar ‘boodschap’ was. Deze bezinning zorgde voor de nodige beroering.²⁷⁵ In het studiejaar 1930-1931 dachten kringen uit de NCSV-afdelingen Utrecht, Leiden, Amsterdam, Delft en Groningen – ik noemde reeds dat deze onder leiding van Van Ruler stond – na over de boodschap van de wereldfederatie.²⁷⁶ Dit denkproces werd ‘bekroond [...] door een gemeenschappelij-

274. *Handgeschreven bibliografie*, s.v. [I,]54. Zie ook later in deze inleiding paragraaf 6.1 (pag. 90).

275. Illustratief daarvoor is bijvoorbeeld een artikel van M.C. Slotemaker de Bruïne, ‘De “boodschap” van de Wereldfederatie’, in: *Eltheto* 85 (1930-1931), 37-51, dat begint met de woorden: ‘De Wereldfederatie van Christen-Studentenverenigingen doorleeft in deze jaren grote dingen. Dat is niet haar eigen verdienste en dat het groote tegelijk het moeilijke en diepernstige wordt is ook niet haar schuld. Het is de ernst van de tijd die de wereld doorleeft, waardoor in de federatie de grondvesten trillen. Het symptoom waaraan dit op bijzondere wijze tot uitdrukking komt is de aandacht, die in de centrale leiding der Federatie besteed wordt aan de bezinning op de boodschap, waarmee ze in de huidige studentenwereld heeft op te treden’.

276. Uitgangspunt voor de gesprekskringen zal zijn geweest de brochure: *The Message of the World’s Student Christian Federation (An Introduction to the study of the message of the W.S.C.F. and some questions for discussion)*, Geneva 1930 (een exemplaar van deze brochure is te vinden in Archief NCSV, in een map met het inventarisnummer 1478). De brochure bevat onder meer de volgende gespreksvragen:

I. The Nature of the Message.

1. Should the Student Christian Movements in the World’s Student Christian Federation seek one common message to students today?
2. Should such a common message take the form of a fixed statement or should it be dynamic and continually adapted to new spiritual situations?
3. By what process can we arrive at a message? Is it by comparison of the various viewpoints held at present in order to find their least common denominator? Is it by the combination of these viewpoints? Is it by facing together the truth of the Gospel in order to find a common interpretation of it for our time?

ke conferentie op Hardenbroek van de deelnemers aan deze kringen'.²⁷⁷ Van Ruler was dus een van de sprekers op deze gemeenschappelijke conferentie.

Documenten in het Archief van de NCSV bieden meer informatie over de conferentie. Deze vond plaats op vrijdagavond 27 en zaterdag 28 maart 1931. Deelnemers werden op 'vrijdagmiddag voor het eten' verwacht, 'dus met de bus van 4.30 uit Utrecht'. Zaterdagavond konden zij omstreeks 22.00 uur weer vertrekken, 'waarvoor een extra bus zal worden besteld'. Tot en met zondag blijven was ook mogelijk. Degenen die er dan nog waren, konden 'met elkaar een verslag opstellen voor Dr. W.A. Visser 't Hooft'. Er waren geen kosten aan de conferentie verbonden; maar 'niemand vergete lakens, sloop, handdoeken en zeep mee te brengen'. Vier studenten zouden een lezing verzorgen, die niet langer dan een halfuur mocht duren. Zo kon de nadruk vallen op 'de onderlinge bespreking'. Deze vier waren:

- vrijdagavond: Anton M. Brouwer (theologiestudent in Utrecht)²⁷⁸ over: 'De vraagstelling van de message-kringen';
- zaterdagmorgen: G.J. Scholten (vierdejaarsrechtenstudent te Amsterdam) over: 'Voor welke vragen stelt de huidige situatie de N.C.S.V. by het bepalen van

4. How far should the "message" consist of the formulation only of our own religious experiences; how far of the exposition of certain truths which are given to us apart from experience?
5. How far has the message of the Federation changed in emphasis and content since its origin? Why has this happened?

II. The Message and the Students of Today.

1. Is it true that students today (as well as the world at large) are increasingly influenced by a view of the world which eliminated the Christian conception of God? What are the characteristics of this "secularism"?
2. Is there a conflict between the Christian message and the deepest tendencies of thought of our age, or only between certain traditional forms of organised Christianity and these modern tendencies? Does "the modern temper" exclude the Christian view of life, or not?
3. How do the indisputable revelations of modern science affect the central truths of the Christian message? Do they compel us to change our message fundamentally or not? Do they necessitate a re-formulation?
4. Should and can the modern desire for absolute moral freedom and self-expression in moral life be harmonised with the Christian idea of service and obedience to God?
5. What has the Christian message to say in the face of the trends of thought which look upon the nation, the class, or humanity as ends in themselves rather than as means for the Kingdom of God?

III. Contents of the Message.

1. Is our message bound up with one unique revelation in history? If so, what did this revelation reveal?
2. What should our message affirm about God's relation to the world? What in particular should it say about God as personal or impersonal, His relations to nature and history, His activity in and purpose for the world?
3. What should our message affirm about man? What in particular about the ultimate meaning of his life and about good and evil in his nature?
4. What should our message affirm about the Person of Christ and the significance of His Life and Work?
5. What should our message affirm about the attitude of the Christian toward society? Is Christianity a private and spiritual matter alone? Does it imply a particular social theory?

277. H.C. Rutgers, 'Verslag over het jaar 1930-1931 der Nederl. Christen-Studenten Vereeniging', 326.

278. Bedoeld is: Anton Marinus Brouwer (1903-1982), die theologie studeerde te Utrecht en na zijn studie werkzaam was als hervormd predikant te Nijehaske (1935), Engelen (1938) en Vledder (1940); legerpredikant (1946); en hervormd predikant te Berlicum-Rosmalen (1950-1969).

Arnold Albert van Ruler (1908-1970) behoort tot de meest invloedrijke protestantse Nederlandse theologen van de vorige eeuw. Vaak wordt zijn naam in één adem genoemd met die van K.H. Miskotte en O. Noordmans. In tegenstelling tot die van de laatste twee is de schriftelijke nalatenschap van Van Ruler echter nog niet grondig ontsloten.

In het voorjaar van 2005 is de beslissing genomen dit omvangrijke project ter hand te nemen. Niet alles wat Van Ruler ooit geschreven heeft kan in deze editie worden opgenomen. In de inmiddels verschenen delen wordt wel een ruime representatieve selectie uit zijn werk bijeengebracht.

De teksten worden per thema chronologisch geordend, zodat duidelijk kan worden op welke manier Van Rulers denken over allerlei onderwerpen zich door de jaren heen ontwikkeld heeft.

De ontsluiting van de schriftelijke nalatenschap van Van Ruler is een project van de Theologische Universiteit Utrecht en wordt verzorgd door dr. D. van Keulen, wetenschappelijk medewerker. Hij wordt begeleid door een commissie onder voorzitterschap van prof. dr. G. van den Brink.

Deel V-C ontsluit bijdragen van Van Ruler over belijdenis en leertucht, over kerk, wereld en diaconaat, over volkskerk, over zending en apostolaat, en over eschatologie.

www.kokboekencentrum.nl

